Ostroh Memorial Book

Osṭraʿah

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR Leyin, Yehudah Leyb, b. 1863.
TITLE Ostra'ah / [katav ve-'arakh Yehuda Leyb Levin].
IMPRINT 880-03 Yerushalayim : Yad Yahadut Polin, 726 [1965 or 1966]
DESCRIPT 111 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT Jews -- Ukraine -- Ostroh.
Ostroh (Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Ostroh.
ADD'L TITLE Megilat Polin

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

מגילת פולין/**אוסטראה**

יד יהדות פולין
אירגון עולמי של יוצאי
פולין, גאליציה וליטה

מגילת פולין
מפעל להנצחת יהדות
פולין, גאליציה וליטה

סידרת
קהלות ישראל

אוסטראה

יו"ל ע"י
"יד יהדות פולין"

ירושלים — תל־אביב תשכ"ו

כתב וערך

יהודא לייב לוין

נדפס בישראל

דפוס "דעת" מאה שערים ירושלים

יד יהדות פולין — מגילת פולין

ירושלים, ת. ד. 886

ב״ה, תשכ״ו

„יד יהדות פולין״, אירגון עולמי של יוצאי פולין, גאליציה וליטה נוסד בקיץ שעבר בתל־אביב, בכנס רב משתתפים ורב רושם של יוצאי גולה מעטירה זו, במטרה להציב יד ושם ליהדות פולין, גאליציה וליטה. להחדיר לדור העתיד את ערכי הנצח שלה ולשמור על מורשתה המקודשת.

בין המטרות המגוונות של ארגון זה, שמנו את הדגש על סידרות ספרים שיגוללו את דברי ימי יהדות פולין ובראש ובראשונה, הוצאת ספרי יזכור לתיאור חיי קהלות ישראל בפולין, גאליציה וליטה שנהרסו ונחרבו עד היסוד.

הופיעו עד היום מספר רב של ספרי יזכור על קהלות שונות, אשר למרות המאמצים הגדולים שהושקעו בהם השאירו מקום וגם חובה להשלמת החסר, ובמיוחד בנוגע להנצחת זכרה של היהדות החרדית־תורתית שבקהלות הללו, אשר משום מה קופח חלקה ולעתים בצורה בולטת.

כדי לאפשר פעולה מושלמת, החלטנו לא לפסוח על שום קהלה, כגדולה וכקטנה, במסגרת פעולתנו להצבת יד ושם לקהלות ישראל בפולין, גאליציה וליטה וזאת תוך מגמה מנחה לשמור על האמת ההיסטורית, לשרטט תמונה מושלמת מקהלות ישראל בפולין כפי שהן היו בתקופת פעולתן, שגשוגן וחורבנן. גולה מעטירה זו קידשה שם שמים בפעליה וביצירותיה, בשמחתה וביגונה, יעמדו פרקי זוהר הללו לעיני דורות אשר יבואו.

במסגרת מפעל „מגילת פולין״ אנו מגישים לציבור את הספרים הראשונים בסידרה זו, המיוחדים לקהלות ששמן מתחיל באות א׳, תוך תקוה ואמונה כי ב״ה נוכל במרוצת הזמן להשיג את מטרתנו הנכספת ולהשלים את הוצאת הסידרה הזאת.

הספר שלפנינו מיועד לקהלת אוסטראה העתיקה, מטרופולין לקהלות ישראל בוואהלין, שידעה ימי שגשוג ופריחה במשך מאות בשנים והפכה לסמל ולדוגמא עד אשר זכתה לכנוי „אות תורה״. גדולי מאורי ישראל, שהאירו את שמי היהדות תקופה די ארוכה, עמודי תורה והוראה פעלו בקהלה מפוארת זו, שידעה תקופת שפל בשנים האחרונות שקדמו לשואה, יהיו נא אפוא הדפים הללו גלעד צנוע לקהלה יהודית גדולה זו.

יד יהדות פולין

הנשיאות וההנהלה בישראל

הספר הזה מופיע בעזרת

"קרן יוסף גלזר - שמחה הורוויץ"

לזכר הוריהם

ה"ר מאיר זצ"ל גלזר נפטר
ביום ד' טבת תש"ה בבארי
(איטליה) והובא למנוחות
בישראל

ה"ר יעקב דוד הי"ד
ב"ר יצחק אייזיק זצ"ל
הלוי הורוויץ, ניספה בגיטו
לודז בשנת תש"ב

בסיוע אירס"ו

מבוא

באיזו חרדת קודש ביטאו פעם יהודים את המלה „אוסטראה״, ברטט של יראת הרוממות הפכו בלי משים את ראשם אחורנית, לעברו של העבר המפואר, כי הלא אוסטראה סימלה בעיני היהודי את מקום מושבם ותחום פעולותיהם של ענקי הדורות שהתהלכו בכרם בית ישראל במאות השנים האחרונות והאירו בזוהר דמותם את חשכת ימי הביניים.

בתקופה האחרונה שלפני השואה ידענו, שאוסטראה רבתי ירדה מגדולתה. אחרי דורות של שגשוג ופריחה הגיעו לשעריה שנות שפל ועזובה, אבל לא היה בירידה זו כדי להעיב על זוהרה של אוסטראה, אחרי ששמה קשור קשר בל ינותק עם גדולי מאורי ישראל. חלפו דורות רבים מהימים בהם התהלכו ברחובותיה רבנו קלמן וחתנו המהרש״ל, השל״ה הקדוש והמהרש״א, רבנו נפתלי כ״ץ המופלא בדורו ורבנו דוד הלוי, הפוסק לדורות, אבל רוחם של ענקי היהדות ריחף על שמה של העיר בתוכה פעלו ויצרו שמחו והתאבלו.

מאות, מאות גדולי ישראל חיו ופעלו בתוככי אוסטראה, גאונים ומקובלים, חסידים ואנשי מופת, צדיקים מפורסמים ורבנים מופלגים. מאות שנים בקע קול התורה מבתי המדרש ומישיבותיה, מהקלויזים ומבצרי עבודת השם. עולם מלא עם דפוסים משלה, מנהגים משלה, סדרי חיים משלה, מטרופולין לרפ״ב קהלות אשר סביבה ומגדלאור לקהלות ישראל המרובות אשר באירופה המזרחית.

באהבה ובמסירות, תוך נאמנות ללא גבול והתמדה ללא שיעור הקימו יהודים במשך דורות את אוסטראה שלנו. יצקו דפוסים לאורחותיה, סדרים לחיי הטוהר שזרמו במסלולם הקבוע והזדעזעו מזמן לזמן, כשגלים סוערים שטפו אותה בחימה וזעף. שבע נפלה אוסטראה וקמה לתחיה, התגברה בלהט על קשיי הזמן ומאורעות הדורות, עד אשר כבה נרה לנצח. הגווילין נשרפו והאותיות, „אות תורה״ פרחו, ריחפו בשמי רום, חקוקים על לוח לבו של כל יהודי, המכיר עבר עמו, הלמוד פרק בתולדותיה הכתובים אש לבנה על אש שחורה.

פעם, מיהרו הלומדים לקלויז הגדול, מיהרו לקלויז הקטן הם הקדימו לקום, האירו את השחר בחצות הלילה כדי לתפוס מקום צר בין כותלי בתי המדרש הצפופים, המלאים לומדים.

כיום שוממה אוסטראה. ביגונם עומדים הקלויזים ובתי המדרש נעזבים ונטושים. הלילה הגדול ירד על אוסטראה ואין מי שיאיר את שחרה. עזובים ונטושים שוכנים מיותמים אלפי קדושים וטהורים, גאוני וצדיקי עולם בבית הקברות הישן אשר מאחורי חומות העיר. נעלמה גם הדמעה היהודית אשר ביגונה הגדול ליטפה וחיבקה את המצבות הגדולות אשר במקום.

נעלמה אוסטראה הגדולה, של ימי פאר והוד, נעלמה אוסטראה של ימי השפל והירידה. נדמו הויכוחים בין דורשי תיקונים, שיפוצים ושינויים בבית הכנסת הגדול, בית הכנסת של המהרש״א לבין אלה אשר דרשו להשאיר את מקום המקדש־מעט כמקודם. בית הכנסת כולו נעלם ואיננו, נשארו רק חויות העבר, הגעגועים לימי קדם, רוחם הקדושה, שהאצילה על אוסטראה של גדוליה וקדושיה עדיין מרחפת בחלל עולמה.

הישיבה הגדולה בקלויז הגדול, בה השמיעו את שיעוריהם הט״ז ורבנו משולם, חוסלה מזמן, גם הישיבה הקטנה שהוקמה ברוב עמל בפרוס השואה נעלה את שעריה. הלכו ללא שוב אחרוני השומרים על חומות „אות תורה״. מרחובותיה וסימטאותיה נעלמו אולי לתמיד רגלי היהודים שמצאו מחסה בין חומותיה עשרות דורות. החברות העתיקות, חברה קדישא וחברת הלומדים, חברת השומרים וחבורות החסידים, החברות אשר ליוו בנאמנות מאות בשנים את הקהלה הקדושה והעתיקה סיימו מזמן את תפקידן. נעלמו הלוחות שכהו מרוב יושנם וסיפרו לכל באי שערי העיר על מנהגיה וסדריה. אוסטראה כעיר שוב אינה קיימת עבורנו, אוסטראה כסמל לדורות ממשיכה לעמוד לנגד עינינו, להזכיר נשכחות, לפאר עבר יפה ואציל. אוסטראה של מטה עלתה ונתעלתה והפכה לאוסטראה של מעלה.

את שנותיה של אוסטראה לא ידענו לספור. ראשיתה טמון אי שם, בתקופה הקדומה, בראשית ימי הישוב היהודי בפולין. איך עברו על קהלת אוסטראה ימיה הראשונים? מי ביסס את הקהלה יהודית במקום? קבע את דפוסיה לשעה ולדורות? לשונות אש שהפכו את בתי העיר לתלי חרבות לעתים די תכופות מחקו כל זכר לעברה.

פנקסי החברות והקהל, שנרשמו לשעה ולדורות נאבדו בעקבות הימים. כל הידוע לנו על אוסטראה משתרע על 400 שנה בקירוב וגם זה בצורה מקוטעת. פרט למצבות בודדות, שאין לנו כל מושג עליהן, פרט לאי אלה ידיעות ממקורות פולניים וכלליים שיש בהם כדי לאשר את הימצאם של יהודים באוסטראה, אין לנו כל נתונים על קהלת אוסטראה ויהודיה אז. מתוך הפרטים המעטים הללו אנו למדים לדעת שקהל אוסטראה תפס כבר אז עמדה חשובה מבלי לדעת מי ומה היו בעיר ואם בישראל זו.

בראשית המאה הרביעית, לפני ארבע מאות שנה כבר היתה אוסטראה קהלה ותיקה ומסודרת ולה משטר וסדרי חיים קבועים שנקבעו על ידי מיסדיה הקהלה שפעלה תקופה כה ארוכה וחוסלה עתה סופית.

נשתדל בדפים הספורים הללו לתת בטוי מה, לתמונה כל שהיא מאוסטראה זו עד ליומה האחרון.

יהודה לייב לוין

פרק ראשון

„אות תורה"-המטרופולין בפאתי המזרח

מצבות שנעלמו, תעודות שנשרפו

מתי נוסדה קהלת אוסטראה המפורסמת, רבת התהלה ?, מתי יסדו יהודים נודדים את המרכז התורני הגדול הזה ?, מי היו אלה אשר קבעו מושבם בעיר שם פעלו במרוצת הדורות רבנו קלמן שור (או הברקשטן) וחתנו המהרש"ל, רבנו מורדיש המפורסם והשל"ה, המהרש"א והט"ז, רבנו נפתלי כ"ץ ועשרות, עשרות מגדולי מאורי ישראל ?, על כך לא ידעו לענות גם תושבי העיר הותיקים ביותר.

עתיקת ימים היתה קהלת אוסטראה. זה היה ברור. לפני כמה דורות התגוללו בבית הקברות היהודי הישן מצבות מהאלף החמשי, שנפלו ונהרסו ברוב הימים ואיש לא טיפל בהן. הן נעלמו, בטרם נעלמה ונהרסה הקהלה עצמה. חוקרי קדמוניות קבעו ללא ספק שבשנת ד' אלפים תרנ"ג נוסד הישוב היהודי הראשון בעיר. (893 למספרם), אז פנו יהודי גרמניה, הנרדפים והנדכאים לנסיך הפולני לעשעק, ביקשו ממנו להרשות להם להתישב בפולין. הרשיון ניתן להם, בשנה שלאחריה כבר נעו שיירות ארוכות של יהודים, מקלות ארוכים בידיהם ושקים על שכמם במרחבי פולין ועד לוואהלין המרוחקת הגיעו. באוסטראה המבוצרת שמו מאות מהם את קינם. מאז הוקמה קהלת אוסטראה, או בכינויה הקדמון והעתיק "אות תורה".

שלושה מגדלים לעיר קדומה זו, ושלושה שערים לה. מבוצרת מאימת שודדים ושבטים נודדים. רחבת ידים, למען תשמש מרכז למסחר רב ממדים. סוחרי וואלאכיי ובסרביה הובילו לאוסטרא בהמות וסוסים וקבלו תמורתם כסף, צמר או חתיכות זהב במשקל, מאוסטראה הובלו הבהמות למישורי פולין המרכזית. שימשו יהודים כמתווכים, כסוחרים, כחלפנים ופרנסתם היתה מצויה. למעלה משמונה מאות שנה ניהלו את הסחר הזה, פיתחוהו, העשירו את האוצר הפולני וביססו את החקלאות הפולנית, והם עצמם, היהודים, נתונים לסחיטות בלתי פוסקות מצד שליטי פולין, שרעבו תמיד לכסף.

לא רק שליטי פולין עמלו לסחוט את יגעם ויזעם של יהודי אוסטראה וסביבתה. על חשבונם אמרו להתעשר מושלי מדינות שכנות. בשנת רצ"ו (1536) הגישה הנסיכה הגדולה של ליטה תלונה לזיגמונד השלישי מלך פולין נגד יהודי אוסטראה על כי העבירו אלפי בהמות וסוסים מוואלאכיי ומדינות הדרום לפולין דרך... ליטה, ולא שילמו לה מכס. היא תבעה להחרים את כל רכושם של יהודי אוסטראה, ללא יוצא מן הכלל לטובתה. זיגמונד, שונא היהודים הטה אוזן קשבת לבקשתה. לא הרפה עד כי דוכס אוסטראה ערב אישית לתביעה, במקרה והיא תתאמת... בית המשפט הפולני לא דחה לגמרי את תביעות הנסיכה הגדולה דליטה, מעמד הנסיכה מנע את דחיית דרישתה...

מסי המכס לא היו המסים היחידים שנסחטו מיהודי אוסטראה. במשך תקופה ארוכה למדי שילמו יהודי העיר מדי שנה שש מאות "שאק גראשון" (סכום גדול מאד) לאוצר המלך, כמה מאות שאק גראשון לדוכס, שליט העיר וסכומים רציניים ל"וואיוואדה" (מושל המחוז מטעם המלכות) ששלט בחלק מהעיר, וזאת, פרט לשוחד ושלמונים בכל יום שני וחמשי לשליטים, לכמרים, לשופטים ושוטרים ולכל מי אשר יד ורגל לו בשלטון.

כדי לבחור בגבאים לחברה הקדישא, נאלצו היהודים לקבל רשיון מטעם המושל, ורשיון

השיגו רק תמורת "שוחד", במרוצת השנים הפך שוחד זה — למס קבוע. רשמי. בפנקסי הקהלה, בפנקסי חברה קדישא כונה שוחד זה בשם מתנות, ותפס מקום לא בלתי מכובד בהוצאות. כך רשמו בפנקס החברה קדישא "הוצאה למתנות לפערפיקט עבור שילר ג' שאק גראשין", או "ב' ויצא, לה' כומר רעקטור עבור שילער שלא ילכו לבית החיים", ובפנקס חברה קדישא משנת תצ"ט "...א הוט צוקר לכומר פרעקיס אודות השילער שלא ילכו לבית החיים".

מה עשו פרחי הכומרים בבית הקברות היהודי ?, תלמידי המכון היעזואיטי במקום, על כך מסופר בפנקס החברה קדישא משנת תע"ח "...מתנה אגוזים וראזינקיס להרעקטור עבור שקלקלו המצבות בבית החיים". ולא רק לבית הקברות היהודי נטפלו הוואנדאלים הללו, נטפלו לכל הלויה יהודית אשר יצאה את העיר לעבר בית הקברות. השליכו לעברה אבנים, פגעו במלוים ולעתים פצעו אותם. השתוללות זו הפכה ל"ספורט" למאות פרחחי הכמרים. למקור לא אכזב להכנסות לראשי הכמורה והשליטים. אם פיגרו היהודים במתן שלמונים, ומיד השתוללו אלה ביותר שאת. "הוואיוואדה" — הגוברנטור ביכר לקבל דבש ובשר "כמתנה" למניעת פגיעות במצבות ובהלוויות, הבישוף, מזומנים או צמוקים.

פרעות, הריגות, רציחות

אמרו, בכל ארבעים שנה פרצה שריפה באוסטראה והעיר היתה למאכולת אש. יש וכל בתי העיר הפכו לאפר, יש, והשריפה הרסה את העיר בחלקה. פנקסי העיר העתיקים לימים, תעודות בעלות ערך היו לרוב למאכלת אש. לא השאירו זכר מהשריפות הקדומות, כה מקונן סופר פנקס חברה קדישא במחצית השניה של המאה החמשית "עלינו לתקן תקנות חדשות כי התקנות מימים עברו שנכתבו ונחתמו נשכחו כשהפנקסים נשרפו". חוקרי תולדות העיר ידעו לקבוע כי שריפה פקדה את אוסטראה בשנת תמ"ז אחרי הריסת ושריפת כל בתי היהודים בשנת הפרעות ת"ח וכן ת"ט, "שריפה גדולה" השתוללה בעיר בשנת תפ"ו ועל שריפה בשנת תקכ"ו מספר כבר הרה"ק רבי ייב"י בספרו "רב ייב"י", תעודות לרוב נשארו כבר "מהאש הגדולה שאחזה בבת אחת בכל בתי היהודים באוסטראה בשנת תקס"ט, בראש חודש מנחם אב", "...וברחוב אחד נלכדו אנשים במלכודת של אש שהקיפם מכל הצדדים. הם ברחו לביתו של רבי יואל, המקובל והצדיק מלומדי הקלויז שעמד מעוטר בטלית ותפילין ויחד עמו נשרפו כולם ביום עברה ו' ערב שבת קודש ר"ח אב תקס"ט". שריפה גדולה פקדה את אוסטראה גם בשנת תר"ח ובשנת תרמ"ט הפכו כל הבתים בעיר לגלי אפר אחרי שריפה ענקית שהשתוללה בעיר.

השריפות מחקו כל זכר מהתקופה הקדומה של יהודי המקום, כל סיפור תלאות וסבל עליהם רמזו הראשונים בתעודות המעטות איכשהוא. רק החורבן האיום של קהלת אוס־טראה כמרבית קהלות ישראל בוואהלין שהשאיר ידיעות מליאות היה חורבן ת"ח. רבבות איכרים, צמאי דם כבשו בסערה את אוסטראה המבוצרת, בהנהגתו של הטמן כמלניצקי וערכו טבח איום ביהודי העיר, 7000 במספר, רק חלק לא גדול מהם נמלטו או ניצלו בנס.

הפורעים צמאי הדם טבחו ביהודי העיר בחמת זעם, מאות יהודים נתלו באכזריות על ווים בבית המטבחיים היהודי, מאות נחתכו והוציאו את נשמותיהם הטהורות ביסורים איומים. לא חמלו אלה על זקן ונער, על עוללים ופעוטים.

כשנהדפו הפורעים על ידי צבאות פולין לא נמצא אף יהודי בעיר ההרוסה שכל רכושה היה לבז. השלטון הרשמי נשאר רופף ביותר, באיזור השתוללו הקוזאקים הפורעים. כשנה שממה הקהלה הגדולה מאין יושב, בשנת ת"ט נתפתו כשלוש מאות מיהודי העיר לבקשות פולנים תושבי המקום. אלה, שהסתתרו בכפרים מרוחקים ובעיירות רחוקות האמינו לפולנים שסיפרו להם על ברית שלום שנכרתה בין מלך פולין לבין הקוזאקים המתקוממים, אשר שוב אינם נוגעים לרעה ביהודים או בפקידי המלך.

בראש חודש אדר הם חזרו, וביום ח"י באדר הופיעו אלפי קוזאקים מתקוממים שהובאו על ידי תושבי העיר, הפולנים. שוב ערכו אלה טבח איום במאות היהודים העניים, עברו מבית לבית ולא השאירו אף פינה שלימה. רק חמשה משפחות הצליחו להמלט מחמת הפורעים.

מרד הקוזאקים־הרוחצים דוכא. לאט לאט שבו יהודים לאוסטראה. הקימו את העיר מהריסותיה. שיקמו את בתיהם ואת רכושם. אולם למנוחה ולנחלה לא שבו. האיכרים האוקריינים בסביבה למדו לרצוח יהודים. "ק"ק אוסטראה, המלאה חכמים וסופרים, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנה" לפי עדותיהם של בני הדורות הללו, ידעו מאז סבל ויסורים כתוצאה מעלילות דם, מעשי רצח, אשר לא פסקו כבר לעולם.

בפנקסי חברה קדישא דאוסטראה נרשמו מאז הוצאות מיוחדות מקבורת הרוגים אשר נמצאו בדרכים. "לקבורת הרוגים בשנת תכ"ג אדום זהב", או "הוצאה ה' זהובים וט"ו גדולים לצורך תכריכים להרוגים מאוקריינה" (ופלא, הרוגים הלא נקברים בלבושיהם), כן נרשמו פעמים הרבה הוצאות "לנסיעות עבור קדושים" או "שבעה זהובים בעת קבורת הקדושים", סתם ולא פירט סופר פנקס החברה מי היו הקדושים הללו, איך נרצחו ולמה...

בשנת תע"ז ערכו תלמידי המכון היעזואיטי לכומרים פרוגרום בעיר. הרסו ושברו כל הבא ליד, פצעו יהודים רבים, שברי הבתים נתגוללו ברחובות, היהודים אולצו לשלם דמי נקוי הרחובות, אולצו לשלם כופר לכומרים "תמורת העבודה". מקרים דומים לא חסרו בתולדות קהלה ותיקה זו. אוסטראה לא היתה יוצאת דופן בסבלה, שותפה לסבל, לעלילות ולרציחות קהלות ישראל בוואהלין כולה, התפרסם ביותר משפט עלילת דם בפאוולאוויטש הסמוכה, שם הוצאו להורג אחרי משפט רשע תשעה קדושים בעינויים מחרידים. (בראשם הקדוש רבי צבי, מחותנו של הרה"ק רבי ייב"י, אותם הספיד הג"ר יהונתן אייבשיץ בספרו "קשת יהונתן").

על הנסים ועל הנפלאות

קהלה ותיקה זו ידעה גם ימי הודיה שנקבעו לדורות על נסים ועל נפלאות אשר קרו לבני הקהלה באלף שנות קיומה. רבו הסיפורים, מעורפלים על נסים שקרו בתקופה הראשונה לחיי הקהלה, שנעדרו פרטים מליאים. על שני מקרים ושני ימי הודיה שמרו בני הקהלה עד ליום האחרון לקיומה של אוסטראה היהודית.

אחד — "נס אסרו חג". ביום זה, אסרו חג של פסח נהגו בני אוסטראה להתאסף בבתי הכנסת, לצום עד חצות היום, לומר סליחות מיוחדות ופרקי תהלים. וזאת, תודות לנס שקרה אותו יום לבני הקהלה, במחצית השניה של המאה החמשית.

אותו יום הגיעו לאוסטראה העיר איכרים מכפר זדייביץ הסמוך והידוע לשימצה. עמם, עגלות עמוסות עצים, שכאילו הובאו העירה כדי למכרם ליהודים. העגלות העמוסות נעמדו בשוק, במרכז העיר, אנשים שניגשו וביקשו לקנות עצים שמעו על מחירים מפולפלים, שנדרשו לשלם, מחירים שעלו פי שבע מהמחירים הרגילים. אוסטראה בימים הללו, מוקפת חומה מכל עבר, שערים נעולים לה, בקושי נכנסים לתוכה, בקושי אפשר לברוח, להחלץ ממנה. שומרי החומות פתחו ברצון את השערים לאיכרים, מדוע לא, עצים לעיר.

במקרה ניגשה אשה לאחת העגלות, אמרה לבחון ולדעת אם יבשים העצים בטרם שאלה על מחירם. הרימה עץ, ולעיניה נתגלו מאחורי העצים קרדומים, סכינים ארוכים מושחזים היטב. עד מהרה התברר ליהודים כי העצים אינם אלא ערמה לכמות גדולה של כלי משחית. עד מהרה נתגלה כי הנשק מיועד לפרוגרום נגד היהודים. רצו היהודים לדוכס, שליט העיר אבל לא היה בידו לעזור להם. עמדו לרשותו כמה חיילים מזדקנים. לאיכרי זדייביץ היו לעומת זאת כמה מאות חרבות מושחזים, שהוכנו מראש.

באוסראה גרו אז, ברחוב מיוחד טאטארים. יוצאי אסיה הרחוקה, צאצאי חיילי צינגוס

חאן, עת פלש לאירופה. הם, אמיצי נפש, יודעי קרבות ומאבקים. מיהרו אליהם היהודים ובקשו את עזרתם תמורת תשלום מלא. אלה חגרו את נשקם האישי, מיהרו לעגלות, התגברו על האיכרים ששמרו על החרבות, על הקרדומים והסכינים והחרימו את הכל, ואף אסרו את האכרים ששמרו "בתמימות" על העגלות.

חלפו רק שעות מספר, והנה אלפי איכרים עולים על העיר. הלכו כאילו בתמימות, ללא כל כוונה זדונית. הם באו, בטוחים כי נשק הוכן להם, סכינים וחרבות, באו עמוסי שקים, כדי לצאת לטבח הגדול, ואף לבוז את בתי היהודים. נודע לאיכרים כי נתגלה הכל, וכי נשקם הוחרם כבר, חזרו בבושת פנים לבתיהם. היהודים נשמו לרווחה, קבעו על דעת הרבנים את היום ליום הודיה וחג.

"חג אסרו חג של פסח" לא היה יום הודיה היחידי ליהודי אוסטראה. הם שמרו גם על "מגילת תמוז". לזכר נס אחר שקרה לקהלה בשנת תקנ"ב. אז, חדרו צבאות רוסיה וכבשו את פולין, בראשם עמד סובורוב, המצביא הרוסי הנודע. הצבא הפולני הנסוג, הרס את הגשרים על הנהר ווילה שחצה את אוסטראה, והחיילים הרוסיים, עם נשקם הכבד לא יכלו להתקדם. האמינו שהצבא הפולני עוד מתבצר בעיר, אורב לחיילים רוסיים אשר ינסו לחצות את הנהר בשחיה. העמידו הרוסים תותחים לרוב והחלו להרעיש את אוסטראה. את בתיה ואת מבצריה. בית הכנסת הגדול, הנראה כמבצר מבחוץ הפך למטרה לחיצי הרוסים. בית הכנסת העתיק, אשר לו חומות עבות, לשם ברחו מרבית תושבי המקום, בחשבם כי המקום הוא בטוח ביותר.

הרוסים הפגיזו את אוסטראה יום ולילה, גשם של כדורים נפל ברחובות העיר ורק תושב אחד ויחידי נהרג ליד בית הכנסת של רב ייב"י. לבדם הצטופפו היהודים בבית הכנסת ובמרתפים, הצבא הפולני ותושבים פולניים ברחו מזמן, והרוסים לא חדלו מלהמטיר אש וגפרית על העיר ותושביה.

בין יהודי אוסטראה נמנה גם הישיש רבי אליעזר, יהודי כבן מאה ויותר אשר דיבר רוסית רהיטה, (אביו של רבי יוסף משה, המגיד מקומרנה), הוא חמק מהעיר, הצליח לעבור בשחיה תחת מטר אש את נהר הווילה, הלך ובא למפקד הרוסי וסיפר כי הם יורים לריק, וכי אוסטראה, על מבצריה נעזבה מזמן על ידי הפולנים. הקצינים הרוסיים האמינו לו, חדלו לירות על העיר, נכנסו בשעריה והמשיכו לכבוש את פולין כולה.

אותו יום נקבע על ידי יהודי אוסטראה כיום הודיה וחג. היהודים יצאו ביום ז' תמוז מדי שנה בשנה לבושי בגדי שבת וחג. כדור, שנתקע בחומות בית הכנסת הגדולה נשאר תקוע בקיר הדרומי של בית הכנסת, זכר לנס.

פרק שני

סדרי הקהילה ומוסדותיה

בתי כנסת ובתי מדרש

בתי הכנסת באוסטראה עתיקי ימים היו, שמרו תוך קירותיהם העבות את סוד הדורות. בנויים לתפארה ועליהם גאוות בני העיר. כל בית כנסת וסדריו, תקנותיו וסדריו. בית הכנסת הגדול, בנין רב פאר הנשען על ארבעה עמודים גבוהים, ושמונה פינות לכל עמוד.

שלש קומות לבנין מצדו המערבי, ליתר הצדדים מתרומם ההיכל הגדול עד לתקרה העליונה. עזרת נשים שוכנת בקומה השניה של בית הכנסת, יציע זה בנוי בצורה מהודרת ומרהיבה עין, כשכל שורה מתרוממת מעל לשניה. בקומה שלישית, אולם בו מתפללים הותיקין.

בבית הכנסת הזה התפלל המהרש״ל, התפללו שם תלמידיו, לצד המזרח היה פעם מקומו הקבוע של השל״ה, שם גם קבע מקומו המהרש״א. ותיקי אוסטראה קראו לבית הכנסת ע״ש המהרש״א, אם כי הבית הוקם דורות הרבה לפניו. כיבדו את גאון ישראל וקראו לבית הכנסת הגדול על שמו.

רק ספרי תורה, עתיקים מאד לימים נשארו בבית הכנסת הזה עד לחורבנה הסופי, בשנות השואה. שריפות ופרעות לא פגעו בבנין המוצק והחזק אבל השחיתו כל תעודה וכל כלי יקר, פרט לספרי תורה שיהודים מסרו נפשם להצילם מאֵש ומחרב, גם המנורה היפה שהקדיש הג״ר נפתלי כ״ץ, רבה של אוסטראה, פוזנה ופראנקפורט דמיין נשארה על מקומה.

בדור האחרון לפני השואה פשטה אוסטראה היהודית צורה וכאילו לבשה צורה חדשה, עת התערטלה מהילתה הקדומה, מהוד תפארתה. תקנות וסדרים שנשמרו ברטט של יראת הרוממות במשך מאות בשנים עברו ״ליטוש״ ו״תיקון״ בידי ״מתקנים״ ו״מחדשים״. תפארת הקדומים לא מצאה חן בעיניהם.

אלה לא נרתעו מלשלוח ידם בבנין. אמרו להלבישו ״צורה מודרנית״, סתמו חלונות לרוב בצד המזרח, שינו את הריהוט הפנימי שטעם זקנים נדף ממנו, עד כי גם אדריכאלים פולניים, לא יהודים, ראו במעשיהם השחתה שרירותית של מצבה עתיקה ונהדרת שנעשתה על ידי עיוורים ליופי.

אבל תפארתה של אוסטראה לא היתה מעשי האחרונים אלא זכרון הראשונים ופעולותיהם. הם השאירו אחריהם גם את בית המדרש הגדול או ״הקלויז של אוסטראה״ המפורסם, כבר מימיה הקדומים של העיר. לפני הפרעות של שנת ת״ח ת״ט שימש כאב״ד הקלויז הג״ר דוד הלוי, בעל הט״ז, הוא נמלט מהעיר לפני חורבנה, והקלויז, שספג תורה ועבודה מאות בשנים, נשרף ונהרס עד היסוד בימי חיילי חמלניצקי, המרצחים.

משקמה של אוסטראה אחרי חורבנה אז, הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק (ובפי בני העיר, הרבי ר׳ שמעלקַא) בנה מחדש את הקלויז, קבע שם את ישיבתו, קול התורה שוב לא נדם מהבית הזה אשר לאות תודה נקרא ע״י אנשי אוסטראה ״הקלויז של הרבי ר׳ שמעלקא״ כשנכדיו ונִיניו שימשו כאב״ד ור״מ דקלויז.

ועוד שלושה בתי כנסת מפורסמים לאוסטראה, פרט לבית המדרש הגדול שליד בית הכנסת הגדול, בית הכנסת של הקצין ר׳ שמואל ברבי יעקב, או ביה״כ של רבי ייב״י, ביה״כ של הקצין ר׳ יוזפא וביה״כ של קראסניגורה.

את ביה״כ של ר׳ שמואל ר׳ יעקב׳ס הקים מכספו במחצית השניה של המאה החמשית

ר' שמואל, מראשי אוסטראה ומנהיגיה, אחד מגדולי עשירי היהודים בימיו, ספרים נדירים היו לו, יקרי המציאות ויד רחבה, הקים ר' שמואל בנין גדול וחזק לבית כנסת, הרבה לכתוב ספרי תורה, שהקדישם לבית מקדש מעט שהקים, מקושטים בכלי כסף, שם ישבו לומדים מופלגים ועמלו בתורה יומם ולילה.

שם, קבע מקום תפלתו הרה"ק רבי יעקב יוסף, בעל "רב ייב"י", ומאז החלו בני אוסטראה לקרוא את בית הכנסת על שמו "רבי יוסילס שוהל", זקני העיר בימים ההם התמרמרו על על שנוי השם ולשוא, מאז ועד לחורבן הקהלה נהגו כך בני המקום.

מפורסם יותר היה בית הכנסת של ר' יוזפא, פרנס המדינה ומנהיג העיר העשיר שהקים מכספו את בית התפלה בבנין מיוחד ליד ביתו. הושיב שם עשרה לומדים שעמלו בתורה ובעבודה ימים ולילות והחזיקם על חשבונו, עליהם נמנה גם הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ, מראשוני החסידים ותלמידי הבעש"ט. בבית כנסת זה קבע מושבו הרה"ק רבי פנחס מקוריץ מאז עבר לאוסטראה. בהשראתו נקבעו בבית הכנסת מנהגי תפלה של החסידים, נאמרו סליחות מיוחדות ומנהגים אחרים, את בית כנסת זה פקדו כל גדולי החסידות שהופיעו באוסטראה עד לחורבנה.

מאז נחלקה אוסטראה בין שלטון דוכס העיר לבין שלטון ה"וואיוואדה", נציג חצר המלכות הפולנית הוקם בית כנסת ברחוב קראסנוגורה ליהודים תושבי איזור שלטון ה"וואיוואדה" ולידו בית מדרש, שקול התורה לא פסק ממנו יומם ולילה, עד אשר פשטה אוסטראה צורה ולבשה צורה הצטופפו באוהליה צעירים וזקנים ולמדו בהתמדה, בהתלהבות.

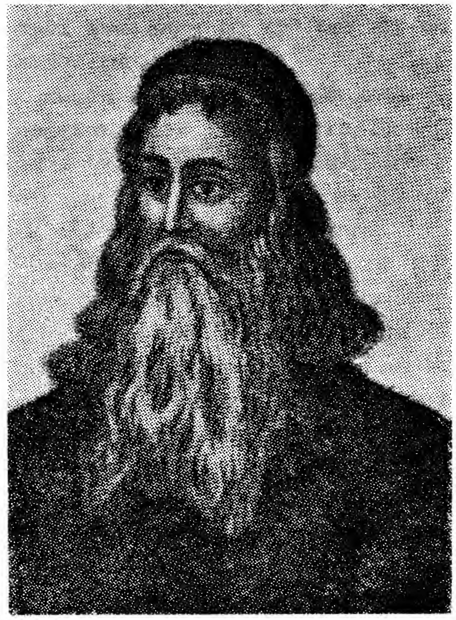
חברה קדישא וסדריה

מוסד קהלתי מסודר קבוע וכללי לא היה לאוסטראה, תפקיד "הקהל" היה בידי "חברה קדישא", זה המוסד הציבורי העתיק שליווה בנאמנות את צעדי אוסטראה בכל שנות קיומה עד אשר נפרצו שעריה. חברה זו היא אשר בחרה ברבנים ובנציגי הקהל, בשליחים לועד ארבע הארצות, פרנסיה החזיקו את קופת הקהלה ושילמו שכר שכיריה, פנקס החברה הלא היה מעין ספר החוקים לקהלת אוסטראה.

השריפות שפקדו את העיר לא פסחו על החברה, לשונות האש פגעו בפנקס הקהל, זהו ספר התקנות, יסוד מסד לחיי ציבור בעיר. וכך מספר לנו דף מפנקס החברה משנת תפ"ט "...באלה שנים שעברו מַיום שנשרף הפנקס ממש נעשה כצאן בלא רועה ונפרץ בהרבה גוונין ואמרנו ועניגו להחזיר עטרה ליושנה להסיר הפירצה הגדולה לעשות גדר גדול והחמרנו בכל החומרות שהחמירו קדמונינו וכאשר נתחזקו מפי גאונים רבנים משנים קדמונים"...

שמה "חברה קדישא גמילות חסד של אמת", ופעלה — בכל תחומי הקהל ויצוגו כלפי חוץ. לחברה פרנסי חודש ונאמנים, גבאים וגזברים שנבחרו בבחירות מסודרות ומתפקידיה לשלם משכורות לרבנים, דיינים ומגידים, לדאוג לשלום הקהלה וליצגה, ולפעול למעשה בכל תחומי החיים.

להיות חבר בחברה קדישא פירושו — להיות אזרח בעל זכויות באוסטראה. כל בעל בית המכבד את עצמו, הצטרף לחברה שלילת החברות בחברה כמוה כאות קלון ליהודי. כל חבר הנכנס לחברה צריך לשמש שלושה שנים כ"טרוטניס", שם מיוחד למועמדים לחברות בחברה. ה"טרוטניס" משולל למעשה כל זכויות. עליו רק לציית לפקודות. מתפקידו, בראש ובראשונה לבקר אצל חולים ביום וללון אצלם בלילות. הם נושאי מטות המתים, המטהרים ועושים כל מלאכה, הם משמשים את גבאי החברה בסעודתם השנתית וממלאים כל שליחות שמטילים עליהם. יש באוסטראה ראש ה"טרוטניס" המפקד על כל המועמדים, הוא מחלק את עבודתם לפי לוח זמנים קבוע מראש, קובע תורנות (בלשון האוסטראים "טששערע") יומית לכל "טרוטניס" ותפקידם ביום זה. הוא פוקד על מי לשמש חולים ולדאוג למלוי פקודת הרופא ועל מי לשמש בהלויה של נפטר. בידו, לגייס את כל

הגאון המהרש"א

הגאון בעל הט"ז

מפת קהלות ישראל בימי ועד רד"ע ארצות

צבאו במקרים מיוחדים, מי שמפיר הוראה, מי שאינו ממלא אחרי פקודה כל שהיא, נדחה מהחברה לעולמות.

רק כעבור שלוש שנות שרות מתקבל המועמד (ה״טרוטניס״) לחברה. בידי הגבאים הזכות לשחרר חבר משירות מוקדם במקרה והאיש משמש כאב״ד העיר או כר״מ בקלויז.

אולם גם השירות כ״טרוטניס״ אינו מחייב את קבלת האיש לחברה, בשנת תקל״ב החליטו גבאי החברה בהתאם לתקנות לא לקבל חברים חדשים במשך ששה שנים ״בגלל רבוי חברים שאינם כל כך טובים״... בתקופה זו קבעו אנשי החברה סדר קבוע בסולם החברה. כל חבר חדש משמש כמה שנים כבורר, בעל זכות בחירה אבל אין לו כל זכות להבחר, מדרגת בורר עולה החבר לדרגת גבאי דמצוות, המטפל בפדיון שבויים או בדאגה ליתומים וכדומה. מדרגת גבאי דמצוות עולים לדרגת ראש דמצוות משם לדרגת ״אפלאנט״ ואחרי כן לדרגת ממלא מקום גבאי ורק אחרי כן לדרגת גבאי ממש.

בכל שנה, ביום הושענא רבה התאספו חברי החברה, בעלי זכות בחירה לקלפי שהותקנה בבית המדרש ובה, כל שמות החברים הנועדים לבחירה בעד ״הזכות״ הזאת נאלצו היהודים לשלם מס קבוע ״מס קלפי״ למושל. (בפנקס: ״לגוברנטור שלנו בעד הקלפי שמונה זהובים). העלו 7 פתקים, ששת הראשונים ששימשו כפר־נסים כל אחד לתקופה של חדשיים בשנה, השביעי שימש כמ״מ קבוע במקרה ונבצר מאחד הפרנסים למלאות את תפקידו. נוסף לכך נבחרו בפומבי נאמני החברה, לרוב שימשו כנאמנים עשירי העיר. החל משנת תק״ל נבחרו 12 גבאים־פרנסים. כל פרנס ניהל את החברה בתקופת כהונתו כגזבר וכמנהל. על פיו מתנהלות כל פעולות החברה והקהלה, אין הוא מחזיק בידו את כספי החברה או כלי כסף שלה, אלה נמצאים ברשותו של הנאמן או הנאמנים, אין זה מתפקידו או זכותו של הנאמן להוציא כספים, הוא רק הקופאי המשלם לפי הוראות הפרנס ורושם כל הוצאה בפנקס, לעתים עליו להלוות כסף לקופה והוא מחזיק כלי כסף בעלי ערך של החברה בביתו, כערבון.

הנאמנים אינם נבחרים מדי שנה בשנה. יש המחזיקים במשרה זו שנים הרבה ברציפות, אם בוחרים בו, אין בידי הגבאים־הפרנסים לקבוע מי ישמש כנאמן ומי לא. זהו תפקידם של הבוררים — הבוחרים, חברי החברה.

נאמן איננו רשאי לשמש כגבאי וגבאי אינו רשאי לשמש כנאמן. גבאי החפץ לשמש כנאמן עליו להתפטר ממשרת הפרנס. התקנות הן קבועות. אין לשנותן בשום מקרה שהוא. באסיפה הכללית ביום הושענא רבה מוסיפים ומחדשים תקנות חדשות. כך תקנו למשל בשנת ת״ק שאסור להשכין בשום צורה ואופן את כלי הכסף של הקהל וזאת, משום שהכלים הללו, לרוב תשמישי קדושה התגלגלו לגויים כערבות לתשלום חובות, ״וגדול חילול השם שנגרם ע״י זה״.

הפרנסים־הגבאים לא טיפלו רק בהוצאות כספים אלא גם בעבודה מעשית. על הפרנס בחודש כהונתו לבקר בקביעות בבית הקברות, לבדוק את פני העניינים במקום ולדאוג לתיקון את הניתן לתיקון. פרחי כמרים הרבו לחלל את בית הקברות ופרנסי הקהל הרבו לבקר במקום, לשמור על הקברים.

בחדשי הקיץ הוטל על הפרנסים לדאוג לבדק בית של בתי כנסת, להפעיל את החברות למצות, בחדשי החורף דאגו הפרנסים לעניי העיר, לאסוף מעות חטין לצרכי החג (בשנת ת״ק החליטה אסיפת החברה לשלוח מעות חטין לעניים ע״י לומדי תורה ולשלם להם דמי טירחה ״וזאת מטעם כמוס״).

נוסף לחברה קדישא שבאה למעשה במקום הקהלה, אשר גם יצגה את יהודי אוסטראה כלפי השלטונות ומוסדות ועד ארבע הארצות פעלו בעיר במשך מאות שנה שבע חברות נוספות, חברת תהלים, חברת משניות, חברת קובעי עתים לתורה, חברת סנדקאות שמתפקידה לדאוג לעריכת סעודות ברית מילה לעניים ומחוסרי אמצעים ולדאוג ליולדות, חברת גמילות חסד וחברת זבחי צדקה שדאגה לרעבים ומחוסרי בית.

פרק שלישי

ראשוני הרבנים באוסטראה

השרשרת המפוארת

גאוותה של אוסטראה, על רבניה שכהנו פאר בקהלתה, היו אלה מאורי ישראל בדורות האח־רונים ששמם ותהלתם חרגו מעבר לכל מסגרת ידועה. עד ליום האחרון לקיומה של העיר הזכירו תושביה ברטט את מורי הדורות שתפסו את כהונת אב״ד בעירם.

עתיקת ימים אוסטראה היהודית. עתיקת ימים הקהלה במקום, אין ספק שעשרות רבנים כיהנו בה פאר בתקופה הקדומה שלה, רבנו קלונימוס קלמן שור חותנו של המהרש״ל לא היה רבה הראשון של העיר, אולם כבר בדורות האחרונים נאבד כל שריד וזכר לפעולות הקהילה ורבניה, מלפני המאה הרביעית לאלף הנוכחי, כשם שנאבדו כל התעודות ומקורות לחיי היהודים בעיר ואם זו. רק מצבות בודדות מראשית המאה השניה נמצאו בבית הקברות הישן, במצב של התפוררות.

אולם מאז פעל בעיר רבנו קלונימוס שוב לא נעלמו עקבות פעולות קהלת אוסטראה ורבניה, אישיה וגדוליה, אלה שכיהנו כאב״ד העיר והגליל ואלה שכיהנו כאב״ד ור״מ בקלויז, מהם שכיהנו כראשי ישיבה ומהם כמגידים וראשי הקהל.

רבה של הקהלה שימש כרבה הראשי של הגליל, שכלל רפ״ב ישובים, היו גם רבנים שנשאו את התואר ״אב״ד לכל גליל וואהלין״, שהקיף עשרות קהלות גדולות וותיקות וביניהן לודמיר וקרמניץ, רובנו ולוצק, דובנה ועוד.

רבה של אוסטראה נחשב לפוסק האחרון וקובע בכל עניני ציבור ודת. מתפקידו היה לסייר בקהלות הסרות למשמעתו פעמיים בשנה, בקיץ ובחורף, לעמוד על מצבן של הקהלות, לבדוק את מעשי הדיינים והשוחטים, לאשר או להתקין תקנות. בידו להושיב או להעביר רבנים, דיינים ושוחטים ממשרותיהם, הכרעתו היתה סופית, ללא כל אפשרות לערער אחריה.

כרגיל יצא הרב לסיורו, לי״ב שבועות בחורף ולי״ב שבועות בקיץ. עבר במרכבתו ממקום למקום ונתקבל בכבוד מלכים ע״י המוני יהודים שיצאו לקראתו, לבושי חג. בכל שבת ושבת, בתקופת סיורו, שבת בקהלה אחרת ודרש ברבים. ראשי הקהלה העניקו לו עם צאתו מתנה מכובדת, קבועה מראש ושמש הקהל ליווה את הרב עד לבואו לקהלה חדשה.

מקביל לכהונת אב״ד שמרה אוסטראה על תפקיד ותואר ״אב״ד ור״מ דקלויז הגדול״. הרב דקלויז שימש כראש ישיבה שמקומה בקלויז הגדול, והוא אף הורה הלכה בתחומי הקלויז, עם גדולי הלומדים במקום.

רק בודדים שימשו בשני הכתרים גם יחד (רב אב״ד ורב ר״מ דקלויז), הגאון רבי שמעלקא, משקם העיר אחרי חרבנה הגדול וחתנו, הגאון רבי נפתלי כ״ץ, ששימש כאב״ד לכל גליל וואהלין. מהם ועלו מכהונת רב דקלויז לכהונת רב דגליל.

רבנו קלונימוס וחתנו המהרש״ל

הראשון מרבני אוסטראה הידוע לנו, שעקבות הימים לא העלימו זכרו מאתנו היה רבנו קלונימוס שור האברקשטן, תלמיד החסיד הג״ר דניאל, שנמנה על תלמידיו המובהקים של הגאון רבי איסר׳ל, בעל ״תרומת הדשן״. לראשונה ששימש כראש ישיבה בלבוב ונמנה לפי עדות בני דורו על שלושת מאורי ישראל שהקימו את עולה של תורה בימים ההם, עליהם נמנה גם ראש הגולה הרבי ר׳ שכנא.

בשנת רע"ח בערך יצא רבנו קלונימוס קלמן את לבוב ובא לאוסטראה במקומו בא ללבוב הג"ר קלמן מווירמייזא, רבנו קלונימוס קלמן לא ישב באוסטראה ימים רבים, שימש כראש ישיבה ויתכן גם כאב"ד, מאוסטראה עשה דרכו לבריסק הגדולה, שם נבחר כאב"ד ור"מ, מבריסק עלה לירושלם ואת שארית ימיו עשה בעיר הקודש כנשיא וראש לקהלות האשכנזים, בארץ ישראל פגש את האריז"ל, ומספר לנו הגאון החיד"א בספרו "מדבר קדמות" (מערכת יו"ד אות ט"ו) "כתב הרב הקדוש מה"ר חיים וויטאל זלה"ה, אמר לי מורי ז"ל (האר"י) כי שמע מחכם אחד גדול הדור רבינו קלונימוס. (לקוטי תורה לר"ח וויטאל פרשת בהעלותך).

רבנו קלונימוס יצא את אוסטראה ובמקומו כאב"ד ור"מ באוסטראה נבחר חתנו, גאון הדור, רבנו שלמה לוריא, המהרש"ל. שבא לאוסטראה מפוזנה. כשלושים שנה ישב הארי הגדול באוס־טראה, שימש כרב כולל לכל מדינת וואהלין ואף אושר ע"י מלכות פולין לתפקיד זה. שר התורה הזה הטיל את חותמו על קהלה מעטירה זו, הפכה למרכז לתורה, המוני לומדים יצאו מישיבתו הגדולה, כשהשפעתו רבה על כל גולת ישראל.

יחיד ומיוחד בדורו ובדורות שלאחריו היה המהרש"ל, גאון אדיר שמעטים כמוהו שלא חת מפני איש ולא החניף לגדול ולקטן מימיו. נאמן ללא גבול לאמת ללא פשרות, תובע הרבה מאד מעצמו ומאחרים וסלד מפשרות. לישיבתו הגדולה, שהפכה עד מהרה לאחד ממרכזי התורה בעולם באו עילויים מובהקים חריפי מוח שנהרו מקרוב ומרחוק לבית מדרשו, ואף הם נאלצו לעמול ללא שיעור כדי לרדת לסוף דעתו של מורם, אלוף החריפים, והם אשר הפכו במרוצת השנים למורי הדור וגאוני הזמן.

וכה מספר הגאון המהרש"ל באחת מתשובותיו (שו"ת מהרש"ל סימן ה') "...בשנת חמשת אלפים ושלוש מאות וארבע עשרה למנין שאנו מונין כאן אוסטרא מתא דיתבא על נהר וויליא ועל נהר הורינא אשר ממנה תצא תורה לרבים"...

כל קהלות ישראל, מהקרובות והרחוקות ביותר, רבני הדור ומוריו הפנו כל שאלה חמורה ומסובכת וקשה למהרש"ל, גאון הדור שבאוס־טראה, שבערוב ימיו עבר ללובלין, שם ישב קרוב לשש שנים עד אשר נתבקש לישיבה של מעלה, ביום י"ב כסלו של"ד.

כמיותמת ועזובה נשארה אוסטראה עת נטשה המהרש"ל. את מקומו מלאו תלמידיו המוב־הקים, שהלכו בדרכו, הג"ר אברהם ז׳ק, המכונה רבי אברהם דרוסיה נבחר כאב"ד (הוא אשר השלים את ספר מורו, המהרש"ל "ים של שלמה" למסכת בבא קמא), ומעטות הידיעות שנשארו עליו. בנו, הג"ר מאיר ז׳ק שימש כאב"ד לבוב ונכדו הג"ר שמואל שמעלקא ז׳ק כאב"ד אוסטראה. את מקומו של המהרש"ל כראש ישיבה תפסו תלמידיו המובהקים, הג"ר מרדוש והג"ר שלמה, מחבר "מזבח הזהב" והגהות לסדר גיטין לרבו המהרש"ל, שנקרא ע"י בני דורו "סדר גיטין דר׳ שלומציא".

השל"ה הקדוש

כעבור שנים מספר אנו מוצאים את הג"ר מאיר ברבי יוסף כאב"ד ור"מ באוסטראה, ששימש גם כאב"ד בלודמיר, לובלין ובערוב ימיו בלבוב שם נאסף אל עמו. מצבתו, בבית הקברות הישן בלבוב מעידה על גדלותו, הנושאת קינתה ואומרת: "נפלה עטרת ישראל, אראלים אחזו בארון הקודש ונגנז אור המאיר לארץ ולדרים, ראש גולת אריאל, רועהו רועה ישראל, חכמה וישיבה הרבה והעמיד תלמידים רבים וחבר חיבורים רבים וחידש חדושים רבים בגפ"ת ובפוסקים". מחיבוריו לא נשאר בידינו דבר.

בעת בו כיהן הג"ר מאיר כאב"ד העיר נתקבל קדוש ישראל וגאונו, השל"ה כראש ישיבה באוסטראה, ואחרי שהג"ר מאיר יצא את אוס־טראה נבחר בעל השל"ה לשמש גם כאב"ד ור"מ באוסטראה והגליל.

רבנו ישעיהו הלוי הורוויץ נולד בפראג למשפחת הורוויץ המיוחסת והעתיקה. בנעוריו יצא לישיבת לובלין, שם למד אצל הגאון רבי

שלמה ברבי לייב, הרש"ל השני, שמו יצא לתהלה בצעירותו, כגאון, כקדוש־עליון, כאחד מגדולי המקובלים בדורו.

הקהלות הגדולות ביותר בתפוצות ישראל הציעו לשל"ה את כס הרבנות, בתקופות לא ארוכות שימש כאב"ד ור"מ בפוזנה ובווינה, בקראקה ובפרנקפורט דמיין, באוסטראה ובפראג משם עלה לארץ ישראל.

הון רב הכניסה לו אשתו, בת העשירים — מספר בנו הג"ר שפטיל בספרו "ווי העמודים", "ומימיו לא פסקו משולחנו שמונים נפשות אשר כלכלם ביד רחבה וגדושה", עד כי בערוב ימיו בזבז את כל ההון הרב לצדקה ולהרבצת תורה.

בכל מקום בואו ניהל ישיבה גדולה והרביץ תורה לתלמידים לאלפים, מוקף תמיד כבוד מלכים והערצה רבה, במיטב שנותיו, כבן נ"ב החליט לנטוש את הגולה, את מעמדו והמוני תלמידיו ומעריציו כדי לחונן את עפרה של ארץ הקודש.

ביום שישי לפרשת ויצא, שנת שפ"ב הגיע השל"ה הקודש — כך כנוהו בני הדורות שבאו אחריו — לשערי ירושלים עיר הקודש. קהל האשכנזים בירושלים חרד לכבודו, קבלוהו כרבם ומורם, אבל לא ארכו ימי המנוחה בעיר הקודש, הפחה האכזר, שליט העיר העליל עליו ועל רבנים אחרים איזו עלילה שפלה ובשנת שפ"ה נאסר יחד עם ט"ו רבנים וישב בכלא בתנאים קשים עד לראש השנה שפ"ו.

ימים מספר אחרי השתחררותו נמלט לצפת, משם הלך ובא לטבריא ושם נתבקש לישיבה של מעלה, בשנת שפ"ח או שפ"ט.

למרות גדולתו בתורה, בעושר, למרות מעמדו הרם לא "נהנה מימיו משום תענוגי העולם, הרבה לצום ובעינויים ונתגדל ונתקדש עד כי הגיע לדרגת שרף וכאחד ממלאכי מעלה". ספרו הגדול "שני לוחות הברית" הידוע בקיצורו של"ה נעשה עד מהרה לחמדת כל בית ישראל. לאוצר הגדול של תורה, קבלה, מוסר וחסידות הטמון בו, על שם ספרו זה כינוהו לרבנו ישעיהו בשם "השל"ה הקדוש".

כשעזב השל"ה את אוסטראה, הוזמן המהרש"א לבוא לכהן פאר במקומו. היה זה בשנת שע"ה, קהלת אוסטראה בימים ההם ידעה זוהר ופריחה, שגשוג וכבוד. קול התורה המה ברחובותיה, בתי מדרש מלאים עד אפס מקום. לומדים נאלצו ללחום על מקום ישיבה בקלויז. הודה של רבנות אוסטראה נשמר.

שמעו של הגאון רבי שמואל אליעזר הלוי אידליש התפרסם מזמן בכל תפוצות ישראל, לאורים ותומים נחשב בישיבות ועד ארבע האר־צות, כנזרה ותפארתה של יהדות פולין נחשב זמן רב בטרם החליט לעלות על כס הרבנות המכובדת של אוסטראה המעטירה.

המהרש"א נולד בקראקה בשנת שכ"ד לאביו הגאון רבי יהודא, שלפי גירסה אחת היה אחיו של הג"ר שמואל אבי הט"ז. כגאון צעיר יצא מקראקה מולדתו לפוזנה ושם נשא לאשה בת עשירים מופלגים. לדעת כמה היסטוריונים כונה מאז בשם "רבי שמואל אידליש", על שם חמותו העשירה, אידיל, שהחזיקה אותו ואת ישיבתו הגדולה מכספה עשרים שנה, משנת שמ"ה עד לשנת שס"ה, שנת פטירתה. אף המהרש"א עצמו חתם לעתים רחוקות "הק' שמואל אידליש ב"מ יהודא הלוי", השם "אידליש" היה כנראה כינוי כי על כן חתם לרוב "נאם שמואל אליעזר במוהר"ר יודא הלוי זלה"ה". אחיו. הג"ר שאול שמעון הלוי שהגיה חלק מספרי המהרש"א לא חתם מעולם בשם "אידליש", מכאן הסיקו רבים את המסקנה שהשם "אידליש" נוסף למהרש"א אחרי נשואיו, בגלל חמותו המפורסמת. (לדעת חוקרי הדורות בימים עברו היה המהרש"א חתנו של הג"ר משה ליפשיץ אב"ד בריסק וגיסו של הג"ר משה אשכנזי בעל "זכרון משה", לפי דעה אחרת לא היה גיסו אלא חתנו של הגר"מ אשכנזי, שניהם, הגר"מ ליפשיץ והגר"מ אשכנזי לא היו עשירים מופלגים ואף לא מתושבי פוזנה,

ואולי היה המהרש״א לחתן אחד מהם בזיווגו השני, מי יפתור צפונות העבר).

בשנת שס״ה יצא המהרש״א את פוזנה, עבר ללובלין, לחלם, וכעבור עשר שנים עלה לאוס־טראה, בה קבע את מושבו, פתח מחדש את ישיבתו הגדולה וי״ז שנות חייו האחרונים עשה בקהלה מעטירה זו, אז כבר הוכתר כראש כל בני הגולה, וכה כתב הגאון רבי יואל סירקיס, בעל הב״ח מגדולי מאורי ישראל ועמודי ההוראה בישראל לועד ארבע הארצות ״...הנה עמכם גדול הדור הגאון מוהר״ר שמואל סג״ל אב״ד ור״מ דק״ק לובלין״. הפליג עוד יותר בתואריו לכבוד המהרש״א הג״ר יו״ט ליפמן הלר, בעל ״תוספות יום טוב״.

בגלל חילוקי דעות בשאלת ״גט מווינה״ וכן בנידון לאחת מתשובות המהר״מ מלובלין בנוגע לכוח בי״ד לדון למיתה עבריין שעונשו ברור הפכו המהרש״א והמהר״ם מלובלין לראשי שני צדדים המתנצחים בהלכה וגבה טורא בין גאוני עולם אלה למרות קשרי החיתון בין משפחותיהם. אולם כעבור זמן מה הושיט לו מהר״מ מלובלין ידו לשלום וכה כתב אליו ״אהובי מחותני האלוף המרומם פאר הדור נר ישראל ריש גלותא וריש מתיבתא מהר״ר שמואל סג״ל יצ״ו״ ובסוף המכתב הוא כותב ״ומה שעבר עבר ועל כל פשעים תכסה אהבה עד את והב בסופה כה דברי הטרוד מחותנך ואיש בריתך״. (תשובות מהר״מ מלובלין סי׳ קכ״ו).

כליל השלימות

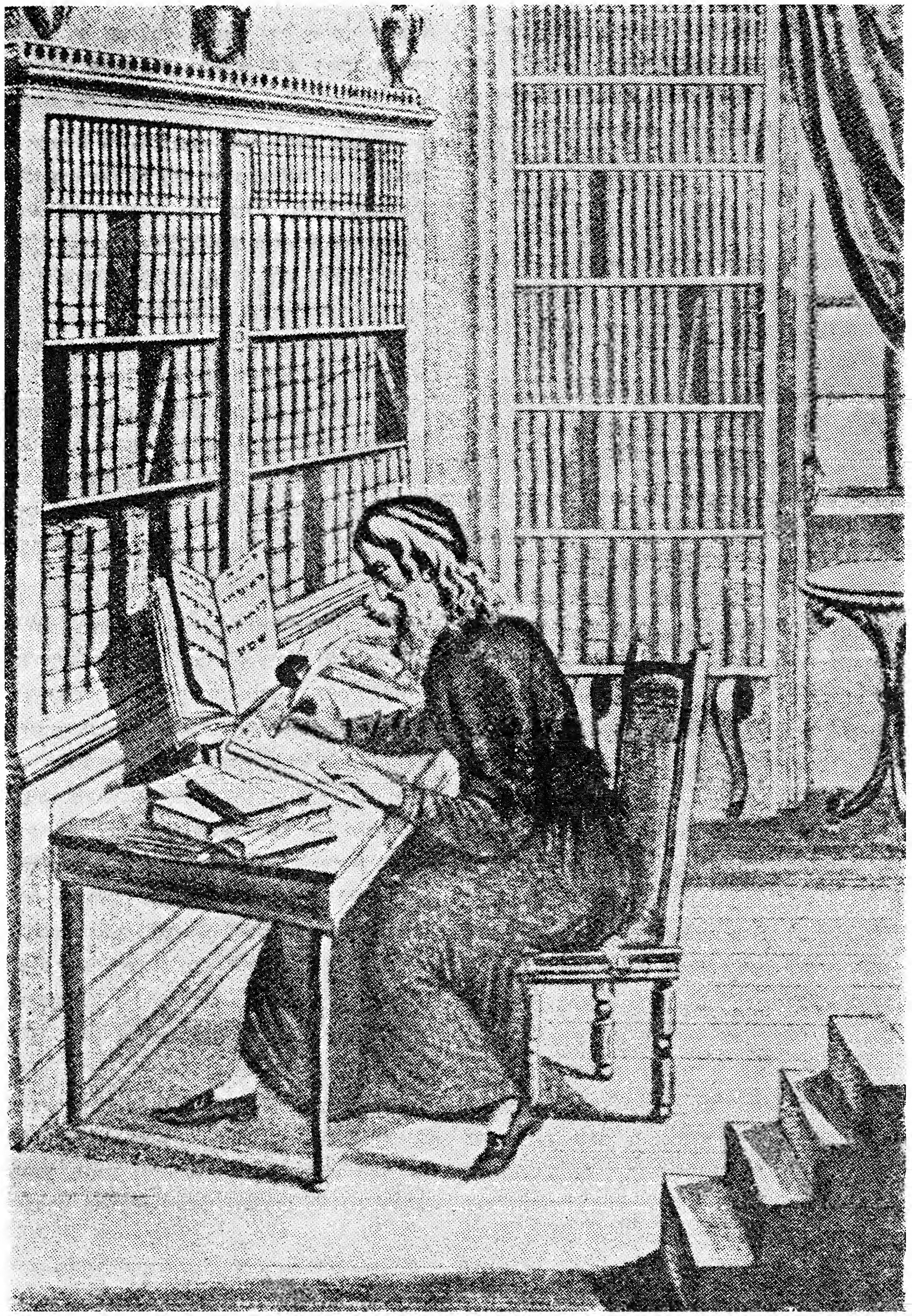
המהרש״א לא נתקבל רק כשר התורה, כשספרו הגדול על הש״ס הפך מאז פרסומו לנחלת צאן ברזל של כל תופסי תורה, אחרי רש״י ותוספות, לשמו חרדו כל בני דורו כקדוש עליון ומורם מעם, כמופת לדורות, כשסיפורי פלאים אופפים את דמותו העילאית. באהבה ללא גבול המהולה בחרדת קודש הזכירו בני אוסטראה את שמו של רבם הגדול, כתרה של קהלה מעטירה זו ופארה של יהדות פולין כולה.

ההערצה למהרש״א מצד בני אוסטראה לא ידעה גבולות. בבית הכנסת הגדול בעיר, עתיק היומין התפללו מאורי הדורות מימים קדומים, התפללו שם כל רבני אוסטראה ומאז התפלל במקום המהרש״א נקרא בית הכנסת על שמו, עד כי חשבו רבים, שהמהרש״א הקימו. תקנות ומנהגים לרוב שמרו בני אוסטראה מימים קדו־מים. מאות שנה בטרם הגיע המהרש״א לעיר, אבל מאז כהונתו נקראו על שמו. אם אושרו התקנות ע״י המהרש״א, הרי שנתלו בו.

וכל המדות הטובות שמנו החכמים נתגלמו בשר התורה הזה, והוא נחשב כחכם היהודים בדורו, בעיני עסקנים ופרנסים, אנשי ציבור, וגבאי צדקה, העניים והסובלים ראו בו את האלוף והראש לאהבת ישראל, למעשי צדקה וחסד. יום ולילה ישב על התורה ועל העבודה, מעולם לא נכבה הנר בחדרו, טרוד מדי מלצאת לרחובה של העיר ולהכניס אורחים ועניים לביתו, על כן חקק על אבן המשקיף על פני פתחו באותיות בולטות ״בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח״.

וסיפורים לרוב התהלכו בין יהודי פולין על גודל נפשו ורוחב לבו של המהרש״א שלא היה לו אח ודוגמא בדורותיו, על עמלו שלא יתואר לשמש כל עני ונוד, רק מראהו שעורר יראת הרוממות, תואר פניו ״כפני מלאך ה׳ צבאות״ חשפו זהותו בפני כל דל ואביון ומנעו ממנו לרוב, לשרת במו ידיו את האורחים הנדכאים שמלאו תמיד את ביתו.

כבעל השל״ה, שקדם לו ברבנות באוסטראה, הכניסה כנראה משפחת אשתו למהרש״א הון רב, כל ימיו חי ברווחה ובלי הרף פיזר את כספו לצדקה, כבעל השל״ה הצליח כנראה לחלק את כל הונו מבלי להשאיר מרכושו לבניו ולחתניו. (מענין, רבים מגדולי רבני אוסטראה, שפארו את הקהלה ואת הרבנות בעיר זו, נחשבו גם לעשירים מופלגים ויותר משקבלו מהקהלה הם העניקו לקהלה, אם היה זה בעל השל״ה או המהרש״א, הגאון הרבי ר׳ שמעלקא ז׳ק או הגאון רבי נפתלי כ״ץ, וגם בדורות מאוחרות יותר, הגאון רבי דוד היילפרין, תלמיד הבעש״ט או הגאון רבי אברהם משולם אשכנזי, בעל

ציור המהרש"א שנדפס בש"ס דפוס וילנה

״דברי רב משולם״ והגאון רבי חיים רפופורט ובחלקם פיזרו את רכושם בעת שבתם באוס־טראה, על כס הרבנות).

ולמרות עדינות נפשו שלא ידעה גבול, איתן היה בהוראה ובדעתו בנוגע להלכה או למנהגים. ואגב מספר הגאון רבי אריה לייבוש מבולוכוב אב״ד זסלב בספרו ״ושמעתי מהרב המנוח הישיש מו״ה מרדכי מרגליות אב״ד ק״ק סטנאב שהיה לו בקבלה מאבותיו אשר בזמן הרב המהרש״א באסיפת גדולי הדור דברו אודות צוואת רבי יהודא החסיד, עמד הגאון מהרש״א על רגליו ואמר, אני מבני בניו של רבי יהודא החסיד ובצוואתו שנדפסה כתוב שלא יקרא איש את בנו לא יהודא ולא שמואל ואני זה שמי שמואל ושם אבי יהודא״. (״שם אריה״, שו״ת, חלק יורה דעה סי׳ כ״ז).

מפלס נתיבות לדורות

וכה כותב הגאון רבי יואל ברבי משה גד, נכד הט״ז והב״ח בהקדמה ל״חידושי הלכות״: ....המאור הגדול מאור הגולה ומאור עינינו בהלכה מרא דשמעתא ה״ה הגאון מהרש״א אשר בדק כל חורין וסדקין ויורד לעומק וצלל במים אדירים והעלה מרגניתא דלית בי׳ טימי ולא הניח כל סדק ובדק אשר לא תיקן וכל דבריו מיוסדים על אדני השכל ויסודות חזקים וכל הרוחות שבעולם לא יניעונו ולא יזיזונו ממקומו ואיך יערב לבי לגשת לסתור או לחלוק בשום דבר מדבריו וכל החולק עליו כחולק על השכינה״...

כן, רוח הקודש הופיעה בבית מדרשו. כך קבעו כל בני הדורות שהגו ועמלו בתורתו של מהרש״א, ״ולאורו הלכו כל מעייני הגמרא והתוספות ושמעתיה לפום רבנן ותלמידיהון״ מספר הגאון החיד״א (שם הגדולים) ועוד שם ״ובפרט בגלילות אשכנז והמערב לא זזו מחבבו וכל עסקם בו וגם חיבר חידושי אגדות וממנו יקחו הדרשנים ובעלי הפרשי״ם הדביקוהו ליסוד דרושיהם״. בצוואת הגאון המופלא רבי יונה לאנדסופר הוא דורש לעמל במהרש״א וכותב ״...ויעמוד בדקדוק רב על פירוש הגאון מהרש״א. ופירושו לבד יוכל להאיר עיני האדם בתורה כל זמן שהוא מאריך לעמוד על עומק הלכה כי דבריו הם בקיצור מופלג ובעומק לאמיתיות. לשונו עט סופר מהיר ורוח אלקים דיבר בו כי בלעדי השגת רוח הקודש אי אפשר שיעשה אדם ספר בדומה לזה״.

את ספרו הגדול, חידושי הלכות ואגדות מסר המהרש״א להדפיס בחייו, פרט לספר הגדול אשר הודפס מאז יחד עם הש״ס והפך לחלק בלתי נפרד מהש״ס, ריכז כנראה גם ספר תשובות, פסקי הלכות שנעלם ואינו. בניו, הגאון רבי משולם זלמן והגאון רבי אברהם לא שימשו ברבנות ולא השאירו לנו מתורתם בכתב, חתניו, הגאון רבי יצחק הלוי חריף אב״ד לבוב והגאון רבי משה אב״ד לובלין, בעל ״מהדורא בתרא״ לא טיפלו בהוצאת ספרי מהרש״א.

במיתת נשיקה הסתלק המהרש״א לישיבה של מעלה, במוצאי שבת, ה׳ כסלו שנת שצ״ב ובכל תפוצות ישראל רב המספד והאבל על פטירתו של ״רב הרבנים וגאון הגאונים, אור ישראל וקדושו, צדיק יסוד עולם רבינו מהרש״א זי״ע״.

השפעתו של מהרש״א על בני דורו, ועל בני הדורות שבאו אחריו היתה עמוקה ביותר, ואם כי שיטת לימודו או השיטה שבאה לידי ביטוי בספרו הגדול לא זוהתה עם שיטת הפלפול המחודד ששלטה בפולין דורות הרבה, הרי שיסודות לימודו שימשו יסוד מסד למחשבתה ודרכה של גולה זו. מהרש״א לא הטביע את חותמו רק על קהלת אוסטראה, אלא על כל בית ישראל.

פרק רביעי

תקופת ההרס והטבח - גזירות ת״ח

הג״ר שמשון והג״ר נתן נטע

אחרי פטירתו של מהרש״א, הוסר פארה ותפארתה של אוסטראה. מלבוב העיר הגדולה הובא הגאון רבי שמשון בוך (או בוכנר) לשמש כרב ואב״ד. רבי שמשון, נחשב בימים ההם כאחד מגדולי הדור, רעו ועמיתו של מהר״מ מלובלין, שעמד גם לימינו במחלוקת על ״הגט מווינה״ שסידר הגאון בעל הסמ״ע.

הג״ר שמשון ברבי יצחק נמנה על תלמידי בעל הסמ״ע ובתואר זה גם חתם על החלטת רבני ועד ארבע הארצות בירוסלב בשנת שע״ד שאסרו להדפיס מחדש את סמ״ע תוך עשר שנים כדי לא לפגוע בזכויות המדפיסים הראשונים.

בלבוב שימש הג״ר שמשון, המכונה ״הארי שבחבורה״ כדיין הגדול וריש מתיבתא. לאוסטראה הגיע בשנת שצ״ב בה ישב על כס הרבנות שנים ספורות, ביום י״א תמוז שצ״ו נתבקש לישיבה של מעלה. אז נבחר במקומו הג״ר נתן נטע כהנא, בהג״ר משה מרדכי בהג״ר נתן נטע הכהן אב״ד ברזון ור״מ בלבוב. ״הגאון ראש הגולה רבי נתן נטע ישב על כס הרבנות כאב״ד אוסטראה והגליל וכאב״ד ור״מ דקלויז הגדול בעיר נבחר הגאון רבי דוד הלוי, בעל הט״ז״. רב הגליל היה יליד גאליציה ואילו בעל הט״ז, יליד וואהלין, שקשרים רבים לו עם אוסטראה ויהודי הסביבה. הוא נולד בלודמיר לאביו הג״ר שמואל הלוי חתן הג״ר יצחק בצלאלש, מגדולי הדור ועמודי ההוראה.

בנעוריו למד בעל הט״ז אצל אחיו הבכור, הג״ר יצחק אב״ד לודמיר, חלמא ועוד, בעל ״חידושי מהר״י הלוי״, מוואהלין נדד לבריסק, נשא את בת הג״ר יואל סירקיס בעל הב״ח, ואחרי שישב שנים מספר סמוך על שולחן חותנו שימש כאב״ד פאטליטשא, עיירה הקטנה שלא סיפקה לו די מחייתו, ועל זה מעיד חותנו, בעל הב״ח ״עת היותי אצלך בק״ק בפאטליטשא ראיתי את עניך ומאד צר לי כי לא תוכל לשבת על התורה במנוחה אך אקווה כי ירחיב ה׳ את גבולי ואשלח לך מתנה״.

מפאטליטשא עבר רבנו דוד, עמוד ההלכה לפוזנה שם כיהן כראש ישיבה ״בין מלכא למלכא״ כמ״מ אחיו הגדול ורבו. בפוזנה התפרסם הגאון כאחד מגדולי הדור, שמעו הגיע עד לאוסטראה אשר בחרה בו כרבה של הקלויז וראש הישיבה.

בשנת ת״ב הגיע הט״ז לאוסטראה בה מצא מנוחה ושלווה, ״זה שלושה שנים קבלוני הקהל הקדוש דק״ק אוסטראה להרביץ תורה ביניהם וקבעו לי בית המדרש הגדול מקום ועד לקיבוץ חכמים ורב טוב וחנות לקהל הנ״ל הזלים זהב מכיסם לתת לידי סיפוקי וסיפוק ישיבתי הגדולה והחשובה ת״ל אשר נתקבצו אלי תלמידים חשובים קרובים ורחוקים מקצות הארץ מעולם לא ראיתי קיבוץ ישיבה חשובה כמוה וערכתי שלחן לפניהם מה שזכיתי משלחן גבוה ושמעו אמרי כי נעמו ויפצרו בי להביא את הדברים לבית הדפוס (בעל הט״ז בהקדמה לספרו הגדול על יורה דעה).

שנות שבתו של רבנו דוד הלוי, בעל הט״ז כראש ישיבה ואב״ד דקלויז הגדול ערבו לגאון — שר התורה, בשנים הללו חיבר את ספרו הגדול ״טורי זהב״ ולבקשת גדולי אוסטראה הביא את הספר לדפוס, רק בשנת ת״ו, אחרי שמרוב ענותנותו היסס הרבה — כדבריו.

אולם שנות השלווה לא ארכו הרבה. עננים

קודרים כיסו את שמי וואהלין ואוקריינה. בוגדן חמלניצקי צמא הדם אירגן מרד של איכרים נגד שלטונות פולין ואציליה והציב לו כמטרה לחסל את מעמד האצילים ואת היהודים האומללים, אשר לדעתו שימשו משענת עיקרית לשלטון עריצים של האצילים. בחמת זעם עבר מאוקריינה לוואהלין וזרע הרס וחורבן. ערך טבח ללא דוגמא ביהודים. אנשים נשים וטף נהרגו באכזריות איומה. מאות קהלות ותיקות וחדשות נהרסו. דם יהודי טהור נשפך כמים עד כי אדמו נהרות האיזור.

עננים קודרים

הסערה האיומה התקרבה בצעדי ענק לאוסטראה המעטירה בראשות רבבות איכרים נושאי נשק, קרדומים וחרבות ושקים גדולים לביזה נהר חמלניצקי לעבר ערי וואהלין הגדולות והקטנות. חיילות המצב של מלך פולין היו קטנים מאד, בלתי מזויינים, מורכבים מחיילים קשישים, כבדי תנועה. משרתי האצילים ושלטי האזורים עברו במהירות לשורות המתקוממים או שימשו להם כמודיעין. מלך פולין ואנשי חצרו זלזלו בכוחו של חמלוניצקי ולא מיהרו לגייס את הכוחות הדרושים כדי לדכא את המרד באבו.

מאות אחוזות וארמונות של האצילים והשליטים הפכו עד מהרה לאי־חרבות, כל רכושם היה לבז. בני משפחות אצילי פולין נהרגו במיתות משונות. מאוסטראה, הגדולה בקהלות בסביבה החלה הבריחה הגדולה, רבים משבעת אלפים בתי אב יהודיים שגרו במקום השאירו אחריהם את כל הונם ורכושם, בעירום ובחוסר כל מיהרו לאן שנשאו עיניהם, אולם רוב המכריע של בני קהלות נשארו משם מה במקומותיהם.

הג"ר נתן נטע הכהן, רבה של אוסטראה והגליל יצא את המקום ימים מספר בטרם החלה הבהלה הגדולה, בטרם הגיעו מרצחי חמלניצקי לשערי העיר. אגדות שונות ומופלאות התהלכו בין יהודי אוסטראה על בריחתו של הג"ר נתן נטע, שנחשב לאיש קדוש, מופלג בקבלה ובתורות הסוד, אליו פנה הג"ר שמשון מאסטרפולי, פאר המקובלים בימים ההם (שנהרג על קידוש השם בידי רוצחי חמלניצקי) בתואר "אדוני מורנו ורבנו".

ויצא הגאון המופלא את אוסטראה ושוב לא חזר אליה. מאז ולמעשה לא נודעו עקבותיו, אם כי בניו מוזכרים במקומות שונים, הג"ר מרדכי הכהן אב"ד מאהלוב; הג"ר זאב וואלף (החותם בשנת ת"ל בהגאון ר' נטע כהנא אב"ד אוסטראה) מראשי ועד ארבעה הארצות.

כעבור עשרות שנים הסתערו הטורקים על ארצות הבלקאן, כבשו בסערה את הונגריה ועד לשערי ווינה הגיעו, נהדפו משם ע"י המלך הפולני, סטפאן באטורי. בדרכם ערכו הטורקים הפראים טבח ביהודי הונגריה ובקהלות שונות נרצחו מאות יהודים על לא עוון בכפם.

באונגארוש ברוד אשר במעהרן רצחו הטורקים יהודים רבים ולפי עדות בן־הדור והזמן נהרג ביניהם הרב נתן בן משה מאוסטראה. היה זה בשנת תמ"ג, ל"ה שנה אחרי פרעות ת"ח. בריחתו של הגאון רבי נתן נטע מחמת המרצחים לא עמדה לו, והוא נהרג על קידוש השם בערוב ימיו, בעיר רחוקה.

במצור ובמצוק

הג"ר דוד הלוי נשאר בעיר, ובהתקרב חיל הרוצחים הלך ובא לאליק, עיר בצורה ביותר אשר מגדליה וצריחיה נשארו עד לזמן האחרון על תלם. בפנים העיר התבצר חיל מצב פולני קטן שגמר אומר לשמור על העיר, תוך הנחה שהמתקוממים לא יעיזו לנסות ולכבוש את המבצרים אבל, חמלניצקי חייליו, אנשי האספסוף המרובים שהתקבצו ובאו אליו גמרו אומר לכבוש את אליק ולהרוג את תושביה.

יהודי העיר והמוני הפליטים שמצאו מחסה בשערים ידעו אשר עלולים אנשי חמלניצקי לבצע אם יכבשו את אליק. הם בחרו בהג"ר דוד למורם ורבם, מדריכם ואלופם ובפקודתו

התאספו כולם לבית הכנסת, עמדו ימים ולילות בתפלה כשבחוץ מסתערים המוני רוצחים וחיילים פולניים מעטים מנסים לעצור מבעדם.

הסתערות הרוצחים הלכה וגברה, גל רדף גל, זעמם נעשה נוקשה יותר ושורות המגינים נתדלדלה והלכה, המגינים נחלשו והלכו, מצבם היה ללא סיכוי. בפנים בית הכנסת עמדו המוני יהודים צפופים, שבורים ורצוצים, עיפים לאימה, אחרי ימים הרבה של תעניות ולילות של תפלה בלתי פוסקת. אל העמוד נשען רבנו דוד ונרדם מרוב עייפות, ראשו נטוי על ידו, והנה, בחלומו שומע איך קוראים באוזנו קול ממרחקים: "וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי"...

גאון ישראל התעורר מתרדמתו. הפסיק את התפלה ואמר: "עם ה' חזקו ונתחזקו בתפלה ובתחנונים כי היום יראנו ה' נפלאות".

ובו ביום קרה נס. תותחים ישנים עמדו בתוך המבצר, יצאו מזמן מכלל שימוש. ניגשו שומרי המבצר לנסות ולתקנם והדבר עלה עד מהרה בידם. התותחים החלו להרעיד את הסביבה להרעיש ברעם. פורעי חמלניצקי על מנהיגיהם נבהלו. חשבו שחיילות מלך פולין הגיעו, הם החלו לברוח, נפוצו לכל עבר. ק"ק אליק ניצלה.

לזכר כ' בסיון, יום בו קרה הנס הגדול, קבעו סליחות והודיה יום בו נהגו בני עיר זו לצום עד חצות, לומר תפילות שתיקן הט"ז ולערוך בערב היום סעדת מצוה לכבוד הנס.

אולם הט"ז לא נשאר באליק, הנתונה בסכנה. עם הסרת המצור — ברח עם בני ביתו מערבה ותלאות ללא שיעור עברו על שר התורה וההוראה. יש וישן בשדה פתוח, ואז כתב תשובה להתיר עגונה כששום ספר לא היה בידו פרט לגמרא (שו"ת הב"ח החדשות סי' ע"ח). עזב את פולין והלך למדינות המערב אבל שם לא מצא מנוחה לנפשו, בינתיים שקטו הרוחות בארץ מולדתו, אז החליט הט"ז לחזור לפולין, הלך ובא ללבוב, שם כיהן פעם אביו הגדול כראש ישיבה.

סיפורים שונים התהלכו בלבוב על בואו של הט"ז לעיר, ואיך נתקבל כאב"ד ור"מ (מחוץ לחומה, כי לבוב נתחלקה מימים קדומים לשתי קהלות, זו שבתוך החומה, הקטנה יותר וזו שמחוץ לחומה, הגדולה יותר לכל קהלה אב"ד משלה, בי"ד משלה).

אולם גם בערוב ימיו, עת שבתו בלבוב לא ידע מנוחה ושקט לנפשו. כשפרעו היזואיטים ביהודי לבוב, בחדשי אייר־סיון שנת תכ"ד והרגו 200 ויותר מאנשי המקום, נהרגו בידי זדים גם שני בניו של הגאון, הג"ר מרדכי הלוי והג"ר שלמה הלוי, יחד עם גדולי לבוב ויקירי בניה, ברטט אישר בעל הט"ז את מצבתם המשותפת, שנשארה בבית הקברות הישן בלבוב אשר נשאה אמריה: "א־ל עליון הרם על כל דמים נקום נקמת דם עבדיך השפוך, נפש האחים הנאהבים והנעימים, האחד המיוחד הארי שבחבורה, האלוף המופלג מוהר"ר מרדכי, והשני הרב המופלג החסיד מו"ה שלמה, בני הרב הגדול מוהר"ר דוד דחוץ לעיר, היו עוסקים בתורה יומם ולילה, א־ל נקמות נקם נקמת דמם במהרה, בזכות זה תנצב"ה".

בן קרוב לשמונים היה רבנו דוד עת פגעה בו מדת הדין ושני בניו היקרים לו נפלו בחרב, ונשארו בחיים רק צעיר בניו, הג"ר ישעיהו, וחתנו הג"ר גד.

וביום כ"ו בשבט נסתלק בעל הט"ז לשמי מרומים, על מצבתו בבית הקברות הישן בלבוב נאמר: "ביום כ"ו שבט תכ"ז לפ"ק נטמן הגאון הגדול מאור הגולה הרב בעל טורי זהב, מורנו רבנו מו"ה דוד בן מו"ה שמואל הלוי, מחבר חבורים יקרים, באור תורתו האיר לדור דורים על כל השולחן ערוך וארבעה טורים, הן בעודנו בחיים כבר זכה, כי נפסקה כמותו הלכה, הוראתו שלמה זכה וערוכה, תנצב"ה".

פרק חמישי

הג"ד שמואל שמעלקא וחתנו הג"ד נפתלי כ"ץ

הרבי ר' שמעלקא

"הגאון הקדוש רבי נפתלי כ"ץ היה הגדול בדורו, עלה ונתעלה על כל חכמי זמנו" — קבעו ראשוני החסידים. ברטט הזכירו שמו בני דורו והדורות שבאו אחריו. ספריו, חידושיו והתפלות שחיבר האירו עיני רבים אבל — אמרו — ענק הדורות הזה עלה לאין ערוך על גודל חבוריו, שמהם עדיין לא בא לידי בטוי גדלותו שחבקה עולם ומלואה, ולפי עדות אחד מתלמידיו "מגדולי הגדולים שקמו לישראל בדורות האחרונים".

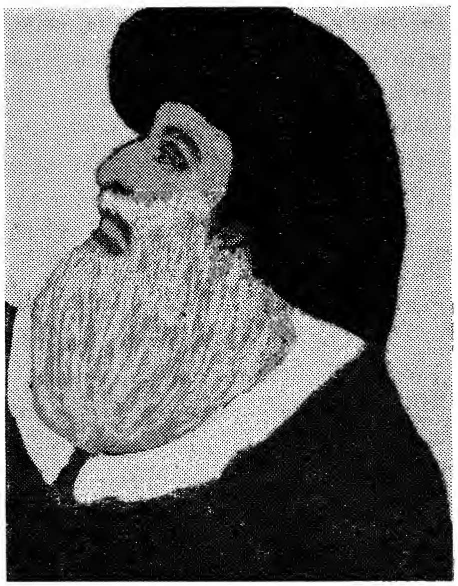
רבי נפתלי נולד בשנת ת"כ בפראג לאביו הגאון רבי יצחק, דרשן בפראג, אב"ד סטפאן ודרשן דק"ק לובלין ולאמו בת הג"ר מנחם מענדיל מרגלית אב"ד פרמישלה, רבי יצחק היה בנו של הגאון רבי נפתלי כ"ץ הראשון אב"ד לובלין.

בעודו ילד קטן התבלט כעלוי, שנים מספר למד אצל הג"ר יהושע מלמד מפרמישלה, הידוע בדורו בחריפותו המדהימה. בימים ההם, והטאטארים הפראיים התפשטו על פני אירופה המזרחית, שודדים ובזים מכל הבא ליד, חוטפים ילדים וילדות ומובילים אותם למרחקים. את רבי נפתלי חטף טאטארי אכזרי ויסחוף אותו כתינוק למרחקים. הרחק מבית הוריו אז עברו עליו עינויים ללא גבול. באורח פלאי ניצל רבי נפתלי הפעוט, חזר משביו לבית אמו ולזכר הנס חיבר שיר נפלא, מלא השתפכות הנפש והוסיפו לספרו הגדול "סמיכת חכמים".

וכה שר הגאון המפלא:

נפת תטופנה פי ושפתי — שיר שבח לא־ל פדה אותי — משבי הקשה מצרותי — קראתי ועני בצר לי.

יללה הגא נהי ושברים — בקול שאגתי משבי

הגאון רבי נפתלי כ"ץ אב"ד אוסטראה, פוזנה, פראנקפורט דמיין

הקדרים — בשברון לב ובריסוק אברים — ברית הבט וליצר אל תפן.

נפתל עקש אם בי מצאת — ארך אפים אז הבטחת — וגדל כח כאשר דברת — אל יהיה משפטי שם פעלי.

ילבן כשלג ארמי שני — ולחירות משבר תוציאני — ואז אעשה כאשר צויתני — היה תמים האלילים אל תפלן.

נפתל פתיל אהיה כצמיד — ובאהבתך אשגה תמיד — יראתך נגד פני תמיד — יראתך נגד פני תמיד — לא אשוב אל רוע מפעלי.

ילבב אותי עוד לעבודתו — ויתן חלקי אל תורתו — כפי בקשתי אז מאתו — היה תמים, כרוב רחמיך נא אלי תפן.

נפת צוף מרחמיו טעמתי — מרחוק אשיב למנוחתי — אל בית אמי חדר הורתי — אל המקום אוה מושב לי.

בשובו משביו הקדיש עצמו רבי נפתלי הצעיר כולו לתורה, יומם ולילה ישב ועמל בלימודו מבלי להפסיק אף שניה, עד כי הודה באחד ממכתביו "עדיין אני בן כרך דתני הלכתא ספרא ספרי וכולא תלמודא בעל פה". כבר אז סיפרו מקרוב ומרחוק על צעיר פלאי, בחיר ה', העולה על כל בני גילו, עול לימים "הבקי בכל חדרי תורה וכל רז לא אניס ליה".

באוסטראה כיהן אז כאב"ד ור"מ הגאון רבי שמואל שמעלקא ז"ק (זרע קדוש) מגדולי הדור, אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנו. לו, בת יקרה, "אשר לה יתרון על ריעותיה", אסתר שיינדל, לקח לו הג"ר שמואל שמעלקא כחתן לבתו המהוללה את רבי נפתלי העלוי הצעיר.

המופלא בדורו

מופלא בדורו היה הג"ר שמואל שמעלקא, המכונה בימיו "הרבי ר' שמעלקא". נולד במחצית השניה של המאה הרביעית, לאביו הג"ר מאיר ז"ק אב"ד לבוב בן הג"ר אברהם ז"ק אב"ד אוסטראה (המכונה בספרי בני דורו הג"ר אברהם דרוסיה או הג"ר אברהם מאוסטראה), מגדולי תלמידי המהרש"ל והוא כנראה השלים את ספר מורו "ים של שלמה" למסכת בבא קמא.

בנו, הגאון רבי מאיר נמנה על גדולי הגאונים וחשובי הרבנים בדורו, "הגאון הגדול הישיש המופלג בכל חכמות וחסידות", שימש שנים רבות כאב"ד ור"מ בלבוב וכאחד מראשי המדברים בועד דארבע הארצות, ולו שבעה בנים, מופלגים בתורה, מגדולי הדור ובת יחידה, אשת הג"ר מאיר גינצבורג אב"ד דמדינת רייסן.

אחד ומיוחד בין האחים המופלגים הללו היה הגאון רבי שמואל שמעלקא. השני בין האחים (הג"ר אברהם ז"ק אב"ד באר היה קשיש ממנו). חתן הג"ר חיים אב"ד קרמניץ, ממשפחת המהר"ל מפראג.

לאוסטראה החרבה שהשתקמה בקושי מהריסותיה, בה נשארו אחרי חורבן שנות ת"ח־ת"ט חמשה יהודים, ולאט לאט חזרו לשעריה תושביה הותיקים, נתקבל הג"ר שמואל שמעלקא לכהן בה פאר, ולהוסיף לשזור את שרשרת הזהב של רבני "אות־תורה". גאון מובהק היה, מנהיג בחסד ועושר רב לו, כשתורה וגדולה התאחדו על שולחנו.

הג"ר שמואל שמעלקא, או בכינוי החיבה והערצה "הרבי ר' שמעלקא" שוב הדליק את נר התורה במטרופלין זו, שיקם את הקהלה מהריסותיה, מכספו בנה מחדש את "הקלויז" המפורסם, שם הרביץ תורה עד לחורבן הגאון רבי דוד הלוי, בעל הט"ז, הקים מחדש את הישיבה הגדולה בה הפיץ תורה לתלמידים רבים. (ואכן על שמו נקרא מאז "הקלויז" הגדול עד לחורבן האחרון, "דעם רבי רבי שמעלקעס קלויז").

בשנת תמ"ז נתבקש הג"ר שמואל שמעלקא לישיבה של מעלה. מצבתו הגדולה, בבית הקברות הישן באוסטראה תשא אמריה "פה איש נטמן ריחו כריח אפרסמון הוא הגאון הגדול בוצינא קדישא, החזיר התורה על אכסניא והאיר עיני כל ישראל בפילפולו". בנו הבכור, הג"ר יצחק אייזיק ז"ק (חתנו של הגאון רבי יושע אב"ד קראקה בעל "מגיני שלמה"), שימש כאב"ד פרמישלה, חתנו הראשון הג"ר משה מאיר הכהן רפפורט כיהן כמנהיג קהלת לבוב ופרנס ועד ארבע הארצות, ראש וראשון לדוברי יהדות פולין ועסקניה, במשך עשרות בשנים, יתר בניו וחתניו שימשו כאלופים ומנהיגים בדורם, על מקומו כאב"ד ור"מ באוסטראה נבחר צעיר חתניו הגאון רבי נפתלי כ"ץ.

מלא הערצה ותודה, אהבה ונאמנות היה הג"ר נפתלי לחותנו הגדול, הג"ר שמואל שמעלקא, בשירו הנפלא שהדפיס בראש ספרו "סמיכת חכמים" הוא כותב:

"נפתלים מעשי ומעללי — רק זכות אבותי עמד לי — בראשם גאון ישראלי — הוא חותני,

אם אין הוא לי, מי לי — ולקט את כל כספו וזהבו — וגנזם למקום אין יד שולט (שלטת) בו — ובנה בית לא תחסר כל בו — שכינה ממרום אליו תפן — נפת לי הטעים מכל טובו — שלם פעלו כאשר עשה לי.

והלאה:

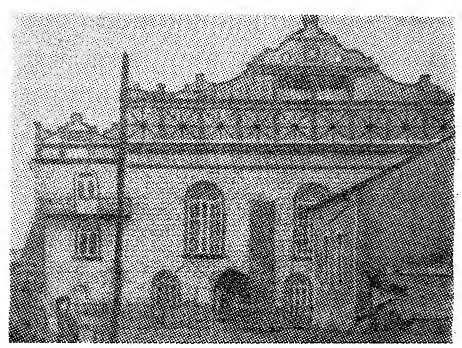
נפתלי אלקים נפתלתי — עם חותני הגאון נתחברתי — להיות ראש הישיבה נמניתי — בנעימים נפלו חבלים לי.

רבה של אוסטראה

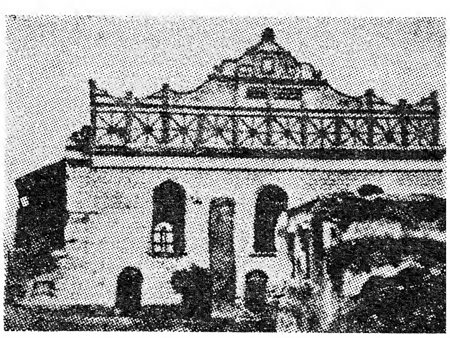
ובטרם מלאו להג"ר נפתלי שלושים שנה, ושמו נתפרסם בכל תפוצות ישראל, כגאון ושר התורה שמעטים דוגמתו, כחסיד ואיש קדוש, אשר אגדות רבות התהלכו אודותיו, כמקובל ששום רז לא אניס ליה. מושלם בכל המעלות שמנו חכמים והון רב ברשותו שפיזר הרבה לצדקה.

מעמדו הרם של הגאון הצעיר עורר נגדו קנאת בעלי ריב ומדון, שלא חסרו מעולם. ככל שעלה מעמדו כן רבו בעלי קנאה ומחרחרי ריב, וכה מספר הג"ר נפתלי בהקדמת סמיכות חכמים: "...ילווני טובה כמה שנים, ונמניתי גם פרנס לקצינים, ואז פגעו בי קנאים שונים, במדת הדין אזי אלי תפן, ילקטו עלי אנשים רקים, וזה אל זה שינם עלי חורקים, ואנכי מציץ מן החרכים, ואעתיר א־לי אל ריבי תפן, נפתחו דלתי ישע בעליל, קבלוני אל פוזנן עם גליל, לבי חלל ישמח כחליל, באשר שמחת אויבי לי".

כבר בשנת תנ"א עבר הג"ר נפתלי לכהן כאב"ד פוזנה הקהלה הגדולה, "רבת בני אמון ומלאה מצות כרמון", כרגיל אז, לתקופה של שלושה שנים, בשנת תנ"ו נבחר הג"ר נפתלי כאב"ד ור"מ לתקופה נוספת "שפתי כהן ישמרו דעת תורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" — כותבים בני קהלת פוזנה בכתב הרבנות המחודש "זה היום שקוינוהו מצאנו וראינו שהוא מוכשר בחבת הקודש לחדש את המלוכה של אדוננו מורנו ורבנו הגאון הגדול אב בית דין וראש מדינה, המופלג בתורה ובחסידות כבוד מוהר"ר נפתלי נ"י, הכהן הגדול אשר נזר שמן משחת אלקיו עליו ועל ראשו כתר מוכלל בשלושה כתרים וכתר שם טוב עולה על גביהן. המאיר לארץ ולדרים באור זיו תורתו ובכן ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם קודש יחד, ה"ה אלופי קציני ראשי מנהיגי קהלתנו הקדושה יצ"ו, בצירוף אלופי התורה חכמי בני ישיבה ובצירוף יראים ושלמים למספר ל"ב אנשים חשובים ונכבדים נמנו וגמרו כלם בהסכמה

ביה"כ הגדול ע"ש המהרש"א באוסטראה לפני חורבנו מימין — ביהמ"ד — משמאל — ביה"כ "זבחי צדק"

אחרי החורבן. הכל הרוס, שרוף, רק קירות ביה"כ הגדול עומדים בשממותם, מבכים את החורבן.

אחת, ענו ואמרו יחי אדוננו הגאון הגדול מ״ו הנ״ל נר״י אשר נתקבל בהדרת קודש עוד על משך שלש שנים מיום כלות משך הזמן הנזכר בשטר הרבנות שלו אשר נתקבל בו בראשונה. ובזאת באנו אל הקודש פנימה, ביקר תפארת גדולת מ״ו נרו חפצנו, נפתולי אלקים נפתלנו, שמלה לו קצין יהי׳ לנו, נשיא אלקים בתוכנו, גאון עמנו, אימתו עלינו, וזכותו יגן בעדנו, יהודה וישראל יושע בימיו ובימינו, את כל ונוכחת נכתב בספר לזכרון ולמשמרת יום א׳ כ״ז ניסן תנ״ו כבוד לפ״ק״.

קהלת פוזנה בימים ההם, אם הקהלות בפולין המערבית ומטרפולין לתורה ולמעש ידעה סבל רב. כשוך פרעות שנות ת״ח-ת״ט בפולין המזרחית ניתכו יסורי איוב על קהלות ישראל ודם יהודי נשפך בראש כל חצות. חיילי צרנייצקי, המפקד הפולני האכזר והנבל טבחו ללא רחם קהלות שלימות בדרכם למלחמה עם השוודים. נסתיימה המלחמה השוודית־פולנית והכמרים היעזואיטיים המרובים שבפולין המערבית על המוני תלמידיהם לא פסקו מלפרוע פרעות ולהתנכל ביהודים. עד לחודש כסלו שנת תמ״ח לא נרגעו הצוררים ומאות פרחי כמרים עלו על גיטו פוזנה בראשות המון מוסת שמנה אלפים. בהסכמת מושל המקום גמרו אומר לחסל את כל יהודי העיר. באין ברירה החליטו יהודי פוזנה להתנגד בכוח. וכה מסופר בפנקס ביה״כ הישן בפוזנה ״מעשה נורא שאירע חמשה ימים בחודש כסלו שנת ה״א תמ״ח לפ״ק פה פוזנא, אלה אזכרה הנסים והנפלאות שעשה לנו השם ברחמיו וברוב חסדיו, שהי׳ רעש גדול ברחובותינו שנתאספו ובאו שילארים לכמה מאות ויתלקטו להם באספה אחת ריקים ופוחזים ובעלי מלאכות לכמה אלפים, וזה הי׳ בידיעת שר המקום, הרשע, ודעתם ורצונם הי׳ לכלות שונאי ישראל גוף וממון, עד שנעשה מלחמה עצומה, מחנה מול מחנה, האויבים ולהבדיל היהודים, דבר שלא הי׳ בא לעולם, וה׳ ברחמיו נתן לנו כח לעמוד בקשרי המלחמה שלשה ימים ושלשה לילות ובכל פעם שבאו לרחובותינו בשלופי חרב גברו היהודים ורדפו אותם עד על השוק, וכי היה נמס לבבם וממש הי׳ הנס כמו בימי אחשורוש ואחר שנשקט הרעש התאספו יחד האלופים ראשי חכמי בני הישיבה נר״ם ובראשם הגאון אב״ד מו״ה ישעי׳ סגל וקבעו לדורות תענית צבור בכל שנה ושנה בחמשה ימים לחודש הנ״ל באשר עיקר הנס הי׳ באותו היום״.

שנים מספר ידעו אז יהודי פוזנה שלוה ושקט, היו אלה שנות כהונתו הראשונות של הג״ר נפתלי, אבל בשנת תנ״ו נרעדו יהודי העיר, ר׳ יצחק ב״ר חיים, חזן בית הכנסת נרצח ברחוב העיר והרוצח נמלט למנזר, וכך חמק מכל עונש. לא עברו ימים הרבה ותלמיד כמורה נמצא הרוג ביער ליד פוזנה, עיניו נקורות, ידיו ורגליו כרותות, וסימני פגיעות אכזריות בכל חלקי גופו. הצעיר בנו של ראש עירית אוברניק, ממשפחות טומינסקי והמסקוק התקיפות ורבות ההשפעה. זעם נתמלאו המוני פולניים, משוכנעים שזהו מעשה נקם על רציחת החזן, הי״ד. ההסתה נגד יהודי מערב פולין גברה משעה לשעה, אימה אחזה בני מאות קהלות כשהפולנים המוסתים התכוננו לפרעות דמים.

התאספו היהודים לתענית ולתפלה בראשות הג״ר נפתלי כ״ץ, הרבו בתחנונים ובבקשות והנה קרה נס. אשר פולניה הופיעה בשוקה של פוזנה ובידה מלבושי הצעיר שנהרג, אמרה למכרם בכסף מלא. מיד הכירו אנשים במלבושים, האשה נאסרה והודתה שבנה האיכר רצח את הצעיר. עד מהרה נאסר בנה ״ופני צוררי היהודים אשר תמיד עומדים עלינו לכלותינו חפו״. היה זה אחד מהפלאים שיהודי העיר תלו ברבם הגדול, הג״ר נפתלי.

מפוזנה לפראנקפורט

בתקופת כהונתו כאב״ד פוזנה נעשה הג״ר נפתלי לראש וראשון בין חכמי גולת פולין, פרנס וראש ארבע הארצות חביב ומקובל על כל. עד לשנת תס״ד ישב בפוזנה ואז נתבקש לעלות על כס הרבנות בפראנקפורט דמיין, הגדולה

והחשובה בקהלות ישראל בימים ההם, כה מספר רעו הג"ר אברהם קונקי בספרו "אבק סופרים": "...כן שמעתי מפי הגאון מו"ה נפתלי הכהן שמלפנים כבודו חופף על ק"ק אוטראה וגליל אוקריינה ואח"כ פוזן ומדינת פולין גדול והיום שנת תס"ד בהיותו פה אמסטרדם הוגד לי שנתקבל לראש על ק"ק פ"פ עיר גדולה של חכמים וסופרים גברת ממלכות". בהסכמה לספר "מירא דכיא" שנדפס בשנה זו נדפסה "הסכמה מהרב הגאון הגדול המפו' רבן של כל בני הגולה רבנו נפתלי הכהן אב"ד דק"ק פפד"מ".

שבע שנים ישב הג"ר נפתלי בשלוה בפראנקפורט וביום כ"ד בטבת תע"א, בשעה 9 בערב, יצאה אש מביתו והפכה את כל רחוב היהודים עם בית הכנסת ללהבה אחת, ותלך האש ותתפשט לרחובות אחרים עד כי הפכה לאפר כחמש מאות בתים על כל הרכוש שבהן. שמונת אלפים איש נשארו ללא קורת גג, יצאו מהשריפה בעירום ובחוסר כל. מהם וברחו לעיירות הסמוכות ומהם ומצאו מקלט ומחסה אצל הנוצרים, גם את הג"ר נפתלי הכהן אסף לביתו חייט נוצרי, יאהן פינגר אבל עד מהרה, בטרם סעד סעודתו אחרי שצם אותו יום אסרוהו שוטרי העיר ויושם בכלא. שמועות שוא התפשטו במהירות, מסיתים נוצריים בדו עלילה שהרב ניסה לשרוף צלב ולכן פרצה האש, גם בין היהודים הפיצו בדותא שהרב עסק בקבלה מעשית, ומכאן פרצה השריפה.

תוך ימים ספורים הועמד הג"ר נפתלי למשפט. לפני שופטי העיר סיפר כי בצאתו את ביתו נחרד לשמוע ממשרתת הבית שהרגישה בריח חרוך,כנראה בוער מה בבית, הוא נבהל משום שידע שאין איש בביתו ולא בישלו מאומה בגלל תענית שבאותו יום. הוא חזר ומצא אחד החדרים סגורים, פתח את הדלת ולהבה פרצה נגדו ואף הבהבה את זקנו. עד מהרה התברר כי חייט אחד עבד שם למען בני ביתו, יצא את החדר והשאיר נר דולק, על שולחן עץ. הנר הדליק את השולחן שהפך את החדר ללהבה. הג"ר נפתלי שוחרר מכל אשמה אבל ההמון המוסת לא נרגע. הגאון נאלץ לעזוב את פראנקפורט וישם דרכו לפראג, עיר מולדתו.

הג"ר נפתלי עזב את פראנקפורט לצמיתות, אבל רישומו נשאר בעיר, הדרת פניו כפני מלאך אלקים נשאר חרוט אצל בני העיר, מהם וציירו את דמותו וגם הטביעו מטבע מיוחד לזכר המאורע.

תושבי פראג חרדו לכבודו של גאון הדור בכבוד מלאכים קדמו פניו אבל מאז שוב לא ידע הגאון מנוחה ושלוה, עד ליום הסתלקותו, שמונה שנים בדיוק אחרי צאת האש מביתו, ביום כ"ד בטבת בשעה 9 בערב...

בסביבות פראג, בביהם כיהנו פאר כרבנים ארבעה בניו של הג"ר נפתלי, הג"ר פנחס יצחק כ"ץ אב"ד קרזמיר, הג"ר יעקב מרדכי אב"ד אונגריש־ברוד, הג"ר שאלתיאל אייזיק אב"ד פרוסניץ והג"ר עזריאל אב"ד גיוויטש, בפראג גרו רבים מבני משפחת אביו והנה ביקש הגאון לשבת בשלוה, בין אחיו ובניו אחרי תלאות וסבל והנה קפץ עליו רגזו של נבל, שגרם לו עגמה בלי גבול.

בפראג שימש אז כנשיא היהודים הג"ר דוד אופנהיים המפורסם, לו ספריה גדולה וביתו מרווח מאד, בביתו הסתובב אז איש עטור זקן שיבה, המעמיד פני מתחסד ושמו נחמיה חייא חיון. נבל מושחת זה. שנולד בבוסנה־סאראייי הציג עצמו פעם כיליד מצרים ופעם כיליד חברון. מלא ערמה היה, וערום כנחש, פה חלקלקות לו. עטו מהירה.

את תולדות חייו, שרשרת אחת של השחתה הצליח להסתיר מאנשי פראג, הג"ר דוד אופנ־היים היה טרוד מאד בימים ההם, לא עמד לו זמנו לבחנו. והשאיר בידי בנו, ר' יוסף כי יחזיקו ויכבדו, כאורחו של הנגיד התהלך בפראג כמקובל וכחסיד המכובד על הכל. איש בפראג לא ידע שלפניהם נוכל ששימש זמן קצר בנעוריו ברבנות בעיירה איסקופה ליד סאלוניקי והורד מכסאו

כשנתפס במעשה נבלה מאז התדרדר והלך, התחבר עם שמואל פרימו איש סודו של שבתי צבי ימ״ש, נדד מעיר לעיר וממדינה למדינה, גורש בחרפה מאיזמיר ומליוורנו אבל הצליח לרמות את המוני וויניציה ושם הדפיס את ספרו ״רזא דיחודא״, בהסכמתם, עם ספרו זה והס־כמות מזויפות מרבני איטליה הלך ובא להגר״נ כ״ץ, והראה לו חלק מובחר מספרו ״מהימנותא דכלא״.

עד מהרה נתגלה חיון כנוכל, הוא גורש בחרפה מפראג, אחרי שנתפס כנוכל נתעב, יצא לגרמניה והצליח שם להטעות תמימים וגם רבנים עד כי חלק מבני קהלות ברלין תרמו את הוצאת הדפסת ספרו.

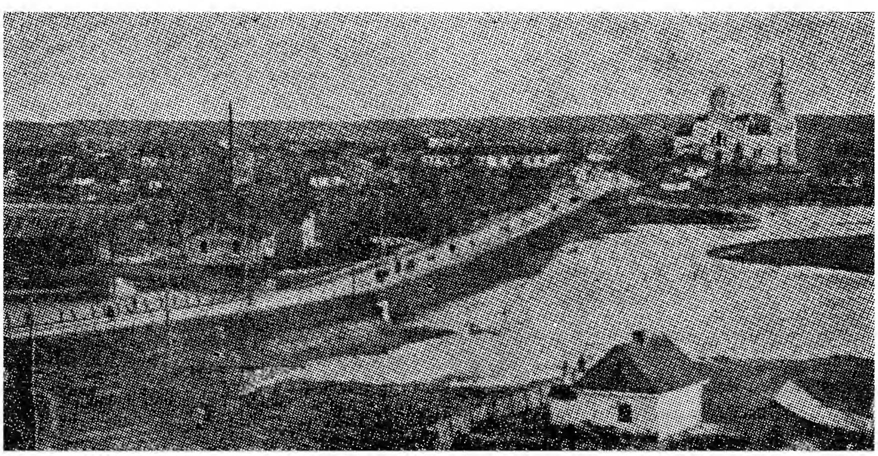
חיון הוחרם ע״י רבני פראג וגדולי הרבנים בימים ההם, בראשות הג״ר נפתלי כ״ץ, בעקבות חיון הנבל יצא הגאון רבי נפתלי לערי גרמניה לאסור מלחמה על הנוכל ורעיו, השבתאים, בל יבלבלו את דעת המוני־בני ישראל. כשנתיים הקדיש הגר״נ למאבק נגד חיון והשבתאים, עדד וקרא לרבני גרמניה להחרים את הנבל וספריו ויחד עם הג״ר יהודא לייב ב״ר משה הישיש, רבה של ברסלאו הטיל חרם חמור ונדוי על חיון, מאבק אותו ניהל אותה עת באמסטרדם מחותנו, גאון הדור רבי צבי אשכנזי, בעל ״חכם צבי״.

מאבקו הגדול של הג״ר נפתלי עשה פרי. תרם רבות לקעקע את השבתאים המוסתרים מקהלות פולין, איטליה וגרמניה, אבל הדבר שבר את גופו של הגאון המובהק. נתן את אותותיו בבריאותו.

לישיבה של מעלה

בתקופה זו החליט הג״ר נפתלי לעלות לארץ ישראל ולנטוש את הגולה. הוא שוב שם פעמיו לאוסטראה. עבר את פוזנה שם כיהן חתנו הגאון הגדול ר׳ יעקב בהג״ר יצחק הגדול כאב״ד העיר, עבר את מזריטש שם כיהן חתנו האחר. הגאון החסיד ר׳ סעדיה ישעיהו קצנלבויגן כאב״ד העיר. הגיע לאוסטראה שם כיהן אז כאב״ד ור״מ בנו הגאון המופלא רבי בצלאל כ״ץ.

ועד ליום האחרון סיפרו בני אוסטראה על ביקורו של הג״ר נפתלי בעירם, כשנה ישב אז בעיר ואז נפטר לפתע בנו הג״ר בצלאל אב״ד העיר בדמי ימיו. נפלאות סיפרו ממופתיו של רבי נפתלי בעת הלוית בנו החביב, שהשאיר בנים וחתנים מופלגים. גאוני הדור, חדשים

אוסטראה — מבט על העיר החדשה

מספר נשאר בעיר ואז שם פעמיו לארץ ישראל.

מאוסטראה נסע לברסלאו, שם כיהן בנו הג"ר שמואל שמעלקא כאב"ד ומברסלאו נסע ישר לקושטה בכל מקום שם עבר נהרו המונים ובראשם הרבנים לקראתו וחילקו לו כבוד רב.

בבואו לקושטה וחרדו יהודי המקום לקראתו. אולם מיד נפל על ערש דווי. משעה לשעה החמיר מצבו ואלפים מבני העיר הקיפו את בית מגוריו.

היה זה ביום כ"ד טבט תע"ט, שמונה שנים מיום ליום בו יצאה האש מפראנקפורט, ובהת־קרב השעה התשיעית הרגישו המוני אנשים שמלאו את הבית כי שעת הסתלקותו של גאון הדור הגיעה. רבי נפתלי שהשמיע אז דברים מופלאים החל לפתע לקרוא בקול: ברוך הבא אבי, ברוך הבא סבי, רבי נפתלי, (הוא הג"ר נפתלי כ"ץ הראשון אב"ד לובלין), ברוך הבא סבי רבי מענדיל (הוא הג"ר מנחם מענדיל מרגלית אב"ד פרמישלה). ברוך הבא אבי סבי, רבי משה חריף (הוא אב"ד קרמניץ ולבוב), וכה המשיך להזכיר שמות קדושי עליון מלאכים ושרפים עד שעלתה נשמתו בסערה.

בצוואתו ששהשאיר פקד הגאון המופלא איך להתנהג עמו. אסר לרשום תוארים על מצבתו וקיימו רבני קושטא את הוראו כתבו בהתאם לרצונו:

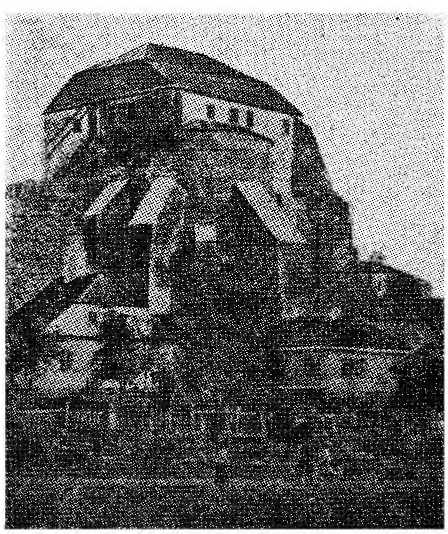
ברוך דיין האמת

פ"נ

הרב מוהר"ר נפתלי כ"ץ זלה"ה
בן הרב הגדול המופלג בדורו
מוהר"ר יצחק כ"ץ זלה"ה משלשת היחוס
כמה גאוני ארץ ראשי משפחתו —
מכל הצדדים ויחוסי כהונה עד —
אהרן הכהן לא־ל עליון. —
נתבקש בישיבה של מעלה ועלה —
ביום שבת קודש כ"ד כסלו שנת —
כי לא תעז"ב נפשי לשאול לפ"ק.

המגדל המפורסם של מבצר אוסטראה

ארמון נסיכי אוסטראה עתיק היומין.

פרק ששי

שרשרת הפאר של רבני אוסטראה

הרבי ר׳ יואל הגדול וממשיכיו

הג״ר נפתלי כ״ץ יצא את אוסטראה, הלך לפוזנה. במקומו נבחר כאב״ד אוסטראה והגליל הגאון רבי יואל הלפרין, שכונה ע״י יהודי העיר ״דער גרויסער רבי יואל״, נצר למשפחת רבנים וגאונים, אביו, הג״ר יצחק אייזיק הלפרין שימש כאב״ד ור״מ בטיקטין סבו הג״ר אליעזר ליפמן אף הוא היה אב״ד ור״מ בטיקטין.

הג״ר יואל, שאמו, ביילה היתה נכדת הג״ר יואל סירקיס, בעל ב״ח, שימש לראשונה כאב״ד לוצק, משם עבר לכהן כאב״ד פינסק ונמנה על ראשי ועד מדינת ליטה. בשנת תנ״ב עלה על כסא הרבנות באוסטראה, מאז נמנה על ראשי ועד דד״א ונחשב לאחד מדוברי וגאוני הדור. בערוב ימיו, אחרי עשרים שנות שבתו באוסטראה נתקבל כאב״ד לבוב אולם בטרם עבר לשם נתבקש לישיבה של מעלה, ביום ד׳ תשרי שנת ת״ע.

בן יחיד השאיר הג״ר יואל, רבי מרדכי, מראשי קהלת אוסטראה ועסקני יהדות פולין. שלושת בנותיו נישאו לרבנים מפורסמים, הבת הבכירה, הרבנית מנוחה, אשת הג״ר בצלאל כ״ץ בהג״ר נפתלי כ״ץ, השניה אשת הג״ר נתן אב״ד פולנאה והצעירה בבנות אשת הג״ר מנחם מענדיל מרגלית אב״ד קראטושין.

אחרי הסתלקות הג״ר יואל נבחר במקומו חתנו הג״ר בצלאל כ״ץ, בן הג״ר נפתלי כ״ץ שקדמו למשרת אב״ד אוסטראה. צעיר לימים היה הג״ר בצלאל עת עלה על כס הרבנות, שפארו לפניו חותנו, אביו ואבי אמו, ולמרות גילו הצעיר כונה ע״י בני העיר ״הרבי רבי בצלאל״ רק שנים ספורות ניהל הג״ר בצלאל את העדה בדמי ימיו עלה בסערה השמימה, בעת בו ביקור אביו הגאון רבי נפתלי בעיר, ביום כ״א בסיון שנת תע״ז.

אחרי פטירת הג״ר בצלאל הכהן נתבקש הג״ר אברהם כהנא אב״ד ברודי המהוללה ״המאור הגדול ראש גולת אריאל, שר וטפסי בישראל הגאון רבי אברהם״ לעלות על כס הרבנות הוא נענה לבקשה ובשנת תע״ח נתקבל בכבוד רב בשערי אוסטראה הגדולה.

ממרום היחס היה הג״ר אברהם כהנא, אביו, הג״ר שלום שכנא כ״ץ, או הרש״ך נמנה על ראשי גולת פולין ודוברה של קהלת קראקה, עיר ואם בישראל חתנו ומ״מ של גדול הדור הגאון רבי יושע אב״ד קראקה בעל ״מגיני שלמה״.

בהסכמת הג״ר נפתלי כ״ץ הגדול, ששהה עוד אז באוסטראה באבלו על פטירת בנו הגאון האב״ד, ובהתכוננו לעלות לארץ ישראל, נבחר הג״ר אברהם כהנא כאב״ד ור״מ העיר והגליל. הוא אף צירף ברכתו לכתב הרבנות וכתב ״כהנא מסייע לכהנא שראוי הוא לאצטלא זו שהוא גדול וכמותו ירבו בישראל וזה כבודי ותפארתי ומודה על הברכות שיניחו על ראשו ויאריך ימים ושנים על ממלכתו לאורך ימים ושנים אמן כ״ד באתי עה״ח יום א׳ ט׳ ניסן תע״ח נאם המתנענע על כנפי התנועה לעזוב אדמת חו״ל להתהלך לפני ה׳ בארצות החיים לנשק עפר אר״י וללחוך רגבור־־ לקיים כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננה נפתלי הכהן״.

אמרו, הרגיש הג״ר נפתלי שהג״ר אברהם כהנא לא יאריך ימים כאב״ד אוסטראה ולכן הכפיל והשליש ברכתו. ואכן בשנת תפ״ז, באישון הלילה נאלץ הג״ר אברהם לברוח את

אוסטראה יחד עם בני משפחתו. כי בת אחת ויחידה היתה לו, שעלתה על כל בנות גילה במראה ובמדותיה, נתן בה מושל העיר את עיניו וגמר אומר לקחתה לעצמו לאשה. אך נודע הדבר להג״ר אברהם ומיד השאיר את ביתו ואת משרתו וכל אשר לו באוסטראה, קם וברח עם אשתו ובתו המהוללה. לפנות בוקר הגיע לשערי דובנה, נחרדו יהודי המקום לקראתו, לפתע בא רבה של אוסטראה המפורסם, לבדו מבלי שיודיע מראש על בואו, ״מהיכן מר בא ולאן פניו מועדות״ הקיפוהו בני העיר, זקנים וצעירים.

נענה הג״ר אברהם ואמר: כששאל המלאך את הגר שפחת שרי ״אי מזה באת ואנה תלכי״ ענתה ״מפני שרי גברתי אנכי בורחת״. על השאלה השניה ״אנה תלכי״ לא היה לה כבר צורך לענות, ברחה לאן שישאו אותה עיניה. אף אני בורח ממזימה שפלה של מושל אוסטראה, בורח לאן שישאו אותי עיני״.

ידו וכוחו של מושל אוסטראה היו קצרים מדי עד כי יגיעו לשערי דובנה. הג״ר אברהם נשאר שם, כאב״ד דובנה וגלילותיה ואת בתו המהוללת השיא להגאון רבי אריה לייב אב״ד אמסטרדם, בנו של הג״ר שאול אב״ד אמסטרדם בנו של הגאון הרבי ר׳ העשל, אב״ד קראקה.

יצא הג״ר אברהם כהנא את אוסטראה ובמקומו נבחר כאב״ד ור״מ הג״ר ישראל הלפרין אב״ד זסלב בנו של הג״ר אליעזר ליפמן אב״ד טרנוגרד (אחי הג״ר יואל הלפרין אב״ד אוסטראה) בן הג״ר יצחק אייזיק הלפרין אב״ד טיקטין.

כבר בשחר נעוריו התפרסם כעלוי ובשם ״רבי ישראל חריף״ יכונה בפי כל. בהיותו ילד נערכו אירוסין לו עם בת הג״ר שבתי הכהן, עמוד ההוראה, הש״ך, אולם השידוך נתבטל. נשא אחרי כן לאשה את בתו של הגאון רבי יצחק קראקובר אב״ד ברודי, מראשי הגאונים בדורו, בנו של הג״ר ישכר דובעריש, מנהיג יהודי פולין ומעמודי התווך של ועד ארבע הארצות, בנו של הגאון הרבי ר׳ העשל אב״ד קראקה וראש הגולה.

הג״ר ישראל חריף נתפרסם בדורו כאיש קדוש ובעל מופת ועל כן חרדו לשמעו. זקני אוסטראה סיפרו מדור לדור על מופת גלוי לעין כל שהראה בבואו לעיר שהדהים את תושביה. מלשין היה באוסטראה ואימתו על היהודים, שפחדו ממעלליו המושחתים. ראה אותו הג״ר ישראל וקללו שימות מיד כעבור שעות עבר את נהר הארין הזורם באוסטראה, מעד ונפל ונטבע במצולות.

משום מה לא ישב הג״ר ישראל חריף זמן רב על כסא הרבנות באוסטראה. חזר לזסלב עירו ושם נפטר בערב ראש חודש שבט שנת תצ״א בשיבה טובה. שבעה בנים ושלוש בנות השאיר אחריו הג״ר ישראל, כולם, מגדולי ישראל בדורם. הבכור, הג״ר אליעזר ליפמן הקצין והטפסר ממוזביז׳, השני הג״ר דוד אב״ד זסלב ואוסטראה, השלישי, הג״ר זלמן מזסלב ופינסק, הרביעי הג״ר מרדכי אב״ד זסלב וקרמניץ ובסוף ימיו עלה לארץ ישראל, החמשי, הג״ר יואל אב״ד לעשנוב (חותנו של הג״ר פנחס אב״ד פראנקפורט דמיין, בעל ההפלאה), הששי, הג״ר יעקב אב״ד לודמיר והשביעי, צעיר האחים, הג״ר יצחק אייזיק אב״ד סוקאהל. שלושה חתנים מופלגים לו, א) הג״ר דוד לידא אב״ד לוקאטש ויאסי, ב) הג״ר יעקב ברבי יוזפא, הקצין והמנהיג, מעשירי היהודים בימיו. ג) הג״ר זלמן אב״ד ברסטיטשקה, הם רשמו על מצבת אביהם הגדול: ״משכנות אוריאל — אבי רכב ישראל — ממנו שואלים מה פעל א=ל — צדקת ה׳ עשה ומשפטו עם ישראל — בהרב הגאון מ״ו אליעזר ליפמן ז״ל״.

שרשרת הזהב נמשכת

מאבקים פנימיים בתוככי הקהלה והתערבות השלטונות בכוח מנעו כנראה לתקופת מה את בחירת אב״ד ור״מ במקומו של הג״ר ישראל חריף. זמן מה חתם עצמו הג״ר משה בהג״ר אליהו · אב״ד פינסק ״כראש הגליל דק״ק

אוסטראה" אבל לא חתם בתואר "אב"ד ור"מ". כעבור שנים מספר נבחר במקום הג"ר ישראל חריף בנו השני, הגאון החסיד רבי דוד הלפרין.

הג"ר דוד הלפרין, בנו של הג"ר ישראל חריף נבחר כאב"ד אוסטראה והגליל רק בשנת תצ"ז (פרטים אודותיו בפרק "חסידים וחסידות באוסטראה") בשנת תק"ז עזב את כס הרבנות, חזר לזסלב עיר מוצאו בגלל מחלוקת בקהלה, את מקומו כאב"ד תפס הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי, בעל "דברי רב משולם".

הג"ר אברהם משולם זלמן נולד באלטונה כצעיר בין חמשת בני הגאון רבי צבי, בעל "חכם צבי", מגדולי הגאונים בדורות האחרונים. בעודו צעיר נפטר אביו הגאון. ואז עבר לגור לבית גיסו, הג"ר אריה לייב אב"ד אמסטרדם, שם חונך וגדל כעלוי צעיר, בעל מדות ותכונות נדירות ביותר בדורו, וכה מספר „הר"י עמדן, היעב"ץ ב"מגילת ספר": "ועזבתי את בית אבי אחרי שעשיתי עם אחי הקטן ששבכולנו שידוך עם בת הקצין ר' יוזפא אוסטרא".

רבי יוסף יוזפא בן העשיר הקצין רבי שמואל ר' יעקליש היה אחד מגדולי העשירים בין היהודים בדורותיו, הונו ועסקיו פרצו כל גבול ויחד עם זה נמנה על אחד מגדולי הפזרנים ובעלי צדקה בימיו, ידו פתוחה לכל הפונה אליו ומבקש עזרתו, הוא הקדיש סכומים עצומים לצרכי הכלל בשמשו כפרנס ומנהיג יהודי וואהלין ובלעדו לא ירים איש ידו, הקים קרנות לצדקה ולגמילות חסדים, ביצר מכספו מוסדות תורה וחסד. "התייר הגדול רבי יוזפא" או "רבי יוזפא הגדול" בנה מכספו בית כנסת מיוחד, שנקרא על שמו "בית הכנסת של רבי יוזפא" שם הושיב עשרה לומדים מופלגים, גדולי תורה (ביניהם הג"ר יצחק מדרוהוביץ, מגדולי תלמידי הבעש"ט) שהחזיקם על חשבונו ודאג לפרנסת בני משפחתם למען יקדישו ימים ולילות לתורה ועבודה בבית מדרשו.

על שולחנו של רבי יוזפא, בו התאחדו תורה וגדולה ישב שנים הרבה הג"ר אברהם משולם זלמן חתנו (ובאמת, חתן בנו), גר בביתו המרווח בעושר וכבוד, מוקף הערצה התמיד יומם ולילה בתורה ועבודה. לראשונה נבחר כאב"ד וראש מתיבתא בקלויז הגדול בעת בו כיהן הג"ר דוד הלפרין כאב"ד העיר והגליל. זמן מה פעלו שני הגאונים בהבנה ואהבה אולם משום מה פרצה ביניהם מחלוקת חריפה מאד, לצדו של הג"ר דוד התיצבו כל תלמידי וחסידי הבעש"ט בעיר ובסביבה וכן בני משפחת הלפרין המסועפת שגרו בעיר, לצדו של הג"ר אברהם משולם זלמן התיצבו מרבית בני משפחת רבי יוזפא הגדול והקצין בראשם, וכל אלה שהתנגדו לחסידים ויריבים לבעש"ט. ריב זה עלה הון תועפות לרבי יוזפא אולם בעוד הסערה בעיצומה נטש הג"ר דוד את המערכה, חזר לזסלב עיר מוצאו כאב"ד ור"מ, לפי פקודת הבעש"ט, רבו, הג"ר אברהם משולם זלמן נשאר אב"ד ור"מ בעיר והגליל וארבעים שנה ישב על ממלכתו עד ליום פטירתו.

רבות סבל בתקופה זו, כעדות עצמו, בספרו (דברי רב משולם ד' ל"ט) הוא מספר: "אמרתי אל לבי לחוקק בספר למשמרת להיות על לוח חרות מה שהיינו יושבים במסיבה בסעודה ביום שבת פ' שמות כ' טבת דהאי שתא תקכ"א יום שקבעתי לי בכל שנה לזכרון הנס שנהפך לי ממות לחיים", אין הוא מגלה מה היה הנס הזה וכל אותו סיפור, אולם מספרו אנו למדים כי תלאות לרוב עברו עליו בשנות כהונתו כאב"ד ור"מ באוסטראה, בדף ע' הוא כותב: "כתבתי בהיותי מתגורר פה ק"ק שומסק מפני חמת המציק אשר סבבוני בעלי חיצים עתירי דבי חמי אשר יבטח ברוב עשרו והקים עלי לאורבים לירות במסתרים תם ועיניתי בדרך כחי כעת בחודש סיון דהאי שתא תקכ"ב", ובמקום אחר הוא כותב: "בפרט כעת אשר אפפוני סבבוני תלאים ע"ג תלאים אידי ואידי מצרות הא דידי והא דאתינן לי מעלמא" (דף ק"ו) ושם מסיים "בעת ישיבתי פה ק"ק טשודנאב זמן זמנים טובא עבר קציר כלה קיץ דהאי שתא תקל"ד".

בספרו זה "דברי רב משולם" שנדפס אחרי הסתלקותו על ידי בנו, הגאון רבי צבי הירש אב"ד ור"מ בקלויז אוסטראה ואח"כ אב"ד ברדיטשוב, בא לידי ביטוי חריפתו הרבה וגאוניותו המפליאה. בחלק הראשון של הספר, שאלות ותשובות מאת ואל גאוני וגדולי הדור, בחלק השני, חידושים ודרשות וגם הספדים רבים.

ארבעים שנה שפט הג"ר אברהם משולם זלמן את ישראל, עד כי נמנה בערוב ימיו לפאר הדור ונזר הרבנים. שמעו הגיע למרחקים כחכם שאין דומה לו ועמוד הוראה שאין להרהר אחרי פסק דינו. המנהגים והסדרים שהנהיג באוסטראה נרשמו אחרי הסתלקותו על לוח של קלף בבית הכנסת הגדול בעיר ועד לחורבנה של אוסטראה העיד הלוח על פעלו ורישומו של הג"ר אברהם משולם זלמן על בני עדתו ועל בני דורו.

כדרכם ומנהגם של רבני אוסטראה וגליל וואהלין סבב פעמיים בשנה בר"פ הישובים והקהלות שהיו סרים למרותו. בעיצומו של חורף שנת תקל"ז חלה בעת סיורו בעיירה פאסטבה, הסמוכה לקיוב. מצבו החמיר והלך ביום א' דר"ח שבט החזיר את נשמתו הקדושה ליוצרה, בבית הקברות הקטן שבפאסטבה נטמן ארונו, על מצבתו רשמו אנשי העיירה "פה נטמן חמדה גנוזה — מזה בן מזה — הנמצא כזה איש קדוש — עובר אלינו — גאון עוזינו מחמד עינינו — קדוש ישראל מלכנו — גדול היה בששך ושם לו ברקת — ה"ה כבוד הרב הגאון הגדול המפורסם מ' אברהם משולם זלמ' בהגאון המפורסם חכם צבי זללה"ה".

אחרי פטירת הג"ר אברהם משולם זלמן נבחר כאב"ד ור"מ הג"ר מאיר מרגלית, פאר דורו, מגדולי תלמידי הבעש"ט ומראשי חכמי ישראל בימיו, גאון וקדוש, חסיד ומקובל, מנהיג ועומד בפרץ, אשר בו נתקפלו כל המדות הטובות שמנו חכמים, ראש כל בני הגולה המוקף כבוד מלכים שמנויו כרבן של היהודים לכל מחוזות וואהלין ואוקריינה נתאשר בחוק מיוחד ע"י סטניסלב אוגוסט מלך פולין.

הג"ר מאיר נולד בהורדינקה לאביו הגאון רבי צבי הירש שעבר לכהן כאב"ד יאזלוביץ, שם חונך וגדל הג"ר מאיר אשר מאז שחר נעוריו נתפרסם כעלוי ואף כונה בשם רבי מאיר חריף. בגיל צעיר נבחר כאב"ד גליל לבוב אחרי פטירת הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי נבחר לכהן כאב"ד אוסטראה, מחוזות וואהלין ואוקריינה כולה. בתפקיד זה שימש עד ליום הסתלקותו, בשנת תק"ן.

כבר בילדותו הצטרף לעדת תלמידי וחסידי הבעש"ט ונמנה על ראשוני וראשי החסידות, וכה מספר הג"ר מאיר בספרו "יכין ובועז": ...ומילדותי, מיום שנתחברתי בדבקות אהבה עם מורי ידידי הרב החסיד מו"ה ישראל בעש"ט ז"ל שהיתה הנהגתו בקדושה ובטהרה ברוב חסידות ופרישות צדיק באמונתו יחיה דמטרין גליין ליה".

כחסיד אמת וקדוש עליון נתגלה הג"ר מאיר, אחד מעמודי ההוראה בדורו, רב המדינה וראש המדברים בעם בכל זאת ניהל אורח חיים מלא קדושה ופרישות יתירה, שהדהימו הכל, במסירות נפש קיים כל מצוה, זקני אוסטראה ידעו לספר איך נסע פעם מגיד העיר הרב הקדוש רבי ייב"י לשאוב "מים שלנו" לפני פסח לאפיית מצות, בדרך פגש בהג"ר מאיר, עושה דרכו ברגל למעין המים, "רב המדינה" — פנה אליו מופתע רב ייב"י — למה יכתת רגליו בבוץ ובעפר, יעלה על עגלתי ונסע ביחד", סירב הג"ר מאיר, ענה ואמר "רק פעם בשנה בידי לקיים מצוה זו, האם אמסור אותה לידי סוסים...", ירד רב ייב"י אף הוא מהמרכבה ועשה דרכו ברגל לשאוב "מים שלנו".

וכשהגיעי זקני אוסטראה לספר מהג"ר מאיר מרגלית, לא ידעה גבול התלהבותם, שבחו והתגאו בחכמתו שהיתה ללא אח ודוגמא, במופתים גלויים שהראה ובאהבת ישראל

וחמלתו כי רבה על כל נברא בצלם. פעם — סיפרו — השתולל אדם שהפסיד בדינו ושבר חלון בביתו של הג"ר מאיר, אמרו אנשים לעשות בו שפטים ואף להושיבו בבית הסוהר ולמסרו לידי שלטון הגוים, מנע הגאון בעדם, אמר: "לגוי אסור להשתולל, כי על כן הוא עושה זאת כשטוב לו, לא כן ליהודי, המשתולל כשמר ורע לו"...

חשוב ומכובד היה הג"ר מאיר אצל השלטונות ובמיוחד בחצרו של מלך פולין, אבל הוא ברח מכל מעמד רשמי וסירב לכבוד מלכות, אמרו, כי במיוחד שמר לו אימונים ורחשי כבוד וחיבה המלך הפולני האחרון, סטניסלב אוגוסט, אשר אביו, הרוזן פוניאטובסקי נמנה על ראשי אצילי המדינה וארמונו בקרבת יאזלוביץ שם מושבו הקבוע. פעם טייל האב עם בנו, סטניסלב אוגוסט הצעיר — מספרים — ופגשו בהג"ר מאיר הולך עם בנו, העלם הג"ר שאול, מי ששימש אח"כ כאב"ד ור"מ בלובלין, הצביע העלוי הצעיר לעבר בן הרוזן ואמר לאביו "אני רואה בצעיר זה גינוני מלכות, הוא בטח ישמש בעתיד כמלך", הסכים אביו הגאון לדבריו.

הבחינו פוניאטובסקי ובנו כי הרב ובנו מתלחשים אודותם, ניגשו לרב ושאלו לפשר השיחה, סיפר להם הג"ר מאיר כי בנו מנבא שהצעיר ישמש פעם כמלך, שלף אוגוסט הבן עט ורשם לו לזכרון את הדבר, כשעלה על כס המלכות הפולנית לא שכח את הדבר, גילה ידידות וחיבה למשפחת רבנים זו, ובמכתב מהג"ר שאול לאביו הג"ר מאיר מספר רבה של לובלין שהוא חולה מאד "ואפשר נצטרך ליסע לאיזה מקום לווארשה או לברלין מחמת שלא שב עדיין מדרכו הדאקטור של המלך יר"ה". ואכן נסע הג"ר שאול לווארשה, וכשנודע למלך הפולני על מחלתו העמיד לרשותו את רופא החצר ואף דאג לספק את כל התרופות הדרושות לרב החולה.

י"ג שנה ישב הג"ר מאיר באוסטראה, על התורה ועל העבודה, בתקופה זו סידר וערך את מרבית ספריו, שני חלקי "מאיר נתיבים", תשובות וכן חידושים על הש"ס ודרשות בתוספת חידושים למסכת ברכות בשם "באר יצחק" מאחיו הג"ר יצחק דובער אב"ד יאזלוביץ. הספר נדפס מיד אחרי פטירתו בהסכמת גדולי החסידים, הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב, הרה"ק רבי משולם זוסיא מאניפוליא, הרה"ק רבי אשר צבי המגיד מאוסטראה והרה"ק בעל "אוהב ישראל" מאפטה וכן בהסכמת זקן הרבנים דאז הגאון רבי מאיר אב"ד קונסטנטין, בנו של הגאון רבי יעקב עמדין.

שנים מספר אחרי כן הדפיס בנו, ממלא מקומו הג"ר בצלאל את ספרו "סוד יכין בועז" בהסכמתם הנלהבת של כל מאורי החסידות. בשער הספר כותב בנו "סוד יכין בועז אשר תיקן וחיבר כבוד אמ"ו, הגאון האמיתי, רבן של כל בני הגולה, מפורסם בכל קצוי ארץ, החסיד והעניו, בוצינא קדישא, מרבני קשישאי, איש אלקים קדוש, החריף הגדול בנגלה ובנסתר, כאחד מן הראשונים, מופת הדור והדרו, רבים הולכים לאורו, רב הרבנים, גאון הגאונים, כבוד קדושת מורינו ורבינו מאיר זצלה"ה". כן חיבר ספר "דרך טוב והישר" לפי בקשת בנו הג"ר שאול, בדרך שיר ומטרתו לגלות שורש כל דין והלכה בשולחן ערוך, כן חיבר ספר ע"ד שיר בשם "כתונת אור" על סדר תרי"ג מצות שנדפס בברידטשוב בתוספת פירוש וביאור מבנו הג"ר בצלאל אב"ד אוסטראה והגליל.

בניו המשיכו בדרכו ועוד בחייו האירו את שמי התורה והיהדות, בנו הגאון המובהק רבי יוסף נחמן שימש אב"ד פולנאה. השני, הגאון רבי שאול אב"ד לובלין. השלישי, הג"ר בצלאל אב"ד אוסטראה, הרביעי, הגאון המפורסם רבי נפתלי מרדכי אב"ד הרמילוב ועוד, חתנו הגאון הקדוש רבי נפתלי הירץ הכהן אב"ד שאריגרוד.

בשנת תק"ן "הרים המצנפת ונפלה העטרה, בחודש השני בעשרה שנת תק"ן לפ"ק" נסתלק כפי שרשום על מצבתו "אדונינו מורינו ורבינו מאור הגולה, הגאון המפורסם מופת

הדור, בוצינא קדישא איש אלקים, העניו". מול מצבת קברו של מהרש"א נטמן ארונו.

אחרוני גדולי הרבנים

על כסאו של הג"ר מאיר, אחרי פטירתו עלה בנו, הג"ר בצלאל, אשר שימש לראשונה כאב"ד זוויהל, כאביו התנהג בחסידות ובפרישות יתירה, נחשב כמקובל גדול, נערץ על ידי בני קהלתו ועל ידי גדולי החסידים בדורו, ריעם ועמיתם של גדולי תלמידי המגיד הגדול ממזריטש וב־מיוחד של הרה"ק רבי זוסיא מאניפולי שהרבה לבקר באוסטראה והתאכסן בביתו של הג"ר בצלאל. הרה"ק רבי פנחס מדינוביץ, שרשם את חידושי התורה של גדולי החסידות בימים ההם, בספרו "שפתי צדיקים" מביא כמה פעמים דברי תורה מהג"ר בצלאל.

כשלושים שנה כיהן הג"ר בצלאל כרבה של אוסטראה והגליל ובשנת תקפ"א נתבקש לישיבה של מעלה, מצבת אבן גדולה שעל קברו אמרה "הרים המצנפת ונפלה העטרה, ביום שבת קודש יג' אדר ש' שנת תקפ"א כבוד אדמו"ר הרב הגאון הגדול חסיד ועניו חריף ובקי בנגלה ובנסתר אספקלריא מאירה המופלאה מוהר"ר בצלאל על שם חכמתו נקרא, אב"ד ומו"ץ דפה ק"ק אשר חיבר ספר "כתר שבת" על התורה בהגאון מוהר"ר מאיר מרגליות תנצב"ה", ספרו זה נשאר בכתב יד.

כשנה אחרי הסתלקותו של הג"ר בצלאל מרגלית זצ"ל נבחר הג"ר חיים הכהן רפופורט כרבה של הקהלה הותיקה. ממרום היחש היה הג"ר חיים, אביו הג"ר דובער אב"ד מעזבוז (בהג"ר אריה לייביש ראש ישיבה דלבוב בהג"ר חיים הכהן רפופורט אב"ד לבוב) היה חתנו של הג"ר מאיר אב"ד קונסטנטין ישן בהג"ר יעקב עמדין בהג"ר צבי, בעל "חכם צבי".

כעלוי נתפרסם הג"ר חיים בנעוריו, ובגיל צעיר לקחו רבי אבא זוסמן, גדול עשירי היהודים כחתן לבתו צפורה והקציב לו נדוניה בסך אלף אדומים, הון רב בימים ההם.

בבית חותנו העשיר, סמוך על שולחנו ישב הג"ר חיים על התורה ועל העבודה, עמד בקשרי הלכה עם גדולי התורה והתמחה בהתרת עגונות, לא היה לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה מבלי להכיר אפילו את בני העיר ומבלי לדעת את רחובותיה של אוסטראה. ימים ולילות ישב על התורה ועל העבודה, ראשו הגאוני וזכרונו המפליא הפכוהו עד מהרה לאחד מגדולי גאוני הזמן. בקיאתו הפליאה אפילו את גדולי דורו, ולא היה דבר קשה בהלכה שלא הצליח להשיב עליה במהירות ובבהירות מדהימה.

בבית, אשר למענו הקים חותנו רבי אבא, ישב הג"ר חיים, כתושב פשוט ללא כל תפקיד או משרה רשמית, כשאין הוא נושא עיניו לשום מעמד מיוחד. את ביתו ניהלה אשתו, הרבנית צפורה והיא אשר דאגה לכל מחסורו עד כי כנוהו בעיר רבי חיים צפורה'ס. כנכדו של הגאון בעל "חכם צבי" שמר על מסורת סבו הגדול, לאהוב את האמת יותר מכל ולהשאר נאמן לאמת הערומה בכל אשר פנה, לרדת לעומקם של הדברים ותמיד לחשוף ולגלות את נקודת האמת.

אולם יחד עם זה מחונן היה הג"ר חיים הכהן במדות נדירות, מלא אצילות ויחד עם זה עדין ואדיב, לבו פתוח לכל בקשה, עושה הכל בצנעה מבלי לבקש כל תמורה עבורה. עשרות שנים המשיך הג"ר חיים בדרכו זו, הוא הורה הלכה לכל שואל, לא היה דבר קשה בכל מחוזות וואהלין וקהלותיה הקטנות והגדולות שלא יפנו בשאלות להג"ר חיים, גם הגאון רבי בצלאל מרגלית אב"ד אוסטראה פנה אליו בשאלות הלכה וכל דבר חמור לא הכריע בלעדו רק בשנת תקע"ה, כעבור עשרים וחמשה שנות שבתו של הג"ר חיים באוסטראה ואחרי שהפך לפוסק מקובל ומוכר בכל קהלות הסביבה החליטו ראשי קהל אוסטראה לשנות את מעמדו של הג"ר חיים, להפכו לתושב כבוד של הקהלה, הפטור מכל תשלום מסים ושום חובות הציבור אינן חלות עליו.

בשנת תקפ"ב, אחרי פטירתו של הג"ר בצלאל מרגלית אב"ד העיר שוב לא עמדה קהלת אוסטראה בפני השאלה במי לבחור כאב"ד, פה אחד הוגש כתב רבנות להג"ר חיים, משרה

מנהגי ביהכ"נ הגדול בק"ק אוסטרא

עם הערות מאת הגאון הגדול הר"ר **אליהו דוד ראבינאוויץ־תאומים** רב ואב"ד לאשבנויס
אשר **בירושלים** עיה"ק תוב"ב

א) בכל יום אומרים מזמורי תהלים, ואשרי תמימי דרך, ואח"כ קדיש יתום, אח"כ השיר של יום וקדיש יתום, ומתחיל הש"ץ תפלת השחר, עם כל ברכות השחר וברכות התורה וכל הסדר עם ק"ש קטנה ומסיים בברכת מקדש שמו ברבים ומזכיר את השם בברכה זו, ואומר אתה הוא ה' כו', ופרשת התמיד ומשנת איזהו מקומן וברייתא דר' ישמעאל, ואין אומרים שום קדיש, רק מתחיל תיכף ברוך שאמר וגומרים כל התפלה וקדיש שלם ואומרים עלינו וקדיש יתום, אח"כ פותחין הארון ואומרים אנעים זמירות בכל יום וקדיש יתום ואין אומרים שום מזמור אפילו בחודש אלול ותשרי אין אומרים המזמור לדוד אורי וישעי. רק בעש"ת אומרים ספר התהלים בכל יום, **עד שגומרים כל החמשה ספרים.**

ב) **אחר תפלת מנחה שבכל יום אין אומרים עלינו אפילו בשבת ויו"ט.**

ג) בכל ימות השנה מכריז השמש קודם חזרת הש"ץ בתפלת שחרית שתיקה יפה בשעת התפלה, **חוץ מר"ה ויוה"כ שאז צעקה יפה.**

ד) בכל שבתות השנה ובשלש רגלים אחר שאומר הש"ץ ברכת ברוך שאמר לפני העמוד ומסיים מלך מהולל בתשבחות הולך מלפני העמוד ועומד על מקומו ומתחיל הוא או אחר הודו וכו' וגומר עד לאחר נשמת ואז הולך הש"ץ להעמוד ומתחיל שוכן **עד או האל בתעצומות**, אמנם בראש השנה ויוה"כ **והושענא רבה** יתפלל הכל לפני העמוד עד תשלום כל סדר התפלה.

ה) **בערב ר"ח אומרים יו"כ קטן, אמנם אם חל ר"ה בע"ש או בשבת אין אומרים כלל אפילו בערב ר"ח אלול.**

ו) **בר"ח אומרים ארון עולם בניגון כמו בשבת.**

ז) **הכהנים נושאים כפיהם גם בר"ה ויוה"כ שחלו להיות בשבת ונופלים על פניהם בכורעים בר"ה ויוה"כ גם כשחלו בשבת.**

ח) **לובשים הקיטל בר"ה ויוה"כ כל הציבור.**

ט) **בעת הוצאת ס"ת בר"ה ויוה"כ אומרים י"ג מדות** אפילו אם חלו בשבת גם בצום גדלי' ובשני וחמישי **בעש"ת אומרים** י"ג מדות, וכן במנחה של יוה"כ מלבד בשבת שובה אין אומרים.

י) בר"ה, בחזרת הש"ץ התפלה תוקעין למלכיות תשר"ת לזכרונות תש"ת ולשופרות תשר"ת, **ואחר כל התפלה** היינו אחר אנעים זמירות הולכים על הבימה המקרא והתוקע ותוקעין שם שלשים קולות, **וחוזרים** המקרא והתוקע אל העמוד ותוקעין שם עוד שלשים קולות, ובאלו השלשים קולות אומר המקרא שברים־תרועה ביחד, וכן התוקע תוקע את השברים תרועה ביחד ומוסיפין עוד תקיעה אחת, מלבד התקיעה שבסוף תקיעת תשר"ת האחרונה ועל התקיעה האחרונה קורא המקרא תקיעה גדולה ובזה נשלמו מאה קולות בשלימות יען כי בתשר"ת **האחרון שתוקעין** שברים תרועה ביחד נחשבו שניהם לקול אחד, ואח"ז אומר הש"ץ ארון עולם, והולכים לבתיהם לשלום.

יא) ביוה"כ **שחרית מתחיל הש"ץ אנעים זמירות ואומרים** קדיש יתום ואח"כ מתחילין ארון עולם, **וגומרים התפלות** אבל אין אומרים הסליחות **ואחרי** כל הסדר של תפלת נעילה קורא המקרא תקיעה ותוקעין, ואח"כ מתפללין תפלת ערבית ואין עושין הבדלה בביהכ"נ רק תיכף אחר תפלת ערבית אומר קדיש יתום ועלינו לשבח ונפטרים לבתיהם לשלום.

יב) בהושענא רבה לובשים הקיטל כל הקהל ומתפללין על הסדר ואומרים ארון עולם בניגון ובהוצאת ס"ת אומרים י"ג מדות רבש"ע כמו בימים נוראים **שמע ישראל**, קדוש ונורא, וקדושת מוסף אומרים בניגון של ימים נוראים, ואח"כ מוציאין שבעה ספרים על הבימה ומתחיל הש"ץ לומר הושענא, **ואומר** קדיש שלם, ואין כופלין לעילא בקדישים של **הושענא** רבה כמו בעש"ת, עלינו, אנעים זמירות, ארון עולם.

יג) בליל שמחת תורה עושין הקפות, וקורין וזאת הברכה שלש פעמים עד מעונה, אבל אין קורין לא חתן תורה ולא חתן בראשית בלילה:

יד) ביום שמחת תורה עושין הקפות, וקורין ברכה כמה פעמים ואח"כ קוראין חתן תורה וחתן בראשית ואח"כ **קורין אחרת** בפ' **שת חג הסוכות ואח"כ קורין מפטיר** בס"ת אחרת ביום השמיני עצרת, ומתפללין מוסף, **ואין** הכהנים נושאין כפיהם וגומרים התפלה, **והולכים** לבתיהם לשלום:

טו) **בימי בה"ב שאחר חג הסוכות וחג הפסח וכן בכל** התעניות ציבור אומרים הסליחות ואל רחום שמך בברכת סלח לנו בחזרת הש"ץ, ואומרים אבינו מלכנו וגם קורין ויחל בכל ת"צ ובבה"ב, אמנם בת"צ קורין ויחל ואומרים אבינו מלכנו גם במנחה, אבל בבה"ב אין קורין ויחל וא"א אבינו מלכנו רק בשחרית לבד:

טז) בשבת הגדול מפטירין וערבה אפילו אם חל **פסה** באמצע השבוע, וכן הנהיג הרב המובהק הגאון רב משולם בהגאון חכם צבי זצללה"ה, גם בבהמ"ד דפה וככה אמר הרב הגדול המפורסם מו"ה יעקב **שמשון** זלה"ה **שכן המנהג פה:**

יז) ביום שאומרים שיר השירים או רות או קהלת אומר הש"ץ את הקדיש שאחר תפלת שחרית בניגון למען דעת שחובת היום בקריאת אחת משלש אלה:

יח) **אחרו חג שאחר הפסח אומרים אלו הסליחות ט. אליך** נשואות. יא. אני יום אירא. יב. איה כל נפלאותיך. פזמן. יט. חנני ה' הנני. זכור וידוי בתוך ברכת סלח לנו שבחזרת הש"ץ:

יט) אומרים אב הרחמים בשבתות שמברכין ר"ח אייר ור"ח סיון ומנחם אב:

כ) בעשרים בסיון אומרים בברכת סלח לנו בחזרת **הש"ץ אלו הסליחות ט. אליך נשואות עינינו: ע. אתה מקדם: קא. אלהים אל דמי: קב. אמוני שלומי: קא. אזון תחן, ה' ה', אל רחום, אל הר המור:**

כא) **בשבתות של הקיץ מתאספים לבהכ"נ קודם מנחה ואומרים תהלים** עד גמר כל החמשה ספרים ואחר המנחה אומרים פרקי אבות וקדיש יתום ואין אומרים **קדיש** דרבנן, ובחורף ברכי נפשי וקדיש יתום. [ונראה **הטעם** עפ"ד הרמ"א באו"ח סי' רצ"ב, שלא לקבוע מדרש בין מנחה למעריב]:

כב) בכל ר"ח משימן פרוכת לבן, ובשר"ח שני ימים משימן גם כפורת לבן להודיע ולהגלות שר"ח זה הוא שני ימים ויחודש לטובה ולברכה לחיים ולשלום:

כג) כשיש ברית מילה בבהכ"נ אין אומרים והוא רחום בב' וה' ולא הרגה של יום אבל על החתן אין משגיחין **ואומרים** תחנה, רק בשבת כאשר בא לבהכ"נ **אין** מזכירין נשמות ואין אומרים אב הרחמים:

כד) חתן היינו אחר חופתו. למקרא קדיש **שלו אין מנעים** עבורו עדיין שום דבר:

כה) **חופה** בעש"ק אם הסדר קדושין קודם **תפלת המנחה** בבהכנ"ס מקבלין שבת בבהכנ"ס עם כל המזמורים בכל הסדר ואם הסדר קדושין הוא אחר קדושה של תפלת המנחה אזי לא יאמרו המזמורים רק **מתהלין** מזמור שיר ליום השבת:

כו) **עושין חופות** בשני הימים **של ר"ח אייר וגם בל"ג** בעומר, וגם מר"ח סיון ואילך: **תמו המנהגים**

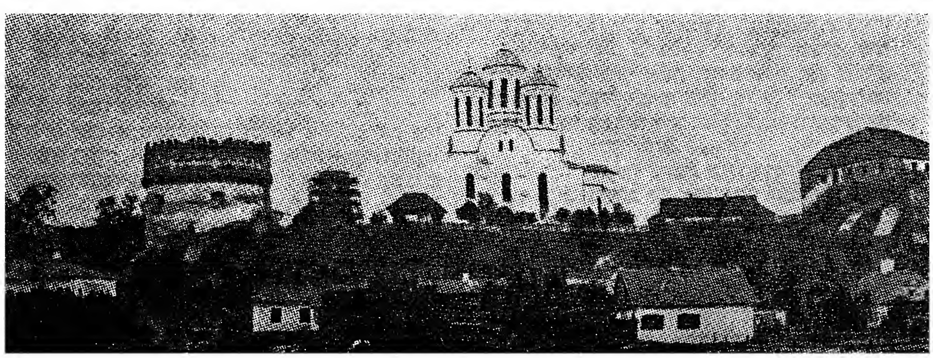
שלא היתה למעשה אלא מתן מעמד רשמי למעמדו המעשי של הג"ר חיים.

שבע עשרה שנה ישב הגאון רבי חיים על כס הרבנות באוסטראה והגליל מבלי לקבל שום שכר או טובת הנאה בעד שירותיו, פרט לסכום השנתי שניתן לו מקופת הקהלה. חברי ביה"ד שישבו עמו בדין קבלו תמיד דמי עמילות אחרי כל דין תורה ואילו הג"ר חיים סירב לקבל אף פרוטה שחוקה. ואם כי באחרית ימיו אזל ההון הרב שקבל מחותנו, פרנסתו היתה מועטת ביותר, בכל זאת לא סר מדרכו ומנהגו וסירב לקבל כל תמיכה מאיש. סיפרו דייני בית דינו שגם בשנות חייו האחרונות עת מצבו הכספי היה דחוק ביותר ביקש מדיינים להוריד מהר מספר מטבעות זהב שהשאירו סוחרים מברדיטשוב שכיתתו רגליהם מרחוק כדי להתדיין בפני הג"ר חיים, באמרו "קחו את המעות בטרם תרגיש הרבנית ותתרעם עלי"...

ביום א' דראש חודש כסלו שנת ת"ר נסתלק הגאון רבי חיים, בהשאירו את בנו הגאון רבי יעקב ממלא מקומו כאב"ד אוסטראה, שהדפיס את ספרו הגדול "מים חיים" אשר בחלקו הראשון תשובות לשאלות בהלכה שהפנו אליו מכל חלקי העולם ומכל גדולי דורו ובתוכם גם גדולי החסידות. לספרו זה, שהו"ל בנו הג"ר יעקב הוכנסו גם תשובות שהיו מצויות בידי הג"ר חיים מאבותיו הגדולים, גאוני עולם אשר עם הופעת הספר ראו לראשונה אור דפוס. תשובות מהגאון בעל "חכם צבי" והג"ר שמחה רפופורט אב"ד לובלין, מזקנו הג"ר מאיר בן הגר"י עמדין אב"ד קונסטנטין, מהג"ר שאול אב"ד אמסטרדם ועוד. (בספר זה שאלה מעיר מז'ביז' להג"ר מאיר אב"ד קונסטנטין עליה חתמו רבנו ישראל בעל שם טוב "ונאום משה יוסף מ"מ דפה". מודפסת שם גם תשובה מהג"ר מאיר הפונה לבעל שם טוב במלים "אלוף ביהודה ובישראל עושה חיל קטן וגדול שם הוא ממציא מזור ותרף לגבר אין איל. גדול הוא בששך ושם לו ברקת וגבר בכל ה"ה הרב המופלג המפורסם בש"ט מוה' ישראל נר"י). בחלק השני של הספר בשם "אוצרות חיים" חידושים על כל סוגיות הש"ס בתוספת חידושים מאבותיו הגאונים.

את שרשרת הרבנים הגדולים, מאורי ישראל שכיהנו פאר באוסטראה והאירו את שמיה סגר הג"ר יעקב הכהן רפופורט בנו של הג"ר חיים, שחנך וגדל על ברכי אביו ועוד בחייו נתמנה במקומו כאב"ד בגלל חולשתו של הג"ר חיים בשנותיו האחרונות.

כ"ב שנה כיהן הג"ר יעקב כאב"ד אוסטראה מוקף הערצה בלי גבול מבני העיר והסביבה שראו בו ממשיך נאמן למסורת המפוארת של המשפחה. עם הסתלקותו הוסרה העטרה מכתר הרבנות באוסטראה.

חומת אוסטראה, ארמונותיה ומגדליה.

פרק שביעי

חכמי הקלויז הגדול

חכמי הקלויז הגדול

מעמד מיוחד היה לרבני ״הקלויז״ הגדול באוסטראה, תפקיד שני במעלה לאב״ד העיר והגליל. רבני הקלויז נבחרו למעשה — אם לא להלכה — על ידי לומדי הקלויז, תלמידי חכמים מובהקים ולומדים מפורסמים, מהם ששמם הלך לפניהם כגאוני ארץ ומהם ששימשו גם כדיינים ומורי־הוראה או מגידים בעיר בהסכמת אלופי הקהל, גבאים ופרנסים.

דוגמת חכמי הקלויז בברודי בתקופה מאוחרת יותר, נחשבו חכמי הקלויז באוסטראה כחשובי העיר וגדוליה, רובם למדו בקלויז יומם ולילה, אבל מהם ישבו ולמדו בבתיהם, אבל נחשבו כחכמי הקלויז. (בפי הגאון בעל הט״ז ״בית המדרש הגדול״ ובפנקסי אוסטראה ״בית המדרש הגדול הקלויז״).

תפקיד של רב הקלויז היה למעשה תפקיד ראש הישיבה וראב״ד. היו רבנים בקלויז ניהלו בפועל ישיבה קבועה ולעתים למדו שם מאות צעירים, ויש, ורבני הקלויז הסתפקו בפלפולים שהשמיעו בזמנים לא קבועים בפני חכמי הקלויז. שאלות חמורות נדונו בקלויז על ידי חכמיה וויכוחים חריפים בתורה נערכו בין חומותיה.

מתי נוסד הקלויז ? מאיזו תקופה הפך למרכז לתורה באוסטראה ? על זה אין בידינו לענות כיום, בתקופה הקדומה ביותר, בטרם שימשה העיר כמטרופולין למאות ישובים ובטרם רבו טרדות רבניה, שימשו רבני העיר כרבני הקלויז, תפקידי הרב וראש הישיבה היו צמודים לחלוטין, רק בתקופה מאוחרת יותר נפרדו התפקידים.

הגאון רבי קלמן וחתנו הגאון רבי שלמה לוריא, המהרש״ל, שימשו עדיין כאב״ד העיר וראשי הקלויז הגדול גם יחד. תלמידו הגאון רבי מרדוש, שימש כנראה בעיקר כראש מתיבתא או ישיבה בעיר, ז. א. כרב הקלויז, כן גם תלמיד אחר של המהרש״ל, הגאון רבי שלמה ברבי מרדכי, הידוע כרבי שלומציא, בעל ״מזבח הזהב״ ומחבר הגהות לסדר גיטין למהרש״ל, הנקרא ״סדר גטין דרבי שלומציא״.

אחרי כן, בתקופת כהונתו של הגאון רבי מאיר ברבי יוסף אב״ד אוסטראה, לובלין, לודמיר ולבוב נתפלגה למעשה המשרה. הגאון רבי ישעיהו, בעל השל״ה הקדוש שימש אז כרב הקלויז וראש הישיבה, הוא הרבה להרביץ תורה בעיר וחותמו ניכר על כל פעולות הקהלה.

בהגיע הגאון רבי שמואל אליעזר, בעל המהרש״א לאוסטראה, הועברו להלכה ולמעשה כל התפקידים לידיו, כל חכמי העיר וגדוליה נכנעו לפניו וקבלוהו כרבם ומורם, למעשה שימש המהרש״א כרב ואב״ד העיר והגליל וכראש ישיבה והקלויז. אחר הסתלקותו כיהנו כרבני העיר והגליל הגאון רבי שמשון בוכנר והגאון רבי נתן נטע כהנא, מי שימש אז כרב הקלויז לא ידוע. בשנת ת״ב החל לכהן רשמית בתפקיד זה הגאון רבי דוד הלוי, בעל הט״ז הוא מלא משרת רב הקלויז עד להרס וחורבן הקהלה בגזירות שנות ת״ח ת״ט. בימיו שיגשג הקלויז והגיע לתקופה של שיאים, ישיבת הגאון בעל הט״ז נחשבה לאחת הישיבות הגדולות בימים ההם וזכתה לשבחים רבים גם מפי בעל הט״ז.

אוסטראה נחרבה ונהרסה עד היסוד. משקמה הגדול, הגאון רבי שמואל שמעלקא ז״ק בנה מחדש את הקלויז מכספו, שימש כאב״ד העיר והסביבה, כרב הקלויז וכראש ישיבה. מאז נקרא הקלויז בפי רבים מבני העיר בשם ״הקלויז של

הרבי ר׳ שמעלקא״ ואחרים כינו את הקלויז על שמו של רבנו בעל הט״ז.

בצוואתו של הגאון רבי שמואל שמעלקא ביקש מבני הקהלה, אותה בנה מחדש והעמיד על תילה, בל יקבלו כאב״ד הקלויז וכראש הישיבה אדם שאינו מיוצאי חלציו. צוואתו ובקשתו זו נתקיימה כמעט במלואה מרבית רבני הקלויז מאז ועד לביטול המשרה היו נכדיו, ניניו ניני ניניו של הג״ר שמעלקא.

אחרי פטירתו של הג״ר שמואל שמעלקא נבחר במקומו כאב״ד העיר והגליל וכרב וראש ישיבה בקלויז הג״ר נפתלי כ״ץ, חתנו. כשעזב את העיר ועבר לשמש כאב״ד ור״מ בפוזנה נתפלגה כהונת אב״ד בעיר ואב״ד בקלויז. כרב העיר והגליל נבחר הגאון רבי יואל הלפריין (בפי אנשי אוסטראה: הרבי רבי יואל הגדול) וכאב״ד ור״מ בקלויז הג״ר יצחק הכהן רפופורט, בהג״ר משה מאיר הכהן, מנהיג המדינה חתנו של הגאון רבי שמואל שמעלקא ז״ק, ואכן נכדו של הרבי ר׳ שמעלקא תפס את מקומו כראש הישיבה בקלויז הגדול.

לגאון וקדוש, חסיד מובהק ומופלג נחשב הגאון רבי יצחק הכהן רפופורט, שלא זז מימיו מארבע אמות של תורה ועבודה, מישיבתו שניהל יצאו תלמידים רבים ומהם, גאוני ארץ. שנים הרבה הרביץ תורה בעיר. את חידושיו לא רשם בעצמו אבל תלמידיו הדפיסו הרבה מפלפוליו (דוגמת הג״ר חיים מאוסטראה בספרו ״דרך חיים״), בתו היחידה נישאה להג״ר אשר ענזיל אב״ד פינטשוב, הג״ר יצחק נפטר בערב ר״ח מר־חשון תס״ז וקברו נכרה ליד קבר סבו, הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק זצ״ל.

במקומו, כאב״ד הקלויז נבחר נכדו בן בתו, הג״ר יהודא לייב בהג״ר אשר ענזיל אב״ד פינטשוב. קרוב לט״ו שנה מילא תפקיד זה, מאוסטראה עבר לכהן כאב״ד סלוצק ואח״כ כאב״ד פינסק ושם נפטר. רבות ספדו לו במותו, הג״ר אברהם משולם זלמן אשכנזי אב״ד אוסטראה חיבר קינה על ״אלוף התורה״ שנסתלק, בנו, הג״ר אשר ענזיל השני מכנהו ״כצדיק אמיתי״ בספרו ״ברוך מבנים אשר״.

המסורת נמשכת

אחר שעזב הג״ר יהודא לייב את אוסטראה ואת תפקידו כאב״ד בקלויז הגדול, נבחר במקומו נין אחר של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק, הגאון רבי יצחק אייזיק הכהן בהג״ר בצלאל הכהן אב״ד העיר בהג״ר נפתלי כ״ץ חתנו של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק.

בנעוריו, נמנה הג״ר יצחק אייזיק על תלמידי הגאון רבי יעקב עמדין בתקופת שהותו בלבוב, הוא לא האריך ימים על ממלכתו כאב״ד הקלויז, במיטב שנותיו נקרא לישיבה של מעלה כשפטירתו עוררה אבל כבד בעולם הרבני, בהשאירו בן צעיר, הג״ר יואל כ״ץ אב״ד סטניסלבוב. ארונו נטמן ליד קבר אבי סבו, הג״ר יואל הלפרין אב״ד אוסטראה ביום ו׳ כסלו תצ״ה.

אז, נבחר כאב״ד בקלויז הגדול הג״ר אברהם משולם זלמן אשכנזי, צעיר בניו של הגאון רבי צבי, בעל ״חכם צבי״, אולם רק שנים מספר מילא בעל ״דברי רב משולם״ את תפקיד הרב בקלויז, עד מהרה נבחר כרבה של אוסטראה והגליל ובמקומו כאב״ד הקלויז שוב נבחר אחד מניני הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק, ה״ה הגאון רבי נפתלי הירץ הכהן בהג״ר חיים מגלוגה בהג״ר שמעלקא אב״ד ברסלא בהג״ר נפתלי כ״ץ אב״ד אוסטראה ועוד.

בנו, הגאון החסיד רבי אהרן שמואל מספר בספרו ״וצוה הכהן״ על אביו הגדול: ״אדוני אבי הרב הגאון זצלה״ה המפורסם, היה גאון עולם, ואם אמרתי אספרה גודל חריפותו ובקיאותו וגודל צדקתו והתדבקותו בתורה ועבודה יכלו הנירות, מה שיש תחת ידי מעט מחידושיו אשר דרש בק״ק אוסטראה ביומא דכלא שם יראה המעיין גודל החריפות והעמקות אשר יפלא הרואה עליהם, מה שהוא טפה מן הים מתורתו וחידושיו (אף שלא נמצא סופר כמותו בכתב ולשון), והיה מילידי מדינת אשכנז, ק״ק גלוגה רבתי...״

לפי עדות בנו הגדול לא נמצא כמותו עניו ושפל רוח, אף שתורה וגדולה התאחדו על שולחנו. הרבה מחידושיו ותורתו מביא הג"ר אהרן שמואל בספרו "וצוה הכהן" ובספרו "קורא מראש". תקופה ארוכה ישב הג"ר נפתלי הירץ סמוך על שולחן חותנו העשיר רבי מרדכי חתן הקצין רבי יוזפא הגדול, ועמל על התורה ועל העבודה למעלה מארבעים שנה כיהן כאב"ד דקלויז וראש מתיבתא. בשנת תקל"ח עבר לכהן כאב"ד שדה לבן אולם הוא לא פסק מלחבב את משרתו הראשונה, בהסכמתו לספר "הדרך הטוב והישר" להג"ר מאיר מרגלית אב"ד אוסטראה הוא חותם "הק' נפתלי יכונה הירץ הכהן החונה בק"ק שדה לבן לבד ממכריו על האבות בקלויז דק"ק אוסטראה". בהסכמה על ספר אחר הוא חותם "הק' נפתלי יכונה הירץ מגלוֹגה חונה בק"ק שדה לבן ור"מ בקלויז דק"ק אוסטראה". חיבה יתירה נודעת לו כנראה למשרה שירש מסב סבו הג"ר שמואל שמעלקא ז"ק.

ומספר בנו הג"ר אהרן שמואל: "וכך היה מנהגו של א"א הרב הגאון זלה"ה אשר תמיד בעת שכבו לישן ביקש שישאלו אותו איזה דבר תורה מדרש או פסוק או קושיא בדבר הלכה בכדי שיהרהר בזה, לישון מתוך דברי תורה, והיא שעמדה לו, בשעת פטירתו יצאה נשמתו הקדושה בקדושה וטהרה ואמר הפסוק אליך ה' נפשי אשא, ונפשו יוצאת בדברו דברים אלו".

בשדה לבן נטמן ארונו, ואהל הקימו בני העיר סביב לקברו, על מצבתו חרות: "כבוד אדמ"ו הרב הגאון — המפורסם מ"ו נפתלי הירץ — הכהן זצ"ל אב"ד דקלויז — דק"ק אוסטראה ודפה קהלתנו — נפטר כ"ד טבת שנת — הלך באורח מ"י"ש"ו"ר' (תקנ"ו)."

תוארי כבוד ומעמד למעשה

הג"ר נפתלי הירץ יצא מאוסטראה לשדה לבן, מיד אחרי פטירתו של אב"ד העיר הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי (בשנת תקל"ז), לכס הרבנות בעיר נבחר הג"ר מאיר מרגלית, וכאב"ד ור"מ בקלויז הג"ר צבי הירש אשכנזי, בנו של הרב הקודם, יליד אוסטראה אשר נתקבל עוד בנעוריו כאב"ד ברדיטשוב. הוא אשר הו"ל את ספר אביו "דברי רב משולם" ואף הוסיף לו הקדמה בחרוזים ואימרות חן. בהקדמתו לספר זה הוא כותב, אחרי דברי הספד לכבוד אביו הגאון "...וכבוד גדול עשו לו במותו ולבם נאמנה בבריתי וגם אותי משחו כי הלבישוני בגדי ישע מעיל תפארתו להושיב אותי עם נדיבתם על כסא הרבנות בהקלויז הגדולה..."

האם שימש הג"ר צבי הירש אשכנזי גם למעשה כאב"ד ור"מ דקלויז או רק להלכה? רק הוא, ואביו הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי נתמנו כרבני הקלויז אם כי לא נמנו על צאצאי הג"ר שמואל שמעלקא ז"ק אב"ד אוסטראה ומשקמה של הקלויז, שהקים את בנינה אחרי פרעות וחורבן בשנות ת"ח—ת"ט, ואם כי לא מצאנו סמוכין לעירעור על מנוי זה מצד צאצאי הג"ר שמעלקא על כהונתו של הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי שעבר אח"כ לכהן כאב"ד העיר, נבע הדבר כנראה מתוך יחס של כבוד והערצה לגאון מפורסם זה שהיה צעיר בניו של גאון הדור, בעל "חכם צבי", מאידך נשארו בידינו הוכחות להתנגדות צאצאי הג"ר שמעלקא ז"ק לכהונת הג"ר צבי הירש אשכנזי כרב הקלויז.

בעת בו נדפס בשער הספר "דברי רב משולם" (בשנת תקמ"ג) "הובא לבית הדפוס ע"י בנו ה"ה החריף ובקי הרב המאור הגדול מוהר"ר צבי הירש אב"ד ור"מ ומו"ץ בקלויז דק"ק אוסטראה ואב"ד דק"ק ברדיטשוב ואגפי"ה", חתם גם הגאון רבי נפתלי הירץ הכהן, קודמו למשרה "הק' נפתלי יכונה הירץ מגלוגה חונה בק"ק שדה לבן ור"מ בקלויז דק"ק אוסטראה", (בהסכמה לספר "חיי הנפש", פאריצק תקמ"ז). הגאון המובהק הזה, שהיה "עניו בדורו" לפי עדות בנו ובני דורו, לא היה משתמש סתם כך בתואר נכבד זה, בשעה שכבר שהה מזמן בשדה לבן וכיהן שם כאב"ד. ובמקומו נבחר אחר.

ברוה, שצוואתו של הג"ר שמואל שמעלקא ז"ק היתה חשובה מאד בעיני צאצאיו, שלא ויתרו על החזקה, שנראתה להם כנחלת אבותיהם.

גם החוקר וכותב תולדותיה של אוסטראהה לדורות, ר' מנחם מענדיל בובר, בספרו היסודי על העיר הזאת (וממנו מרבית הידיעות על הנעשה בה) "מזכרת גדולי אוסטראהה" לא מצא סימן לזכר לפעולותיו של הג"ר צבי הירש אשכנזי באוסטראהה כאב"ד ור"מ בקלויז, פרט לקטע בפנקס החברה קדישא ובו נאמר: "...הן היום הקריב לפנינו הבחור החתן המופלא החכים כמ"ר מאיר בהרב המאוה"ג המפורסם מוהר"ר צבי הירש אב"ד ור"מ בהקלויז דפה ורוצה לחבר את עצמו במחברת הקודש להיות בשם נקרא כאחד מן המנויין בחבורה קדישא אמרנו ראוי לקרבו, כ"ד אלופי רוזני גבאי דח"ק דפה היום יום ב' כ"א ימים לחודש טבת לפרט ב'ל'ע' מ'ו'ת' לנצח" (תקמ"ח). מאז לא מצא הר"ר מנחם מענדיל בובר כל זכר לשהותם באוסטראהה של הג"ר צבי הירש ובנו רבי מאיר.

יתכן והיה זה תואר של פצוי להג"ר צבי הירש מצד ראשי הקהלה על כי קבלו במקום אביו כאב"ד העיר את הג"ר מאיר מרגלית, דבר הנרמז גם מדברי הג"ר צבי הירש עצמו בהקדמה לספר "דברי רב משולם", תואר להלכה, ולמעשה שימש כאב"ד ברדיטשוב. על התואר שמרו גם צאצאי הרבי ר' שמעלקא ז"ק, ולכן חתם עצמו גם הג"ר נפתלי הירץ כר"מ בקלויז. ההתחברות לחברה קדישא באוסטראהה אף היא היתה ענין של כבוד וחיבה וגם נחשבה כסגולה, ראשי החברה לא סירבו לרשום גם את בנו של הג"ר צבי הירש כחבר החברה והעטירו בתואר אב"ד דקלויז את הג"ר צבי הירש מתוך יחס של כבוד והערצה.

התפקיד המעשי רב התוכן של אב"ד דקלויז וראש מתיבתא נתבטל בימים ההם, ואם כי הגאון רבי יצחק אייזיק הכהן והגאון רבי אהרן שמואל הכהן נכתרו עוד בתואר זה בעתיד, הרי שזה היה כבר תואר סמלי. הגאון רבי יצחק אייזיק הכהן אב"ד קוריץ קבל את המשרה בתנאי שיוסיף לשבת על כס הרבנות בקוריץ ויבוא רק פעמיים — שלוש בשנה לאוסטראהה, לדרוש בקלויז וזאת לכבוד אבותיו, תפקיד דומה מילא כנראה הג"ר אהרן שמואל הכהן, (עליהם בפרקים הבאים).

לא רק רבני הקלויז האדירו את המקום והפכו את "קלויז הגדול" למרכז לתורה, רב חשיבות ומעמד, אלא מאות מאות של גאונים מופלגים ולומדים גדולים אשר ישבו על התורה ועל העבודה ימים ולילות בין חומותיה. רק שמותיהם של מעטים מהם נשארו לנו לזכרון (ובחלקם תודות לעמלו של הר"ר מנחם מענדיל בובר בספרו על אוסטראהה). רובם הגדול לא השאירו לנו כל ידיעה על אישיותם, תפקידיהם ומעמדם, ועל המעטים — להלן.

פרק שמיני

גדולי אוסטראה לדורותיהם

גדולי אוסטראה לדורותיהם

ליד רבני העיר וראשי המתיבתא, רבני הקלויז, היתה אוסטראה מלאה גאונים וצדיקים במשך מאות בשנים, רק מעטים מהם ידועים לנו כיום, אם מתוך ספרי גדולי דורם ואם בגלל ספרים שחברו או כאלה, שהמצבות שעל קבריהם לא נהרסו במרוצת הזמן, מהם נשארו בידינו רק פרטים מעטים מאד, ורק מתוך התוארים של בני דורם אנו למדים על גדלותם ועל פעלם בחייהם.

גדולי הגאונים אשר פעלו באוסטראה העידו ועל יושביה שהיתה מלאה חכמים ולומדים, גאונים וצדיקים, מקובלים מופלגים ואנשי מופת. מגדולי אוסטראה במשך מאות שנים שקדמו לתקופת כהונתו של הגאון רבי שלמה לוריא, המהרש״ל בעיר אין לנו שום ידיעות, אם כי ברור שלא חסרו כאלה בעיר שזכתה לכינוי ״אות תורה״ כבר בתקופה הקדומה.

השריפות המרובות שפקדו את העיר, חורבנה בשנות הפרעות ת״ח—ת״ט הפכו לאפר את פנקסי הקהל והחברות מהם ניתן היה לדעת מה על גדולי העיר הזאת, המצבות העתיקות, עשויות אבן פשוטה התפוררו או שקעו במרוצת הדורות באין איש שידאג לשקמם.

הג״ר יצחק הכהן

אחד מגדולי אוסטראה בשנות כהונתו של הג״ר ישעי׳ הלוי הורוויץ, בעל השל״ה היה הג״ר יצחק הכהן, יליד קראקה, מגולי אשכנז, תלמיד מובהק להגאון רבי שלמה רבי לייבצס אב״ד לובלין, הרש״ל השני (רבם של בעל השל״ה, הב״ח ועוד).

הג״ר יצחק חיבר ספר בשם ״קיצור מזרחי״ או ״מתנת עני״ שהוא תמצית מספר מזרחי מביאורי ראשונים על פירוש רש״י לתורה לדברי הגאון החיד״א ״ספר חשוב ואינו מצוי כל כך״, וכה דברי הג״ר יצחק בהקדמה לספרו: ״...אמר המלקט לקוטי בתר לקוטי העני בדעת ואביון בחכמה ובער מדעת ומבינה, יצחק בן לא״א נפתלי הכהן זלה״ה, גר ותושב בעיר ואם בישראל ק״ק אוסטראה. גם אני העני בדעת, היות לכל מודעות שכל ימי חורפי הייתי מתאבק באבק רגלי מופת דורינו אחרון בזמן שלם במעלות ובמדות ושכלות תורמיות והגונות מו״ה שלמה בן אריה דבי עילאה מו״ה יהודא ז״ל״. שם הוא מזכיר גם את בעל השל״ה בכתבו: ״ועתה הקרה לפני החכם האלוף מוהר״ר ישעיהו הלוי ר״מ מק״ק אוסטרא ספר פענח רזא, חברו הגאון מהר״ר יצחק ב״ר יהודה הלוי נכדו של מהר״ר שמואל מפלייזא שמביאין אותו הפוסקים״.

הוא סיים לחבר את ספרו בשנת שס״ג, הדפיסו בשנת שס״ד. מצבתו לא נמצאה בדורות האחרונים בבית הקברות הישן באוסטראה.

הג״ר אליעזר אב״ד טוטשין

ברטט של יראת הרממות הזכירו תושבי אוסטראה הזקנים את הג״ר אליעזר ברבי שמחה הכהן אב״ד טוטשין, הקרובה לאוסטראה. נפלאות סיפרו ממנו, מקדושתו הרבה וגדלות מעשיו. הוא לא נמנה על תושבי אוסטראה אולם מנוחתו כבוד בין קברות הצדיקים בעיר זו.

וכה סיפרו זקני אוסטראה: לפני פטירתו צוה הג״ר אליעזר לבניו כי ישאו אותו לאוסטראה ושם יטמנו את ארונו. ביום חמישי בלילה אור ליום ששי י״ז טבת שע״ב יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה, לפנות בוקר בערב שבת העמיסו בניו את ארונו על שכמיהם ועשו

דרכם לאוסטראה, דרך של חמשה פרסאות, ביום חורפי הקצר קפצה להם הדרך והם הספיקו עוד לבוא בזמן לעיר, שתושביה חילקו כבוד רב לקדוש עליון זה ובחזרם מקבורתו ישבו בניו עוד כשעה שבעה, עד לכניסת השבת.

מדי שנה בשנה עלה הגאון מהרש״א בעת שבתו באוסטראה להשתטח על קברו, וכה כותב עליו הג״ר יעקב רפופורט אב״ד אוסטראה בספר ״מים חיים״: ״הרב המפורסם בצדקתו ותורתו, והוא כהן לאל עליון ונודע בשם הכהן מטוטשין״.

כעבור מאתיים שנה פינו שליטי טוטשין את בית הקברות הישן, ולא הועילו בקשות יהודי המקום לא לפגוע בנפטרים שמצאו את מנוחתם שם. אז נכחו לדעת כי רוח הקודש היה להכהן הקדוש מטוטשין בצוואתו לבניו לקברו באוסטראה.

גאונים וצדיקים

הג״ר משה כהן נראל מזכיר בספרו את הג״ר משה מפטיר מאוסטראה, ולדעת אחד החוקרים אף חיבר ספר שנקרא בשם ״חידושי ה״ר משה מפטיר מאוסטראה״, הוא חי בימיו של הגאון המהרש״א מה מעשיו בעיר והיכן נפטר ומת, אין בידינו כל ידיעות כשם שלא ידוע לנו דבר על הגאון רי״ל דרשן שמצבתו בבית הקברות הישן בקראקה אומרת ״הגאון הישיש ר׳ יהודא לייב הדרשן מאוסטראה, נפטר שנת ת״ח״ בספרו ״תפארת ישראל״ על משניות מהג״ר ישראל ליפשיץ, בהקדמתו לסדר טהרות מספר המחבר שמוצאו מהגאון הגדול רבי אליעזר ליפשיץ ״והוא שפט את ישראל ארבעים שנה בק״ק אוסטרא הגדולה״, והג״ר אליעזר ליפשיץ בעל שו״ת ״דמשק אליעזר״ מספר בספרו על יחוסו הרב מזה עשר דורות, הוא כותב: ״אנכי עשירי לעזרה עזרת אבותינו מעולם מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור וחכמיו, חכימי דיהודאי, ואלקי אבי היה בעזרי והוא ניהי אבי ומורי שהיה בר אבהן ובר אורין תליתאי שלשלת היחס ממשפחת ליפשיץ משפחה מיוחסת שבישראל שא״א זצ״ל מוהרש״ז היה בן הנגיד הטפסר מוהר״ר אליעזר זצ״ל אשר שמו בקרבי אקדש בעיר ואם בישראל גדול שמו, אא״ז מוהר״ר גדלי׳ זצ״ל נכתב על מצבת אבן קברו ״והוא שפט את ישראל ארבעים שנה בק״ק אוסטרא הגדולה, והוא בן הגאון המפורסם מוהר״ר זלמן ראווארדי ששם פעמי מסעו לארץ הקדושה ושם נתקבל נשיא בירושלם מנוחתו כבוד״. מתי פעלו באוסטראה הג״ר אליעזר והג״ר גדליהו? מה היה תפקידיהם במקום. מי היה הג״ר משה מפטיר או הג״ר יהודא לייב? — על זה אין בידינו לענות כיום.

התורה חוזרת לאכסניה שלה

בתקופת ההרס והחורבן בשנות ת״ח—ת״ט נמלטו או נהרגו מרבית גאוני אוסטראה וגדוליה, העיר המלאה חכמים — כעדותו של הגאון רבי דוד הלוי בעל הט״ז, חדלה להתקיים לתקופה מסוימת, לאט לאט, חזרו ונקבצו לאוסטראה אנשי מעלה ואנשי שם, מהם תושבים ותיקים או בניהם, ומהם בני הסביבה הקרובה והרחוקה, שוב הפכה העיר ״לאות תורה״, ופה ושם אנו מוצאים שם ושארית לגאונים וגדולים שפעלו באוסטראה בתקופה זו.

אם זה הג״ר יהודא ברבי יחזקאל, המכונה ״רבי לייב שוחט מאוסטראה״ מחבר ״בית לחם יהודה״ (זלקבה תנ״ג), ״ספר הניקור״, בענייני ניקור חלק אחוריים עם פירוש באידיש, המדוברת אז (קראקה חש״ד) ועוד. מרבית המצבות מתקופה זו שקעו או נתפוררו ברבות הימים ולא נשארו לנו כל ידיעות מאלה אשר לא הדפיסו את חידושיהם ולא הוציאו ספרים למען נוכל לדעת אודותם כיום. רבות עמל הר״ר מנחם מענדיל בובר, חיטט במצבות שנפלו ושקעו באדמה ומעט מאד העלה בידיו על מצבה אחת שהצליח לפענח את הרשום עליה מצא כתוב: ״פה נטמן צנצנת המן כלכל דרע והימן ריחו כאפרסמון זקן ושבע ימים כמהר״ר פרץ בן הרב צבי זצ״ל נפטר כ״ה אדר תמ״ט לפ״ק״. בהסכמת מנהיגי וראשי ועד דד״א בהתוועדות בעיר ריצויואל ח״י אלול תפ״א על הספר ״דמשק אליעזר״ לתנ״ך (דפוס

יעסניץ תפ״ג) נמצא בין החתומים ״יוסף יוזפ ב״ר פרץ מאוסטראה״, ויתכן מאד והוא בנו. גם אודות רבי יוסף יוזפ מעטות הידיעות שנשארו לנו, אם כי הוא יצג את אוסטראה וגלילות וואהלין בועד דארבע הארצות ונמנה על ראשי יהדות פולין ועסקניה בימים ההם.

הג״ר חיים מאוסטראה

על גדולי אוסטראה בתקופה זו, נמנה הג״ר חיים ליפשיץ, ששימש תקופה מסוימת כאב״ד קהלת סווייק. אביו הג״ר משה ליפשיץ מפוזנה, מחבר ספר ״לחם משנה״ על משניות. הג״ר חיים נמנה על תלמידי הג״ר אברהם ברוידה אב״ד פפד״מ והג״ר יצחק הכהן רפופורט, אב״ד ור״מ דקלויז אוסטראה. מתי ישב באוסטראה והיכן מקום קבורתו — לא נודע, אם כי בפי כל הוא מכונה ״הרב ר׳ חיים מאוסטראה״.

הג״ר חיים חיבר כנראה ספרים רבים, בספרו ״דרך חיים״ שהוא לדעת הגאון החיד״א שולחן ערוך לעוברי דרכים, מצויים גם סליחות ופזמונים לרוב על פי קבלה ולעתים הוא חותם שמו בראשי החרוזים ״חיים בן משה״ או ״חיים בה״ר משה״ פרט לדינים וחידושי הלכות יש בספר מספר רב של סגולות ורפואות, ספר זה הובא לדפוס ע״י תלמידיו (דפוס זולצבך תס״ג) בהסכמת גדולי הדור, הג״ר דוד אופנהיים, הג״ר אברהם ברוידה, הג״ר יצחק הכהן רפופורט אב״ד דקלויז אוסטראה, מורו, ועוד. בספרו זה הוא מספר כי חיבר עוד מספר ספרים ספר בשם ״נפש כל חי״, וכן ספרים בשם ״תוכחת חיים״, ״מקור חיים״, ״כלי עוז״, שנשארו כנראה בכתב יד ולא ראו אור הדפוס.

הג״ר יעקב, בעל ״חק יעקב״ מספר בספרו, שו״ת ״שבות יעקב״ סימן כ״ב: ״גם ה״ה מהר״ח מאוסטראה בהיותו פה הקשה לי איזה קושיות בכתב על ספרי ״חק יעקב״ והשבתי על כל דבריו באריכות ואח״כ הדפיס איזה ליקוטים ושם ספרו דרך חיים, בסי׳ ס״ה העתיק השגתו וקצת מתשובותי״.

רבי יעקב חסיד

בימים ההם, לא הרבו לפזר תוארים לאנשים ואפילו לרמי מעלה, אחד מהמיוחדים בחבורה שזכה לתואר מיוחד היה רבי יעקב חסיד, שנזכר בשם זה בפנקסי החברה קדישא של אוסטראה, תושבי העיר כנוהו בשם ״רבי יוקבת חסיד״.

מה פעל ועשה חסיד זה? שזכה לתואר מופלג בטרם קמה תנועת החסידים? על כך אין בידינו כיום להשיב מאומה. בספר ״אוצרות חיים״ להג״ר חיים הכהן רפופורט אב״ד אוסטראה (בפרשת בלק) מוזכר שמו ושם נאמר ״הגאון החסיד רבי יוקב הוא מזרע הגאון הגדול מוהר״ר פייבוש אב״ד קראקה״.

בקושי גילה הר״ר מנחם מענדיל בובר את מצבתו, והצליח לפענח רק חלקית את הרשום עליה ״פ״נ — הרב מו״ה יעקב בהמאור הגדול הרב מו״ה ר׳ נטע...״ (הלאה לא הצליח לקרוא ורק השורה האחרונה בה נאמר: ״יום ב׳ תמוז שנת תס״ט לפ״ק. מי היה אביו ומה היה תפקידו של המאור הגדול הזה — כפי שמעידה המצבה והיכן היה מושבו — אין בידינו כל ידיעות).

באוסטראה השאיר את חתנו, ר׳ יהודא ר׳ יוקבת אשר אף הוא זכה לתואר ״חסיד״ וברטט של יראת הכבוד הזכירו בני העיר במשך דורות הרבה את שמו, והוא אביו של הג״ר שלמה זלמן כ״ץ (עליו — להלן). רבי יהודא החסיד נפטר עשר שנים אחרי הסתלקות חותנו, רבי יוקבת, וזאת רשמו על מצבתו ״פ״נ הזקן הישיש האלוף התורני החסיד מוהר״ר יהודא במהור״ר שלמה זלמן כ״ץ חתן הרבני החסיד מוהר״ר יעקב ז״צ נפטר ח׳ תשרי תע״ט לפ״ק״.

הג״ר יואל והג״ר אפרים

עוד כמה מצבות נחשפו בבית הקברות הישן באוסטראה ע״י הר״ר מנחם מענדיל בובר, שהעידו שיחידי סגולה שזכו לתואר ״חסיד״ נטמנו במקום. מצבה אחת תשא אמריה ״פה נטמן איש חסיד המופלג בתורה מוהר״ר נתנאל

בן הר״ר יעקב נפטר ט׳ אב בשנת תמ״ד״, לא רחוק ממנה מצבה שניה האומרת ״פה נטמן הרב הגדול חסיד ועניו מהור״ר יעקב שמחה בונם בהאלוף הראש ומנהיג מוהר״ר אברהם נפטר ביום עשירי מנחם אב תנ״ה לפ״ק״ (ראה להלן ״רבי אברהם מנהיג המדינה״ כנראה אחי הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק אב״ד אוסטראה). ליד קבר זה מצבה נוספת, כנראה מבנו של החסיד רבי נתנאל האומרת: ״חבל על דאבדין ולא משתכחין על הא גברא רבא ה״ה הר״ר הגאון ה״ה סו״ד מו״ר יואל במ״ו נתנאל נפטר ביום י״ב באב ת״ע לפ״ק״.

בתקופה זו מזכיר לנו הגאון החיד״א בספרו ״שם הגדולים״ את הג״מ אפרים הכהן מאוס־טראה. בהזכירו את הספר ״זרע שמשון״ על התורה ״וביאור מאמרים תמוהים מהרב המקובל ח״ק מהר״ר שמשון נחמני תלמיד הרב הג״מ אפרים הכהן מאוסטראה״. ועל הספר ״הון עשיר״ מרבי עמנואל חי ריקי (דפוס אמסטרדם תצ״א) נמצא בין הסכמות אחרות גם הסכמת הג״ר אפרים החותם: ״אפרים כהנא מאוסטרא שהרביץ תורה בבית המדרש ספרדים באמסטרדם ובהא״ג חותם בוויניציאה מנ״א תע״ד בעלותו לאה״ק״. כל פרטים נוספים על הגאון הזה לא נמצא בשום מקור באוסטראה.

הג״ר יוסף גינצבורג

על אלופי אוסטראה וחכמיה בימים ההם נמנה הג״ר יוסף, בנו של הג״ר מרדכי גינצבורג אב״ד בריסק בהג״ר בנימין זאב אב״ד בריסק. רבי יוסף חיבר בנעוריו ספר ״לקט יוסף״ והוא ליקוט ממאמרי חז״ל נפלאים עם פירוש משלו, הוא מסרו לדפוס בעודו צעיר לימים ובשער הספר כתוב ״ליקט וחיבר האברך בשנים ה״ה האלוף התורני כמהור״ר יוסף בהגאון הגדול המפורסם כמהור״ר מרדכי גינצבורג שהיה אב״ד ור״מ דק״ק בריסק בליטה (תמ״ח, וחסר מקום הדפוס).

רבי יוסף לא שימש כרב ואילו בנו בכורו, הג״ר דוד שימש כאב״ד אליק. בנו השני נמנה על עשירי ונכבדי דורו, ומפורסם כרבי מרדכי רבי אייזיקס (שם חותנו כנראה) מזבארז. חתנו, הג״ר אברהם שימש אב״ד זוויהל. יתכן גם והחכם התורני רבי בנימין זאב גינצבורג מאוס־טראה, שנדד למערב ללמוד שם חכמות ומדעים שונים וגמר לימודי רפואה באוניברסיטה שבגאטטינגן בגרמניה ונשאר רופא נאמן לתורה ולמצות היה מבניו. בשנת תצ״ז פנה רבי בנימין זאב להג״ר יעקב עמדין בשאלה אם מותר לו להתעסק בניתוח גופות בעלי חיים, (ראה שאילת יעב״ץ סי׳ מ״א).

הג״ר יוסף בילה את רוב שנותיו באוסטראה, כחתנו של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק אב״ד ור״מ דאוסטראה. קברו נכרה בין גדולי העיר ועל מצבתו נאמר: ״פה נטמן הרב הגדול החסיד מוהר״ר יוסף בהגאון המפורסם מוהר״ר מרדכי שהיה אב״ד דק״ק בריסק, נפטר ביום א׳ דראש חודש כסליו תע״ו לפ״ק תנצב״ה״.

רבי אברהם מנהיג המדינה

בין המצבות העתיקות לימים של תקופה זו חשף ר׳ מנחם מענדיל בובר את מצבת רבי אברהם ברבי מאיר, ממנהיגי ועד דר״א וראשי קהלת אוסטראה, שעשה רבות למען יהודי פולין בימיו.

יש יסוד להניח שרבי אברהם היה בן זקיניו של הג״ר מאיר ז״ק, אחיו של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק אב״ד העיר. לרבי מאיר נולדו שבעה בנים ובנו בכורו, הג״ר אברהם נפטר באבו, קרא רבי מאיר לבן זקיניו על שמו, כדי להקים שם לאחיו הגדול. (לפי גירסה אחת היה רבי אברהם חתנו של הג״ר יעקב אב״ד פוזנה בהגאון רבי יצחק הגדול אב״ד ווילנה ופוזנה רבו של הג״ר אברהם בעל ״מגן אברהם״ ומגדולי גאוני ורבני דורו).

מעט מאד נשאר לנו מפרטי חייו ומעשיו של רבי אברהם, פרט לחתימות על תעודות ועד דד״א, בראשו עמד מהתוארים המופלגים בהם הוכתר נוכל לדעת מה רבה ההערצה אשר רכשו לאיש מרומם זה אנשי דורו ועירו.

מצבתו, בחלקת גדולי אוסטראה, אומרת אף היא שבחו: ״נצחו אראלים את המצוקים

ונשבה ארון הקודש לישיבה של מעלה, הרב הנגיד המפורסם שושילתא דדהבה המנוח מוהר"ר אברהם המהור"ר מאיר נפטר יום א' ז"כ ניסן תע"ט לפ"ק תנצב"ה".

ממצבתו אנו למדים לדעת, שתורה וגדולה התאחדו על שולחנו ולאיש קדוש נחשב רבי אברהם, כן אכן רק למעטים מאד הרשו עצמם בני הדורות הללו באוסטראה, אנשי אמת להכתיר תוארים מופלגים כאלה.

הג"ר משה ראש הגליל

בראש הספר "תני דבי אליהו" להג"ר אליהו פינס מגיד מישרים ומו"צ בשקלוב מתנוססת הסכמת "אחי אמו של המחבר הרב ר' משה ז"ל שהיה אב"ד ור"מ בכמה קהלות וראש הגליל דק"ק אוסטראה", הוא חותם בהסכמה זו "נאם משה בלא"א מ"ו הרב הגאון מוהר"ר אליהו זלה"ה מפינסק חונה ק"ק הנ"ל וקהלות הסביבה". מה היו פעליו ומה היה תפקידו כראש הגליל דאוסטראה ?, זאת לא נדע בדיוק. אמנם בימיו כיהן כאב"ד אוסטראה הג"ר יואל הלפרין "דער גרויסער רבי ר' יואל" בפי אנשי העיר, שלא חתם עצמו כאב"ד העיר והגליל אלא כאב"ד ור"מ דאוסטראה בלבד, האם נתחלקה אז המשרה ורפ"ב ישובים שהיו שייכים לגליל אוסטראה עמדו תחת מרותו של הג"ר משה ?.

אביו, הג"ר אליהו כיהן כאב"ד פינסק, בנו של המקובל המפורסם הג"ר יהודא לייב ברבי יוסף מפינסק, הג"ר משה עצמו כיהן שנים הרבה כאב"ד זיטומיר וקהלות אחרות. חיבר ספרים רבים שהדפיסם בחייו, "קנה חכמה", "דרך חכמה", "דעת חכמה", "מקור חכמה", "סולת בלולה", "כבוד חכמים", במקצועות שונות בתורה ומתוך ספריו נראה שהיה גדול בקבלה ובתורת הסוד.

כמה שנים כיהן באוסטראה ? — על כך לא מצאו חוקרי תולדות העיר כל רמז, ובפנקסי החברות בעיר לא נזכר כלל שמו, ואין כל זכר לתפקיד של "ראש הגליל" ולפעלו.

דיינים מופלגים

מבין דיינים ומגידים שפעלו אז באוסטראה נשארו לנו ידיעות על מעטים מהם. ר' מנחם מענדיל בובר חשף את מצבתו של הג"ר צבי בהג"ר ישראל חריף בהג"ר משה חריף אב"ד לבוב, שנתפרסם באוסטראה כעמוד הוראה וצדיק אמיתי, ועל מצבתו חקקו "קדוש יאמר לו". הוא נפטר בשיבה טובה ביום י"ג מנחם אב תצ"ב בהשאירו באוסטראה את בנו הגדול, רבי יודל חסיד, שבני העיר ראו בו "צדיק יסוד עולם וקדוש עליון".

מתוך פסקי דין מתקופה זו אנו למדים שעל דייני העיר אז נמנו הג"ר דוד שבח ברבי ישראל אברהם, הג"ר יהושע, הג"ר ארי יהודה לייב ברבי שמואל, הג"ר משה, אלה היו כנראה מעטים מבין עשרות דיינים, מגידים וגדולים שפעלו בעיר ולא השאירו לנו כל זכר לפעולותיהם, ומצבות קברותיהם לא נמצאו בדורות האחרונים בבית הקברות הישן אשר באוסטראה.

בספרי גדולי הדורות הללו אנו מוצאים לעתים זכר רמזים "לגאוני אוסטראה" או "גדולי העיר" שנקטו עמהם חשובה בהלכה ופוסקי הדור התיחסו אליהם בכבוד רב והתחשבו בדבריהם, אלה היו ללא ספק יושבי הקלויז, דייני העיר, או סתם תושבים מופלגים בתורה שהתערבו בעניני הלכה, אולם כאמור רק ממעטים נשארו לנו ידיעות כל שהן וגם אלה, בדרך מקרה וללא פרטים מלאים על תולדותם ומעשיהם, תקופת חייהם והיכן מנוחתם כבוד.

הגאון הצדיק רבי שמעלקא הלוי

אחד מגדולי אוסטראה ומראשי הקלויז, היה בימים ההם הגאון הצדיק רבי שמואל שמעלקא הלוי, הנזכר לפעמים תוך הערצה בפנקס החברה קדישא בעיר, בתואר מיוחד במינו "הרב המאור הגדול מוהר"ר שמואל שמעלקא הלוי".

מצבתו תעיד על גדולתו ובה נאמר: "בשנת תק"ד בשבת קודש ערב יום מתן תורה נצחו אראלים את המצוקים ונלקח הארון ועלה השמימה ושמואל עלה הגלגל גלגל החוזר בעולם

צדיק יסוד עולם התורני הרבני מו״ה שמואל שמעלקי בהרב מו״ה ישכר בער הלוי זללה״ה כל ימיו היה מחובשי בית המדרש נפטר והלך לעולמו...״

בנו, הג״ר נתן נטע שימש כאב״ד טארטקאב וברעזדוב ואח״כ, אחד מדייני אוסטראה ויושבי יעב״ץ, מראשי הקלויז. הוא זכה להגיע לשנות זקנה מופלגים וברבות הימים חתם בראש על תעודות שונות של החברה קדישא וכדומה כזקן שבחבורה, הסכמתו מתנוססת על ספרים רבים שנדפסו במרוצת השנים ועוד בשנת תקס״ב הסכים להדפסת השל״ה באוסטראה וכן על הדפסת הטורים בדפוס סלאוויטה שהקימו בני הרה״ק רבי פנחס מקוריץ ועוד.

הג״ר נתן נטע נפטר באוסטראה, עיר מולדתו ומושבו במרבית שנות חייו ורק שנים מעטות שימש כאב״ד טארטקוב או ברעזדוב, ובתקופה מסוימת אף כינוהו בני אוסטראה כרב מברעזדוב או מטארטקוב, אם כי במרוצת הזמן נשכחו התוארים הללו.

הגאון החסיד רבי זעלמלא

בתקופה מאוחרת יותר, בסוף המאה הרביעית ובראשית המאה החמשית פעלו באוסטראה שלושה גאונים מופלגים שכונו בשמם: ר׳ זלמן. הראשון, הגאון רבי אברהם משולם זלמן אשכנזי, האב״ד, ובפי בני המקום יכונה ״רבי זלמיני״. השני, הגאון והצדיק רבי שלמה זלמן הכהן, קראוהו בשם ״רבי זעלמלא״. השלישי, הגאון החריף רבי משולם זלמן ממזריטש, אותו כינו, לשם היכרות ״רבי זעלמילי״.

הג״ר שלמה זלמן הכהן, הקשיש שבחבורה זו, הוזכר ברטט על ידי כל תושבי העיר כגאון מובהק בתורה וכחסיד בכל מעשיו, הוא ניהל ישיבה גדולה בעיר החדשה באוסטראה ורבים מבני המקום והסביבה נמנו על תלמידיו, מהם רבנים, ראשי ישיבות ודיינים, בנעוריו למד בישיבתו גם הגאון רבי משולם זלמן מזריטשר, או, רבי זעלמילי, והוא, בנו של רבי יהודה ברבי יוקבת (יעקב) חסיד, מגדולי אוסטראה.

שני בנים מופלגים השאיר הג״ר זעלמלא, הראשון הג״ר פסח הכהן דיין ומו״ץ בעיר אבי רבי אבא הכהן ראש למשפחת זוסמן העשירה ביהודי וואהלין, בנו השני, הג״ר משה שימש כדיין בדובנה, ועליו גאוות קהלה עתיקה זו.

מצבתו התנוססה לגובה בבית הקברות באוס־טראה, בה נאמר: ״אנת שלמה און, חכמתך כי אבדה, דבריו רבים שתו, אמרינן קיים ולימוד כהן וחורש מלאכת, שבתורה ועבודה, עם פום גללת אנת אבן הראש, הרב החסיד מו״ה שלמה זלמן הכהן בהחסיד מו״ה יהודא, נאסף אל עמיו יום ז״ך תמוז חק״ת לפ״ק תנצב״ה״.

הג״ר משולם זלמן מעזריטשער

השלישי והצעיר בין חוט משולש זה, הגאון רבי זעלמילי, או רבי זעלמילי מזריטשער נחשב לחריף ביותר בין גאוני אוסטראה, הוא נולד במזריטש שליד (או יותר נכון, פרוור) אוסטראה. בעודו נער נחשב לעלוי מובהק, לחריף באין דומה לו.

בגלל שמעו הטוב לקחו אחד מעשירי העיר כחתן לבתו, והפריז עליו נדוניה בסך מאה אדומים, סכום די גדול בימים ההם. מיד אחרי נשואיו, בעודו סמוך על שולחן חותנו הקים ישיבה בביתו ולמד עם תלמידיו בחריפות רבה, ״בעת שלמד רבי זעלמילי עם תלמידיו עלה שמים וירד תהומות ים התלמוד, הפוסקים, ראשונים ואחרונים, התסיס את ים התלמוד כמרקחה והעלה פנינים יקרים בלי הרף, כנתינתן מסיני מאירים״.

לעתים לחם מלחמתה של תורה עם הג״ר אברהם משולם זלמן אב״ד ור״מ בעיר ולבקשת הרב היה נוכח בכל עת בו דרש רב העיר והגליל, ותחת חריפות ביקורתו עברו פלפולי הרב וחידושיו, עד כי אמרו באוסטראה: ״כל דרשה שדרש הג״ר משולם זלמן (האב״ד) ולא היה שם הג״ר משולם זלמן (החריף) לאו דרשה היא...״

אחרי מות חותנו מסר את מעותיו לאיש אחד שניהל בית מסחר לכלי ברזל, ומחצית

ההכנסה היתה שייכת להג"ר זעלמילי. כך ישב כל ימיו בארבע אמות של תורה, הרביץ תורה ברבים ולא מש מאהלה, בני העיר בחרו בו לנאמן כספי הציבור ולראש בכל מקום מצוה. (בצוואתו פקד הג"ר דוד הלפרין אב"ד אוסטראה וזסלב לחלק ממעותיו לגדולי החסידות וכן להג"ר זלמן מזריטשר מאה זהובים, אם כי הג"ר זלמן לא נמנה על עדת חסידי הבעש"ט ותלמידיו).

הג"ר זעלמילי נפטר במיטב שנותיו, והג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי הדפיס בספרו "דברי רבי משולם" הספד וקינה על פטירתו, ומכנהו "נר ישראל, גדול מרבן שמו" וקרא לאבל יחיד על הסתלקות אחד מגדולי הדור.

מחידושיו בתורה לא נשאר בידינו מאומה, בנו, רבי גרשון נפטר בנעוריו, שנה אחרי הסתלקות אביו הגדול אשר מצבתו עמדה עד לחורבנה של אוסטראה ובה נאמר: "פ"נ צנצנת המן יתד תקועה במקום נאמן — רוח צח שפיים פלגים יבלי מים — רבים שתו מבורו, יטריח יפיץ ענן אורו — ומעיינותיו יפוצו חוצה, מן הקצה אל הקצה — איש כזה הנמצא די רוח אלהין קדישין בו — סוגיא דשמעתא אזלא אליבי לבו פתוח כפתחו של אולם — משולם בעובדי מושלם ה"ה הרב המופל' החריף ובקי מ' משולם זלמן במ' יוסף נפטר יו"ד סיון תקכ"ז לפ"ק תנצב"ה".

בין גדולי הקלויז, חכמי יעב"ץ

על גדולי התורה בקלויז נמנה בסוף המאה החמשית הג"ר דוד טעביל, שמצבתו מתנוססת בחלקת גדולי העיר ועליה רשום "מנה בן מנה בן גדולים שלשלת היוחסין הרב המאור הגדול חכם מושל מו"ה דוד טעביל בהרב המאור הגדול מו"ה מרדכי זלה"ה" (נפטר ו' אדר א' תק"י), או הרב ר' אליעזר, שמצבתו תביע אמריה: "איש נבחר כצמר צחר, ערב ושחר בתורה בחר, אמת קנה ושחר פנה, אל תפלת הערער קדוש יאמר לו התורני מו"ה אליעזר במוה"ר משה נפטר בר"ח אלול תק"י בא השמש בצהרים תנצב"ה". (כנראה חתנו או נכדו של הג"ר יקותיאל אב"ד לודמיר), או הג"ר אברהם צבי עלקשיר, מאריות שבחבורות יושבי הקלויז, שהרביץ תורה ברבים ועל מצבתו חקוק: "איש גבור חיל בתורה — בספרי וספרא ותוספתא — סיני ועוקר הרים לא מש — מתוך אוהל של תורה — הרבני המופלג מו"ה — אברהם צבי במהור"ר — בנציון נקרא בפי כל ר' הירש עלקשיר..." (יום פטירתו וקבורתו נמחק מהמצבה כבר לפני חורבן אוסטראה).

אחד מראשי יושבי הקלויז הגדול היה הג"ר אהרן זעליג במוהר"ר יוסף פייוויש, מחריפי וגדולי תורה באוסטראה בימים ההם, שכיהן גם כפרנס ונאמן הקהל, הוא חיבר והדפיס שני ספרים, "עולת אהרן", פלפולים בש"ס (נדפס באופינבך תצ"ג), "משחת אהרן", חידושי הלכות על סוגיות שונות בש"ס (נדפס בפראנקפורט דאדר תק"ו) ורבים מגדולי הגאונים והרבנים בדורו נתנו את הסכמותיהם, מהם בהתלהבות לספרים הללו. (לדברי ר' מנחם מענדיל בובר ב"מזכרת גדולי אוסטראה" חיבר הג"ר אהרן זעליג ספר נוסף).

בעמל רב חפר ומצא ר' מנחם מענדיל בובר את מצבתו ועליה נאמר: "פה נטמן איש צדיק, תמיד הגה בתורת ה' יומם וליל, מורה צדק לרבים, וריבץ תורה בישראל, ורבים שתו לימא מילי מעלייתא משמו, שמזכה לרבים בחיבוריו, ספר משחת אהרן וספר עולת אהרן ה"ה הרבני המופלג מהו"ר אהרן זעליג במוהר"ר יוסף פייוויש נפט' טו"ב טבת תקט"ו לפ"ק תנצב"ה".

או "הרב הגדול החסיד אשר זכה וזיכה את הרבים מו"ה בן ציון בהרב מו"ה יהושע זלה"ה נפטר..." (מתוך מצבתו). על גדולי העיר נמנה אז גם הדיין הג"ר גרשון בהר"ר ראובן מלבוב, ומצבתו תשא אמריה: "רוח העולה הוא בישיבה למעלה ונודע אשר הוא אדם שיוכל לדין דין אמת לאמיתו, המצויין בהלכה הלכות עולם לו... הרב הדיין המופלג בתורה ובחסידות מ' גרשון בהר"ר ראובן" (יתר נמחק מהמצבה העתיקה).

או הדיין, מהבודדים שנתעלו לתואר ראב״ד, הג״ר אברהם מתתיהו במוהר״ר משה, יליד פינסק, אשר עמד עשרות בשנים בראש קהלת אוסטראה, כפוסק הלכה וכאחד מראשי הקהלה, כגאון בתורה ובמעשים, ועל מצבתו חקוק: ״רוח העולה היא בישיבה למעלה, מה שהי׳ כבר נודע אשר הוא אדם שיכול לדין דין אמת לאמתו, הרב הגדול המופלג באין דומה משתיקתא לו סמא מו״ה אברהם מתתי׳ בהרבני מו״ה משה שהי׳ האב״ד בקהלתנו נפטר עש״ק ט״ו לחודש כסליו תקי״ט לפ״ק״.

ומשנהו בזמנו, הדיין המופלג הג״ר נתן נטע מרגליות־שפירא שעל מצבתו חקוק: ״האי שופרא דבלי בעפרא, רב ספרא ר׳ נתן דיינא דנחית לעמקא ועשה קציר כמו נטע שושנים כלילא דורדא סומקא ה״ה הרב הגאון מו״ה נתן נטע בהרב מו״ה אליעזר מרגליות שפירא נפטר ט״ו מנחם אב שנת תקכ״ה לפ״ק תנצב״ה״.

וכן הדיין המופלג הג״ר חיים קאפקש, שכיהן אף הוא בתקופה זו באוסטראה וזקני העיר הרבו לספר בשבחו (הוא גם נספד ע״י הג״ר אברהם משולם זלמן האב״ד בספרו ״דברי רב משולם״ דף ל״ה).

הג״ר מרדכי הלפרין

אחד מראשי העיר, מגדולי התורה שבה ואנשי המעשה בימים ההם היה הג״ר מרדכי, בהגאון רבי יואל הלפרין ״דער גרויסער רבי ר׳ יואל״ בפי בני המקום אב״ד ור״מ באוסטראה והגליל, רבי מרדכי היה מהמעטים אשר זכו לשתי שולחנות, של תורה וגדולה גם יחד. האריך ימים הרבה ושמו לא יסף מזכרונם של אנשי העיר עד להריסתה הסופית.

הג״ר מרדכי שימש בנעוריו כאב״ד לוצק, במקום אביו, הג״ר יואל (ושם שימש במקומו של רבי מרדכי ברבות הימים בנו, הג״ר יעקב אהרן אב״ד סטפאן ולוצק). בגלל עושרו או מסיבה אחרת ויתר על משרת הרבנות וקבע מושבו באוסטראה, כתושב בין התושבים. שימש כראש חברה קדישא וראש הקהל וכראשון לְמדברים בְכל מקום, ואנשי אוסטראה חילקו לו כבוד רב.

מכספו עזר לקהלה, תמך באמו החורגת, אשתו השניה של אביו הג״ר יואל הגדול, באחותו הרבנית מרת מנוחה, אלמנת הג״ר בצלאל הכהן אב״ד העיר שנפטר בנעוריו ולא נישאה שוב לאיש. (היא האריכה ימים מאד ונתפרסמה בדורה ״כרבנית מאוסטראה״, וליד קבר אחיה, הג״ר מרדכי נמצא קברה ועל מצבתה חרות: ״הרבנית דפה קהילתנו יצ״ו, המפורסמת כיום יאיר לה לילה והיתה אם כל חי אף לדל ביתה פתוחה, תתהלל וידיה לאביון שלחה לגמילת חסדים ידי ב... חה הצנ׳ מנוחה ב׳ הגאון מ׳ יואל מ״צ דפה ואשת הגאון מור״ר בצלאל מ״צ פ׳ נפטרה יום י״ט שבט תקי״ז״, ארבעים שנה אחרי פטירת בעלה הגדול).

היו שנים בהם פירנס הג״ר מרדכי מכספו את כל צרכי הקהלה באוסטראה, ובפנקסי הקהל נרשמו ההוצאות שנעשו על חשבונו הפרטי. לעתים עשה רבות בהשתדלותו למען הקהלה ולמען יהדות פולין ועניניה. לרוב, חתם בפנקסי החברה קדישא בראשה עמד ״הק׳ מרדכי בהגאון מ״ו מוהר״ר יואל זצ״ל היילפרין״ ובשנות זקנתו חתם בקיצור ״הק׳ מרדכי באב״ד היילפרין״.

ארבעה בנים השאיר אחריו הג״ר מרדכי. בנו הבכור, רבי יצחק אייזיק היילפרין מראשי ועשירי אוסטראה וגדוליה. השני, הג״ר יעקב אהרן אב״ד סטפאן ולוצק (אבי הג״ר יוסף יואל היילפרין אב״ד סטפאן מבני היכלא קדישא של הבעש״ט — ועליו בפרקים הבאים). השלישי, רבי נחמן, פרנס וגבאי החודש של החברה קדישא והרביעי, רבי אליעזר ליפמן, אף הוא מחשובי אוסטראה וגדולי הלומדים במקום.

למרגלות קבר אביו הגדול נכרה קברו ועל מצבתו הקצרה נאמר רק: ״פ״נ, איש צלוחית המן, טהור ונאמן, הלך מישרים בכל עת וזמן, הרב הגדול מ״ו מרדכי בהגאון מו״ה יואל אב״ד ור״מ דפ״ק ממשפחת היילפרין נפטר ביום ה׳ כ״ג כסליו תקט״ז לפ״ק תנצב״ה״.

עם פטירתו של הג"ר מרדכי, נסתיימה באוסטראה למעשה תקופה ארוכה של שנות זוהר, שהחלה שנים מעטות אחרי שיקום העיר מחורבנה בשנות ת"ח—ת"ט. אם כי הג"ר מרדכי לא שימש ברבנות, הרי שראו בו בני העיר את ממשיכו ויורשו הרוחני של אביו הגדול, הגאון רבי יואל ששמו נערץ לא רק כגאון ופוסק אלא כקדוש עליון.

הקצין רבי יוזפא הגדול

בשורה הראשונה של נכבדי קהלת אוסטראה העתיקה מצא לו מקום מכובד הקצין רבי יוזפא הגדול, גדול עשירי וואהלין בימיו, אשר הונו הגיע לממדים בלתי נודעים בתקופה זו. יליד אוסטראה היה, אביו, רבי שמואל, נמנה אף הוא על עשירי הקהלה ונכבדיה, פרנס וגבאי ועסקן בצרכי הציבור, בנו של רבי יעקב ברבי שמואל, כולם, תושבי העיר מדורי דורות.

עסקי רבי יוזפא גדלו והלכו עד כי הגיעו לארצות חוץ הרחוקות, מדי פעם נסע לברסלאו או ללייפציג לרגלי מסחריו, אולם הונו הרב לא העבירו על דעתו, צדקה פיזר בלי גבול ותמך בקהלה ובמוסדותיה ביד רחבה, מכספו בנה בית לתורה הקומה התחתונה הוקדשה לבית כנסת, ששעריו לא ננעלו עד לשנות השואה (בפי אנשי העיר, בית הכנסת של ר' יוזפא), בקומה העליונה בנה בית מדרש, שם הושיב "עשרה בטלנים", עשרה לומדים מופלגים (וביניהם היה הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ), סיפק כל צרכי ביתם והם ישבו על התורה ועל העבודה ללא כל דאגות וטרדות.

"התייר הגדול" כנהו הג"ר אהרן שמואל הכהן, נינו, בהקדמה לספרו "קורא מראש". "המרומם הנגיד והקצין אביר הרועים מוהר"ר יוסף יוזפא" כך נרשם שמו בפנקסי הקהל, המלאים פרטים על תרומותיו הגדולות להחזקת מוסדות העיר, במיוחד פיזר מכספו למען פדיון שבויים, יהודים עניים יושבי הכפרים שנאסרו בתנאים מחרידים על ידי בעלי האחוזות בגלל חובותיהם, פעולה זו היתה חשובה ויקרה בעיניו והוא הקדיש למענה לא רק מכספו והונו אלא גם מזמנו ולא חסך עמל לשחרר יהודי.

בהנהגת קהלת אוסטראה לקח כמובן חלק בראש, התענין בכל ועמל להתקין תקנות חדשות, לעתים שימש כראש הח"ק ולעתים כנאמן כבוד שלה. ולא רק בחייו דאג רבי יוזפא לבני קהלתו אלא גם אחרי מותו, בצוואתו השאיר סכום רציני של שלושים אלף זהובים, כקרן קיימת למתן הלוואות לקהל אוסטראה — עשרים אלף זהובים — לקהלות דובנה, רובנה, זסלב וקונסטנטין ישן (קהלות הסביבה) — אלפיים זהובים לרשות כל קהלה, לקהלות פולנאה, קוריץ, סטפאן, אליק — וסידילקוב (אף הן בסביבה) — אלף זהובים לכל קהלה. פרט לקרנות שהקים רבי יוזפא מכספו להחזקת בית הכנסת ובית המדרש שהשאיר, להסקת בתי כנסת בחורף, לתיקונים בבית הקברות וכדומה. כן דאג בצוואתו לשלם ללומדים ואפילו ללומדי משניות, ולא שכח את החזן וכדומה, רב היה ההון שהוריש גם לבניו ולנכדיו.

בנים ונכדים מופלגים השאיר אחריו רבי יוזפא הגדול, בנו הבכור רבי אהרן נפטר בחיי אביו (השאיר אחריו יתומים קטנים אותם גידל והשיא רבי יוזפא, בנו הג"ר אברהם אב"ד זוויהל, בתו מרת יוטא אשת הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי אב"ד אוסטראה, אותם ראה רבי יוזפא כבניו). בנו השני של רבי יוזפא, רבי יעקב חתן הג"ר ישראל היילפרין אב"ד אוסטראה וזסלב נפטר אף הוא בחיי אביו, ובניו רבי חיים, רבי מאיר, רבי יצחק אייזיק שכיהן כאב"ד רובנה במשך שנים מספר. מחתניו ידוע לנו הג"ר מרדכי בנו של הג"ר יהודא לייב אב"ד דקלויז ואח"כ אב"ד סלוצק ופינסק, רבי יוזפא נפטר בשיבה טובה בשנת תקכ"ב ועל מצבתו חרתו בין השאר:

"ציון מכלל יופי, אין בו דופי, ארונו של יוסף, עמודיו עשה כסף, לוחות העדות ביוסף, שמו יוזפא במה"ר שר"י (ר"ת שמואל רבי יעקב'ס) אשר הניח ברכה אל ביתו, בית רבנן ובית התפלה, צדקת פזרונו סך מסוים סגולה, הפירות לראות פני הבית בית ועד, והקרן קיים לעד,

לעד תעמוד צדקתו וכבוד עשרו במותו יום ב׳ כ״א סיון...״

המקובל האלקי רבי משה אוסטריר

יליד אוסטראה ומגדולי המקובלים שזכה לתוארים מופלגים מפי גדולי דורו. מאוס־טראה עבר רבי משה לברודי ושם נמנה על גדולי חכמי הקלויז ואח״כ נתקבל כמ״מ בעיר, בברודי חיבר את ספרו ״ערוגות הבושם״ בדרך קבלה בתוספת דרש בשם ״פרי מגדים״ (דפוס זאלקה תק״ה), רבי משה היה אחד ממאורות הגדולים בדורו וארי בחבורת חכמי הקלויז, בחרם שהוציאו חכמי הקלויז בברודי נגד הקמיעות הידועות חתם ״הק׳ משה מאוסטראה היושב בקלויז דק״ק ברוד״.

וכה מתארו הגאון המפורסם רבי אפרים זלמן מרגליות בספרו ״מעלות היוחסין״ ״... והרב החסיד מהר״מ זעלקעווער אשר היה מגיד פ״ק אחר מות הרב החסיד האלקי מו״ה משה אוסטרר ז״ל בעהמ״ח ס׳ ״ערוגות הבושם״... במקום אחר בספרו זה כותב הג״ר אפרים זלמן מרגליות: ״...הרב החסיד המפורסם מו״ה מרדכי מרגליות ז״ל למד בנגלה עם הרב הגאון בעל ״נודע ביהודא״ ובנסתר עם האיש האלקי ר׳ משה אוסטרר ז״ל״.

רבי משה נתן הסכמה לספר ״תולדות יוסף״, פירוש על חמש מגילות בדרך פרד״ס, על שער הספר כתוב: ״... ע״כ הצגנו פה הסכמה מכוללות הסכמתיהן עם חתימתיהן ובתוכם גם חתימת יד הרב המאה״ג המפורסם נ״י פ״ה ע״ה חסידא קדישא ופרישא המקובל האלקי מ״ו משה במו׳ הילל הנקרא בפי כל ר׳ משה אוסטריר הזקן ויושב בישיבה והיה דורש טוב לעמו בבית הכנסת חומה הגדולה דקרתא קדישא בראד יע״א בעל המחבר ספר הקדוש ערוגות הבושם על שיר השירים אשר מרוב חשיבות אמיתית פירושיו על מאמרי הזוהר שבספריו העתיק הגאון המקובל האלקי מ״ו שלום ביזאגלי בעל ״מקדש מלך״ כל דבריו בספרו מקדש מלך״.

בהסכמתו על ספרי ״עץ חיים״ ו״פרי עץ חיים״ שנדפסו בקוריץ (שנת תקמ״ב) העמיד המו״ל את הסכמת רבי משה בראש כל הסכמות הרבות מגדולי הדור, ומתארו ״הסכמת הרב המאה״ג המפורסם נר ישראל פאר הדור עמוד הברזל חסידא קדישא המקובל האלקי מהור״ר משה אוסטריר נר״י זקן ויושב בישיבה ודורש טוב לעמו בביהכנ״ס הגדולה דקרתא קדישא בראד יע״א שם הוא חותם: ״משה בהרב מה״ו הילל זלה״ה מזאמושטש״.

בברודי נשאר רבי משה עד ליומו האחרון, מוקף הערצה כגדול המקובלים ומראשי הדוברים בדורו, אליו התיחסו הבעש״ט ותלמידיו בהערצה רבה וראו בו את אחד מגדולי הדור וקדושיו, ורבות עשה הבעש״ט למנוע חרם נגד החסידות מצד חכמי ברודי ובראשם הגאון המקובל רבי משה.

הגאון רבי חיים אלעסקר

בין גדולי אוסטראה בימים ההם, נמנה הגאון החסיד רבי חיים אלעסקער שישב באוסטראה במשך תקופה מסוימת מבלי שנדע מה היה תפקידו בעיר זו. בפנקסי העיר לא נרשם שמו לא נזכר דבר מפעליו, יליד העיר ברודי היה, אחיו של הגאון המפורסם רבי זאב הלוי בעל ״חידושי הרז״ה״, אביהם, הג״ר שמואל הלוי נמנה על גדולי ברודי וחכמיה.

הג״ר יחזקאל לנדאו בספרו צל״ח על מסכת פסחים (דף ה׳) כותב: ״ודבר זה נשאלתי בתחילת בואי לק״ק יאמפאלא מאת כבוד ידידי הרב המופלג בתורה ובחסידות מוהר״ר חיים אלעסקר מק״ק אוסטראה והוא העירני לזה״, בתקופה זו ישב כנראה הג״ר חיים הלוי באוסטראה ונמנה על ידידיו, בני גילו של הג״ר יחזקאל לנדאו בעל ״נודע ביהודא״ ואב״ד פראג.

מאוסטראה עבר הג״ר חיים הלוי לרובנה שם נתקבל כמגיד מישרים ובעיר זו נשאר כנראה עד ליומו האחרון. בספרו ״חידושי הרז״ה״ מאחיו הג״ר זאב מביא תשובה ארוכה מאת הג״ר חיים, שם הוא כותב ״הדברים האלה המה יצאו מפי אחי הגדול החכם השלם מוהר״ר

חיים הלוי זלה״ה הרב המגיד דק״ק ראוונע״. בהסכמה על הספר ״הלכה פסוקה״ מהרב ר׳ טודרס מרובנה נמצאת גם הסכמתו של הג״ר חיים, שם הוא חותם ״הק׳ חיים בהר״ר שמואל ז״ל מבראד מ״מ דראוונא״. בשם זה, המגיד מרובנה נתפרסם בעולם התורני.

רבי יודל חסיד

לתוארים מופלגים ונדירים ביותר זכה הגאון הצדיק רבי יהודא החסיד, כך כנוהו בני העיר, ברטט של יראת הרוממות הזכירוהו זקני אוסטראה עד ליום האחרון, כאחד מגדולי העיר שקמו לה מאז הווסדה.

ר׳ יודל חסיד לא נמנה על תלמידי הבעש״ט, ותוארו ניתן לו על ידי בני עירו בגלל חסידותו ופרישותו הרבה. אביו, הג״ר צבי, מדייני וחכמי אוסטראה, בנו של הג״ר ישראל חריף.

רבות עמל ועשה רבי יודל למען אוסטראה עירו, הוא עמד בפרץ וממנו פחדו כל תושבי המקום. בבית הכנסת של ר׳ שמואל ר׳ יעקב׳ס (שכונה אחרי כן כבית הכנסת של רב ייב״י) יסד חברת משניות שפעלה למעלה ממאה וחמשים שנה. בפנקס החברה נרשם מעשה באיש שעשה מה נגד החברה, נאספו החברים לקנסו ולנזוף בו ורשמו בפנקס: ״...אשר לא נשמע ולא נראה כמוהו מהיום שנתיסדה החבורה ע״י איש האלקי קדוש יאמר לו הרב המנוח החסיד המפורסם מה״ו יהודא יודיל זלה״ה״.

כשנפטר רבי יודל נשא עליו הג״ר אברהם משולם זלמן, אב״ד אוסטראה הספד תמרורים, שנדפס בספרו ״דברי רב משולם״ (דף ל״ז) ושם הוא כותב: ״...קינה על החסיד אשר שבק לן חיים ה״ה המפורסם בחסידות המנוח מ״ו יודיל זצ״ל נפטר כעת היום יום ג׳ י״ג כסליו דהאי שתא תקכ״ו לפ״ק, אוי נא לה אמרה העיר הזאת, לא זאת הגבוה השפל, חסר המצנפת והרם העטרה, זאת אומרת פנה זיוה פנה הדרה, הוד והדר לכל חסידי, אבד חסיד מן הארץ, גודר גדר ועומד בפרץ, כי שר וגדול נפל היום בישראל, לא לדרשה קאתינא, פלגים אזיל כנחל על דאזל גברא דמינו הוי מסתפינא, אוי נא לה אמרה העיר הזאת, כי אבדה כלי חמדתה, המה הגבורים אשר מעולם אנשי שם, יציאת צדיק מן המקום עושה רושם, ויהדא עוד רד עם אל ועם קדושים ירידה זו עליה היא, יהודא יעלה השמים, בינו לבינו איש הביניים, רובץ בין המשפתים, דהוי יתיב וגריס ביני עמודי היכי דהוי מצלי, זכה ונעשה אישפוזין לשכינה״.

כבוד רב חלקו בני אוסטראה לרבי יהודה החסיד בפטירתו, חצבו את קברו ליד קבר המהרש״א, על מצבתו כתבו: ״פ״נ, הא לכם זרע קודש מצבת ומעמדו של צדיק יסוד עולם ועמודיו, רבים שתו מימיו, זה בחביתו וזה בכדו, עד נשבר כד על המבוע, מים חיים שבק בעת ההוא, וירד יהודא מאת אחיו, ירידה לצורך עליה בישיבה של מעלה, הגדול החסיד המפורסם מ׳ יעקב יהודא יודיל בהגאון מ׳ צבי הירש זצ״ל נפטר ביום ג׳ י״ג כסליו תקכ״ו תנצב״ה״.

ליד מצבת רבי יהדא חסיד, מצבת אשתו המעידה על צדקנית זו: ״פ״נ אשה כבעלה היא, היא צנועה במעשיה, מעשה צדקה וילך לפניה, צדקה והי׳ מעשה הצדקה שלום מר׳ דינה היא אשת המנוח החסיד ה״ה מ׳ י׳ י׳ יודיל, הלכה בדרכו דרך ה׳ אשר צדיקים ילכו בו, הוא חסיד והיא חסידה, והי׳ לאחד, והיא בת הנגיד מ׳ מ׳ מענדיל ויעמדו מהר בבואו גואל לגו״ר הימי״ן אנס״ו יום א׳ י״ג אייר תקל״ד לפ״ק תנצב״ה״.

הג״ר נחמן כ״ץ הכהן

אחד משרידי הגדולים של דור הפאר באוסטראה היה הגאון הצדיק רבי נחמן הכהן כ״ץ, בנו של הג״ר בצלאל כ״ץ אב״ד אוסטראה בהג״ר נפתלי הכהן כ״ץ. רבי נחמן נשא לאשה את בתו של הג״ר חיים הכהן רפופורט אב״ד לבוב (שביקר באוסטראה לעתים אצל חתנו רבי נחמן ובתו).

בימי חורפו שימש הג״ר נחמן כאב״ד ברעזדוב, עיירה בוואהלין, וכעבור שנים מספר עבר לאוסטראה, עיר מולדתו ומולדת אבותיו וכאן פעל בכל שנות חייו הארוכים, כאחד מראשי

המדברים בקהל וראשי חברה קדישא, עמל להמשיך במסורת היפה של אוסטראה שנמשכה מאות בשנים.

בנו בכורו, הג"ר יואל הכהן שימש לראשונה כאב"ד ביחאב ואח"כ נבחר כדיין באוסטראה ונמנה על יושבי הקלויז. לדברי ר' מנחם מענדיל בובר בספרו "מזכרת לגדולי אוסטראה" השאיר אחריו הג"ר נחמן כת"י מתורתו שלא נדפסו. על מצבתו חרתו בני העיר: "פ"נ ונתבקש בישיבה של מעלה רב כהנא, הרב המאה"ג נתגדל בתורה וביראת ה' חסיד ועניו נפטר בשם טוב מ' נחמן בהגאון המפורסם מוה' בצלאל כ"ץ אשר הרביץ תורתו ודגל תפארתו לשבת על כסא אביו הגאון מופת הדור מ' נפתלי כ"ץ זצ"ל אב"ד ור"מ פה ק"ק אוסטראה ושב הכהן למנוחתו יום ב' ד' אדר שנת תקל"ד".

הגאון רבי אשר ענזיל

אחד מאחרוני הגאונים באוסטראה, משרידי תקופת הזהב שלה היה הג"ר אשר ענזיל בהג"ר יהודא לייב אב"ד דקלויז ואח"כ אב"ד סלוצק ופינסק. יליד פאר זה של אוסטראה נחשב לאחד מגדולי הגאונים בעיר והסביבה ונתפרסם במיוחד בגלל שקדנותו הרבה שלא ידעה דוגמא ומשל, אחרי חצות הלילה היה קם ממטתו ולא הפסיק מלימודו 18 שעות ביממה בכל שנות חייו. בלילות שבת, יצא את ביתו והלך למקום שם דלק נר, (בעיקר בבית יולדות או חולה) וישב ולמד כל הלילה עד אשר האיר השחר.

לפי גירסה אחת שימש הג"ר אשר ענזיל זמן מה כראב"ד סלונים, באוסטראה לא מלא כל תפקיד רשמי, אם כי מזמן לזמן השמיע בעיר את דרשותיו. מעולם לא יצא מארבע אמות של תורה ונתמך ע"י אחיו העשיר רבי מרדכי.

בנים לא היו לו, מתורתו השאיר לנו את ספרו "ברוך מבנים אשר" (זאלקווא תקי"ט) את השם לספרו זה נתן כנראה בגלל היותו חשוך בנים, וכן הספר "אותות למועדים" חידושים על מסכת פסחים "חיבר הרב מוהר"ר דוד בשם אחיו הרב הגאון מוהר"ר אשר ענזיל נר"י מאוסטראה" (זאלקווא תקי"ב). ספרים נוספים שכתב לא ראו כנראה את אור הדפוס. הג"ר אשר ענזיל נפטר ביום י"א אדר ראשון תקל"ז ומנוחתו כבוד באוסטראה.

אחרוני גדולי הקלויז

בין אחרוני גדולי הקלויז הגדול, יושבי יעב"ץ באוסטראה המעטירה אנו מוצאים את הג"ר שמשון במוהר"ר אשר, ואת הגאונים רבי יוסף חיים ורבי פייביש, שנזכרו ב"נודע ביהודה" בקשר לשאלות העגונה בתו של הקצין רבי שמואל שמעלקא הכהן (ראה ערכו), הג"ר יוסף חיים עזב במרוצת הזמן את אוסטראה ועבר לכהן כאב"ד הלשיץ.

כן נמנו על גדולי העיר הג"ר מרדכי גימפיל בעל "מפלגי ראובן", חידושים בש"ס (זאלקווא תקל"ה) ששימש אח"כ כאב"ד מינקוביץ, וכן הג"ר דוב בער ברבי יודא לייב, מחשובי הלומדים בקלויז הגדול, הג"ר נחמיה, ששימש גם כמ"מ בבית הכנסת קראסניגורה ואח"כ שימש כמגיד מישרים בדובנה. הג"ר אברהם יצחק ברבי אריה לייב, מגדולי הקלויז. הג"ר יואל הכהן בהג"ר נחמן בהג"ר בצלאל כ"ץ אב"ד אוסטראה, רבי יואל שימש לראשונה כאב"ד ביחאב ומשם עבר לאוסטראה ונמנה על דייני העיר יושבי הקלויז, הדיין המובהק הג"ר ישראל יעקב סג"ל (נפטר ז' אייר תקס"ד), הגאון והחסיד רבי יואל, שכונה באוסטראה בשם "רבי יואל הינדילס", מדייני העיר וגדולי הקלויז, שהתבלט במיוחד בתורת הרז, הקבלה. רבי יואל נשרף במלכודת אש שהקיפה את הבית בו גר בשנת תקס"ט, בהיותו עטוף טלית ותפילין ויחד עמו נשרפו אז מאות מבני העיר, עצמות הנשרפים נקברו במקום מיוחד שכונה "מקום הנשרפים" ושם גם מצבה לזכרו של הג"ר יואל הקדוש.

בתקופה זו אנו מוצאים בקלויז הגדול באוסטראה, בין יושבי יעב"ץ את הג"ר משה מאיר אב"ד קוניב (נפטר ה' אדר ב' תקע"ח), הג"ר משה אריה, (שכונה בשם "המגיד ממזריטש קטן" והתנהג בפרישות יתירה, מקובל מופלג

שטבל בכל יום ובחורף תבר גזיזא דברדא), נפטר ביום ב' אדר תקע"ט, הג"ר אברהם ברבי יצחק, שכונה בפי בני אוסטראה "רבי אברהם מזריטשער", מדייני העיר המופלגים, מקורב לחסידים ולחסידות, נפטר ביום ג' סיון תק"פ, הג"ר גדליהו, המגיד ממוהליוב שקבע מושבו בקלויז אוסטראה ונפטר שם ביום י' באב תקע"ט, הג"ר יצחק בהקדוש רבי יעקב, שעל מצבתו חקקו "המופלא החסיד יומם ולילה לא מש מתוך האוהל של תורה מוהר"ר יצחק בהקדוש מוהר"ר יעקב נפטר עש"ק י"ד אייר תק"פ לפ"ק תנצב"ה", והרשימה עדיין ארוכה, הג"ר מרדכי הלוי הורוויץ, דיין ויושב בקלויז, הג"ר מרדכי ברבי אברהם לעמיל, גיסו של הרה"ק רב ייב"י, הג"ר מרדכי ששימש לראשונה כראב"ד אלעקסניץ בטרם בא לקלויז אוסטראה, הג"ר יהודא לייב מקרמניץ והג"ר פסח ברבי אריה לייב ששימשו כדיינים, הג"ר ישראל ברבי יוסף שנחשב למקובל גדול (מקלויז אוסטראה עבר לכהן כאב"ד שומאנדי ומשם עלה לארץ ישראל וקבע מושבו בצפת), והצעיר בחבורה זו, הג"ר יהודא לייב ברבי מתתיהו, דיין מופלג ששימש גם בבית דינו של הג"ר חיים הכהן רפפורט אב"ד אוסטראה ונפטר ביום ט' אדר ראשון תקצ"ד, עת בו פסק למעשה הקלויז הגדול לשמש כמבצר של תורה.

פרק תשיעי

אישים ועסקנים מפורסמים

רבי הירשקי רבי שמואלקס

אחד האישים הבולטים המופלאים ביותר באוסטראה, בתקופה האחרונה לשנות הזוהר שלה, היה רבי צבי הירש ברבי שאול הלוי, ובפי בני העיר: ״רבי הירשקה״. מבני עליה המעטים גם בדורו, איש פלא אשר קדוש יאמר לו, שסיפורים לרוב על קדושתו הרבה, פרישתו המפליאה וצדקת דרכיו התהלכו באוסטראה עד לדור האחרון שלפני חורבנה.

רבי הירשקא לא קבל על עצמו שום תפקיד רשמי, לא רב ולא דיין, לא מגיד ולא קצין, תושב בין התושבים שגר בבית ישן ושבור, קטן ונמוך קומה, שארבע קורות ישנים מחזיקות בו, בל יפול. ריהוטו, דל שבדלים, קרש מסומר לכותל שימש לו כשולחן, כלי חרס ובו שמן זול להאיר מעט את חדרו ושם, ישב ימים ולילות על התורה ועל העבודה כשכל גדולי העיר והסביבה משכימים לפתחו, חרדים לדבריו. הרה״ק רב ייב״י והרה״ק רבי אשר צבי הלכו אליו בכל רגל לקבל את פניו ועמדו מולו כתלמידים בפני רבם, מקשיבים ברטט של יראת הרוממות לכל מוצא פיו, לתורתו ואף לשיחות חולין שלו.

ענוותן באין דומה לו היה רבי הירשקי ויחד עם זה שמר על האמת שבלבו בל לסטות ממנה לעולם. עם האמת שבפיו לא חת בפני איש ולא פחד להשמיע את דברו ואנשי העיר יראים לפעול בניגוד לדעתו או לרצונו, אם רבי הירשקי אמר לא, איש לא העיז לעמוד נגדו.

בערוב ימיו, ואוסטראה כבר מלאה חסידים, ובראשות הקהלה עמדו פרנסים עשירים רבי עוצמה נוטים לחסידים ולחסידות, אמרו חסידי העיר למנות את הרה״ק רבי יעקב יוסף אב״ד פולנאה, בעל ״תולדות יעקב יוסף״ ומגדולי תלמידי הבעש״ט כמגיד מישרים באוסטראה, ובעל ה״תולדות״ אף הוא השתוקק למשרה זו, אבל, מי יעיז למנות מגיד מבלי לשאול לדעתו של רבי הירשקי, אשר פסק: לא.

תושבי העיר שתקו, והרה״ק רבי יעקב שמשון משיפיטובקה, מגדולי החסידות עשה דרכו לאוסטראה, לרבי הירשקי להשפיע עליו כי ישנה דעתו ויסכים למנוי. הרה״ק רבי יעקב שמשון, גאון מובהק בדורו היה, מקובל מופלא, חכם מפורסם ובעל כוח שכנוע רב. הוא נפגש עם הג״ר יחזקאל לנדאו אב״ד פראג בעל ״נודע ביהודה״ כדי להשפיע עליו להפסיק את התנגדותו לחסידות, ציר נאמן לתנועה זו בכל מקום שם נתקלה בקשיים. הלך ובא הרה״ק רבי יעקב שמשון לביתו הדל של רבי הירשקי, הרצה לפניו באריכות על הטוב הטמון במינויו של בעל ה״תולדות״ כמגיד מישרים אבל הפעם לא הצליח במשימה זו, רבי הירשקי קבע ברורות: ״תושבי אוסטראה לא יוכלו שאת ולסבול את קפדנותו דרב כהנא רבו, הרה״ק רבי יעקב יוסף הכהן״, על החלטתו זו שוב לא עירער איש, בעל ה״תולדות״ לא בא לאוסטראה.

ומעשה ברבי הירשקי שבא לביתו של הג״ר שאול כ״ץ בעיר החדשה דאוסטראה ומשניות בידו, הוא נתקשה במשנה אחת וביקש מרבי שאול, מגדולי החריפים בעיר כי יסברנו פשט, הסביר לו רבי שאול את דעתו שנתקבלה על רבי הירשקי, סיימו להתווכח במשנה ורבי הירשקי קם ונפרד, עמד רבי שאול ללוותו, הולך אחריו עד לרחובה של העיר, הבחין רבי הירשקי בדבר עמד וטען: חלילה לכם לעשות זאת, הלא אני חייב בכבודתם כדאיתא כל

הלומד מחברו משנה אחת..., לא התחשב רבי שאול בסירובו, המשיך ללכת אחריו, הבחין רבי הירשקי בדבר מיהר והתישב על הארץ, אמר: לא אזוז עד כי יחזור מר לביתו, אינני ראוי לכבוד כזה...

תורת הנגלה לא למד רבי הירשקי עם אנשים אבל, שימש כמורה ורבן של המקובלים באוסטראה, הוא נפטר בשיבה טובה ביום י״ג טבת תקמ״ט.

רבי שמעלקא הכהן והתנו רבי יודל

אחד מאנשי אוסטראה, המפורסמים בדורו היה רבי שמואל שמעלקא הכהן, נינו של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק אב״ד העיר והגליל ויליד המקום מדורות הרבה, נתעשר רבי שמעלקא מאד ועם עושרו גדלה נדיבות ידו, לבו פתוח לכל דורש ומבקש, נאמן הקהל וחברה קדישא ופיזר כספים לרוב להחזקת מוסדות העיר. תמיד הלוה לקהל לצרכי הכלל ועד ליומו האחרון נשארה לו קהלת אוסטראה חייבת סכומים הגונים.

בימיו החל הקלויז הגדול, שהקים סבו, הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק רב העיר ומשקמה — להתמוטט, הקירות נתעקמו ונבקעו. הלך רבי שמעלקא בעקבות סבו הגדול ובנה מחדש מכספו את הקלויז.

בת אחת ויחידה היה לרבי שמעלקא העשיר, שמה הינדא רחל. כמנהג העשירים בימים ההם, חיפש רבי שמעלקא ומצא עלוי צעיר ומופלג ביותר לבתו העדינה, שמו, רבי מנחם מענדיל, מרום היחס היה, בעל מוח גאוני ומפליא ויחד עם זה קדוש מרחם, מראה עיניו הגדולות והמאירות עוררו התפעלות בין כל רואיו ותהלתו בפי כל תושבי אוסטראה עד כי גם הנוצרים, בני המקום הרבו לדבר על הצעיר הפלאי ומהם ואמרו כי הוא יהיה משיח, ישעבד את כל הגוים תחת ידי היהודים... נוצרים קנאים האמינו בדבר וכנראה גמרו אומר לרצחו נפש.

והנה, כשנה אחרי נשואיו, בעוד רבי מנחם מענדיל הי״ד היה אברך צעיר כבן ט״ו ושריפה גדולה פרצה בעיר, צעקה ובהלה איומה אפפה את כל התושבים, רצים ואצים מבלי לדעת מה לעשות. ניצלו נוצרים קנאים, תושבי הסביבה את המהומה, חיפשו ומצאו את רבי מנחם מענדיל בהיותו לבדו ורצחוהו. הטמינו אי שם את גופו הקדוש והטהור.

אחרי השריפה, כששככה המהומה ונתברר כי רבי מנחם מענדיל, הגאון המופלא הצעיר לימיו נאבד ואיננו, כל החיפושים אחריו העלו חרס. ימי האבל עברו, העיר שוקמה מחדש ובתו היחידה של רבי שמעלקא, הצעירה והענוגה נשארה עגונה, גלמודה, בעלה נאבד, הלך ולא חזר. הבינו בני המקום כי הנוצרים הרגוהו אבל עדות למעשה לא היה עדיין בידי איש, ואנשים מסוימים אף החלו להאמין לבדותות שהפיצו הנוצרים, כי ברח למרחקים, נמצא אי שם ואיננו רוצה לחזור לעיר והשריפה שמשה לו הזדמנות לנטוש את אוסטראה. כך אמרו הרוצחים ושולחיהם למחוק כל עקבות ממעשה הרצח השפל.

שנים מספר ישבה הינדא רחל עגונה גלמודה, רבה של אוסטראה בימים ההם, הג״ר מאיר מרגלית סירב לראשונה לטפל בדבר מטעמים שהיו מובנים אז לבני העיר. החליטו לומדי העיר להעביר את הענין לגאון הדור רבי יחזקאל לנדאו אב״ד פראג. אחד מלומדי הקלויז הג״ר יוסף חיים חיבר קונטרס גדול ומקיף להתיר את העגונה מכבליה ושלחו להכרעת הג״ר יחזקאל לנדאו.

אבל בעל ״נודע ביהודה״ לא קבל את דעתו של הג״ר יוסף חיים, בתשובה ארוכה ששלח לאוסטראה קבע להלכה ״לכן מן השמים ירחמו על אשה זו ואני לא מצאתי לה היתר״ (נודע ביהודה, מהד״ת, ס׳ נ״ב).

אולם חכמי הקלויז באוסטראה שצידדו בהתרת הצעירה מכבלי עיגול לא נכנעו. להם הצטרף הג״ר יעקבקא, בנו של בעל ״נודע ביהודה״, שלח הג״ר יעקבקא קונטרס שלם לאביו הגאון, מלא טעמים ונימוקים להתיר ולדבריו הצטרפו גם הגאון רבי אלכסנדר אב״ד

ז'ברז' ובנו הג"ר שמואל, וכן הג"ר יוסף חיים. אבל הגאון מפראג לא קבל את דעתם, בתשובה נוספת שהשיב לבנו רבי יעקבקא הוא סותר שוב את טענות המתירים, קובע "אין לי שום צד היתר לנתק את כבלי העיגול מעליה, לכן לא מצאתי לאשה עלובה זו תקנה לעניות דעתי, ואמנם אני איני אומר קבלו דעתי ועמכם במדינת פולין הכריתי והפליתי גדולי הדור אם יתנו בה טעמא להיתר אין אני מוחה בידם רק אני איני נמנה עמהם" (נודע ביהודה, מהד"ת תשובה נ"ד).

אחרי זה, נתרצה הגאון רבי מאיר מרגליות אב"ד אוסטראה לקבל את הענין לידיו, הוא גבה עדות מחדש, צירף פרט לפרט, והוציא פסק דין מנומק של פ"ב סעיפים (שנדפס בספרו "מאיר נתיבים" סימן ל"ב), פסק המתחיל במילים: "בדבר אשה אחת עגונה צנועה וחסידה יושבת גלמודה זה כמה שנים של צער היא מרת הינדא רחל בת הרבני המופלג הנדיב מוהר"ר שמואל שמעלקא נ"י מאוסטראה אשר בשעת השריפה בשנת תקל"ז לפ"ק נאבד בעלה המופלג והמופלא בנן של קדושים מו"ה מנחם מענדיל ולא נודע איה איפוא הוא". אחרי בירור מקיף ויסודי קובע הג"ר מאיר מרגליות הלכה למעשה שהאשה מותרת להנשא ומשוחררת מכל כבלי עיגון. (גם ב"נודע ביהודה" אחרי תשובה נ"ד בה קובע הג"ר יחזקאל לנדאו לאיסור נדפסו השורות דלהלן: "אחר הדברים האלה אירע שנתודע שמת בעל האשה הזאת, עדות המועיל אפילו בא"א גמורה והותרה אשה זו להנשא בלי שום פקפוק").

אחרי שהותרה מכבלי העיגון, נישאה בתו היחידה של רבי שמעלקא הכהן לרבי יהודא סג"ל הלוי לנדאו, בנו של רבי יעקב, חתנו של הגאון רבי יחזקאל לנדאו, אב"ד פראג. הינדא רחל הפכה לנכדתו של בעל "נודע ביהודה" אשר סירב להתירה מכבלי העיגון בלי עדות מספקת, ולמעלה מחמשים שנה ראתה חיים עם בעלה זה, ממנו נולדה לה בת יחידה.

רבי יהודא, שאנשי אוסטראה כנוהו "רבי יודל רבי שמעלקיס" ישב כל ימיו והגה בתורה בקלויז הגדול, שחותנו הקימו מחדש. הוא העמיד תלמידים הרבה, בפניהם השמיע בקביעות שיעורים מדי יום ביומו. נמנה על ראשי הקהל ונכבד מאד, שמר בקפדנות על דרכי ההתנגדות של אבותיו הגדולים לחסידות, למרות העובדא שאוסטראה בחלקה הגדול והסביבה כולה נכבשה למעשה על ידי תנועת החסידות.

בקלויז שמר רבי יודיל על נוסח אשכנז של המתנגדים ולא הרשה לאיש להתפלל שם, או לעבור לפני התיבה בנוסח התפלה של החסידים. אולם בשבת הראשונה אחרי פטירתו "כבשו" החסידים גם את הקלויז הגדול ומאז התפללו שם נוסח תפלה מעורב, ספרד ואשכנז יחד.

את אוסף הספרים הגדול שלו הקדיש רבי יודיל לקלויז הגדול. חתנו, רבי וואלף לנדאו (ובפי אנשי אוסטראה: ר' וואלף ר' יודלס) ניהל עסקים רבים ובכל יום, בבוקר ולפנות ערב ישב בקלויז ולמד עם יהודים שיעורים קבועים. בערוב ימיו עלה לארץ הקודש ונפטר בצפת, בהשאירו את בני משפחתו באוסטראה. בנו, רבי יעקב לנדאו פרש במיטב שנותיו מכל עסקיו וישב יומם ולילה ולמד בהתמדה בקלויז הגדול, כאחד האחרונים שהזכיר תקופת פאר קדומה שחלפה ועברה מזמן.

רבי יודל נפטר ביום ד' אב תקצ"ט וקברו נכרה בין קברות גדולי אוסטראה.

רבי אריה לייבוש אשכנזי

מחשובי אוסטראה ונכבדיה, גדול בתורה, במעשים ובעושר שזכה לשתי שולחנות בחייו היה רבי אריה לייבוש אשכנזי. מגזע רום היחס. אביו, הג"ר משולם זלמן אשכנזי אב"ד פאמארין (אחי הג"ר מרדכי זאב אורנשטיין אבי הג"ר יעקב אב"ד לבוב בעל "ישועות יעקב"). הג"ר משולם זלמן נפטר באבו, בהיותו בן עשרים וארבע והניח אחריו יתום קטן, רבי אריה לייביש שלנו, אשה צעירה ומעוברת בתו של הג"ר אריה לייבוש אב"ד שטאניסלבוב. היא

ילדה את בנה כמה חדשים אחרי מת בעלה ויקראו לו כשם אביו, (הוא הג"ר משולם זלמן אשכנזי אב"ד לובלין).

כעבור כמה שנים נישאה האלמנה הצעירה לימים שנית, להג"ר מאיר מרגליות אב"ד אוסטראה, אחרי שנתאלמן, והוא אשר חינך וגדל את שני היתומים הקטנים, מרומי היחס. שניהם נתגלו כעילויים מובהקים. בימים ההם גדל קרנו של העשיר האוסטראי המפורסם, רבי אבלי זוסמן הכהן, אבי משפחת זוסמן העשירה. פיזר רבי אבלי נדוניה בסך חמש מאות אדומים, הון רב בימים ההם, כדי להשיא את בתו לרבי אריה לייבוש בתנאי שדודו הג"ר מרדכי זאב אורנשטין יחנכו בביתו, ויפקח על הילד העלוי. החתונה נקבעה ליום בו מלאו לרבי אריה לייב י"ג שנה.

ביום החתונה הגיע רבי אריה לייב לאוסטראה ודרש דרשה ארוכה מלאה חריפות בהלכות פסח בבית הכנסת של המהרש"א, כשכל גדולי העיר התאספו במקום. באוסטראה נשאר רבי אריה לייב עד ליומו האחרון. הוא נתעשר מאד אולם לא נטש את לימודו אף ליום אחד. גם בניו, שנתברכו בעושר רב הלכו בדרכיו, בנו הבכור רבי מרדכי זאב אשכנזי נחשב לעשיר יהודי דובנה, שם קבע מושבו. בנו השני, רבי משולם זלמן היה חתנו של אחד מגדולי עשירי היהודים בפולין, רבי צבי הירש מקוזמיר.

שני חתניו המופלגים נשארו באוסטראה. הראשון הג"ר שלמה זלמן כהנא, בנו של הג"ר אברהם אריה לייב הכהן שיינוש אב"ד ברדיטשוב, בעל "אור הנערב", ממרום היחס היה, שקדן נפלא, ימים ולילות ישב באהלה של תורה ולמד עם תלמידים בקביעות, עשרות בשנים הרביץ תורה ברבים. הוא בחל בעסקים ובכסף וישב מרבית ימיו בתענית, מחמיר על עצמו בלי גבול ושיעור, בפסח למשל, אכל רק מצה כשיעור זית בשתי לילות הראשונים, בעת הסדרים והסתפק בחג בקצת תפוחי אדמה ומעט בשר שהכין בעצמו לפני חג הפסח.

הוא הוציא לאור את ספר אביו "אור הנערב", בהסכמתו להדפסת הספר כותב דודו (גיס חותנו) הג"ר חיים הכהן רפופורט אב"ד אוסטראה: "...וכעת נתעורר בנו של המחבר התורני מוהר"ר שלמה כהנא להיות ברא מזכה אבא וביודעי ומכירי קאמינא את חתן גיסי הנ"ל שמנעוריו עוסק בתורה יום ולילה וחייו חיי צער ואין לו שום קורת רוח בעוה"ז רק מארבעה אמות של הלכה אשר למד ולימד עם תלמידים המקשיבים לקולו ממש יומם ולילה". לספר זה הוסיף רבי שלמה ביאורים והערות בשם "דברי שלמה" (דפוס אוסטראה, תקפ"ד).

מתנגד חריף לחסידים ולחסידות היה רבי שלמה, בשמרו על דרכי אבותיו הגדולים, הוא לא התחשב בשום דבר ויצא למלחמה גלויה נגד החסידים ואדמורי"ם שישבו באוסטראה או ביקרו בה. החסידים מצדם לא נשארו לו מענה, הוא רדפם בכל אשר השיגה ידו והם ירדו לחייו. אולם רבי שלמה לא נרתע ולא נבהל. הוא נפטר בעת לימודו ביום ט"ו אלול תרי"ב וקברו בין גדולי העיר, מצבתו תשא אמריה "הרב הגדול בתורה ומסורבל ביראה שייף עייל שייף נפיק וגריס באורייתא תדירא".

חתנו השני של רבי אריה לייביש היה רבי חיים הלברשטט בנו של הג"ר יעקב צבי אב"ד פודקאמן בהגאון המקובל רבי נפתלי הירץ אב"ד דובנה בהגאון רבי צבי הירש אב"ד הלברשטט, אנשי אוסטראה כנוהו בשם "ר' חיים פעסיס" על שם חמותו. כחותנו היה עשיר מופלג וזכה לשתי שולחנות.

רבי אריה לייב אשכנזי נפטר במיטב שנותיו ומצבתו אומרת: "פ"נ ארי שבחבורה, מנורה הטהורה, מופלג בתורה וביראה, שלשלת היוחסין, קדוש קדשים נגיד מפורסם מ' ארי' ליבוש בהרב המפורסם מ' משולם זלמן נפטר ביום ו' תשרי תקס"ז לפ"ק".

רופאים באוסטראה הקדומה

חובשים ויודעי כללי רפואה לא חסרו בהקלות ישראל בפולין בכל שנות קיומן, אולם לרוב היו אלה אנשים שהרבו לבקר אצל חולים מבלי

שיהיה להם ידיעות מקיפות ברפואה, כונו בשם "מבקרים", רופאים בעלי מעמד מוכר היו לרוב נוצרים, שהשתלמו במשך שנים במקצוע זה. יהודים בעלי מעמד מוכר כרופאים, לא היו מרובים ואלה בחלקם הגדול הגיעו לפולין מאיטליה או מארצות אחרות במערב אירופה.

רופא מומחה בפאדווה שבאיטליה, שסיים את לימודיו באוניברסיטה המקומית היה רבי יוחנן ברוך מיונה. בניו, רבי שמחה ורבי אליעזר הלכו בעקבות אביהם והשתלמו אף הם ברפואה. משום מה היגרו האחים, ר' שמחה ור' אליעזר לפולין והתישבו בלבוב, שם פעלו כרופאים מומחים, כשהם שלימים בתורה וביראה. רבי שמחה זכה למעמד מיוחד, כרופאו של מלך פולין ורבות פעל ועשה למען אחיו, הנרדפים והסובלים בלי גבול במדינה זו.

בנו של רבי אליעזר, רבי מנחם מענדיל סג"ל, שנשא לאשה את נכדת המהרש"א קבע מושבו באוסטראה, השתלם אף הוא ברפואה ונחשב לאחד מטובי הרופאים בעיר, שמעו הגיע לסביבה הקרובה והרחוקה. כאביו וכסבו, הקדיש מזמנו גם לתורה ולעבודה, ירא שמים מרבים היה.

הוא הקים לו בית יפה ואצלו התאכסנו גדולי הדור שבאו לבקר בעיר, ממקצועו התעשר ופיזר הרבה לצדקה, מסר היה לכל חולה שנזקק אליו בכל לבו ונפשו, הפתוחים תמיד לרווחה לכל דורש ומבקש. רבי מנחם מענדיל נמנה על ראשי הקהלה ודובריה, נאמן חברה קדישא והרבה להלוות מכספו לקופת הקהל.

מנוחתו כבוד בבית הקברות באוסטראה, קברו בין קברות גדולי העיר ורק חלק ממצבתו הצליח ר' מנחם מענדיל בובר לחשוף, האומרת: "פ"נ, הוי כי שר וגדול היום נפל, לבירא עמיקתא הגבוה השפל, איך לבבי יחס כי רחוק ממני, מנחם כל לבב דוי רב לכם, בני לוי ה"ה כבוד הרב הרופא, מומחה המפורסם ירא אלקים החכם ושלם, מו"ה מנחם מענדיל בהרב המפורסם הרופא מומחה מו"ה אליעזר..."

בנו, רבי משה שמואל מאצעראטה השתלם אף הוא ברפואה ושימש כרופא מומחה באוסטראה וכל גלילות וואהלין. כמו לאביו, נהרו לביתו יהודים ונוצרים, נמנה על ראשי קהלת אוסטראה ונאמניה, בפנקסיה נמצאת חתימתו לרוב "הקטן משה שמואל במהור"ר מנחם מאצעראטא רופא מומחה". כאביו זכה אף הוא ליחס של כבוד והערצה מבני אוסטראה וראשיהם.

רבי אהרן ד"ר גארדיא

בתקופה מאוחרת יותר, שימש כרופא באוסטראה, רבי אהרן, ד"ר גארדיא יליד פרייסן ששימש רופא למלך פרוסיה ולאנשי חצרו. בן למשפחה עתיקה של יהודים מגרמניה. לבוש כאציל גרמני, רוכב על סוס כפרש מומחה הגיע ד"ר גארדיא לסיור בפולין, בדרכו פגש בהמגיד הגדול ממזריטש, ממלא מקומו וממשיך דרכו של הבעש"ט (ורבו הגירסאות על פגישה זו), רבי אהרן הוקסם מהמגיד הגדול, הלך שבי אחרי אוירת הקדושה והטהרה שאפפה את בית מדרשו. זמן מה התהלך סחרחורי, לא ידע את נפשו עד כי החליט לנטוש את פרוסיה ואת משרתו, לשנות את אורח חייו ולחזור למקור מחצבתו, לדבוק בתורה ובמצוות ולהצטרף לעדת החסידים.

כל ימיו סבל המגיד הגדול ממחלות ויסורים, נכנס אליו רבי אהרן ואמר: "אנא, רבנו, רפא אותי ממחלת הנפש שלי ואני ארפא אתכם ממחלות הגוף", ואכן בבית מדרשו של המגיד הגדול נשאר ד"ר גארדיא, עוסק בתורה ועבודה בחזרו בתשובה שלימה לאלקיו, ומטפל במחלתו של המגיד הגדול.

אחרי פטירתו של המגיד חזר רבי אהרן למקצועו, כרופא לפי עצתם ודרישתם של תלמידי המגיד הגדול, הוא קבע את מושבו באוסטראה, מרכז לחסידים בימים ההם, עבר עד מהרה בחינות חדשות בפני רופאים פולניים ורוסיים וקבל רשיון לפעול כרופא מחוזי מוכר, עד מהרה נתמנה כרופא רשמי למחוז אוסטראה.

כדרכם של רופאים מחוזיים בימים ההם, שנאלצו לעתים לנוד בימים או בלילות לאחוזות מרוחקות, לבש רבי אהרן מדים מיוחדים וחגר חרב מגן. כל רגע של פנאי הקדיש לתורה

ולעבודה, בקדושה ובטהרה. בקלויז קבע מושבו, שם הרבה ללמוד ולהתפלל והזקוקים לו, בעיר או במחוז כבר ידעו היכן נמצא הדוקטור כל היום. כשנקרא לטפל בחולה, הסיר את הטלית ותפילין בהם היה עטור במרבית שעות היום ויצא לרפא חולים.

בקלויז למד בצוותא עם הרה״ק רבי אשר צבי המגיד, ולעתים ניהלו ביניהם ויכוחים אף בעניני חולין, רבי אשר צבי שיבח את תורת הרפואה, טען שניתנה רשות לרופאים לרפאות חולים ולכן בידיהם לעשות זאת ורבי אהרן, הרופא, לא החשיב ביותר את כוחה של הרפואה ויכולתם של הרופאים להביא מזור ומרפא לכל חולה, לדעתו משׁשה הרפואה כולה בעינים עווריות בעולם המחלות והכאב שלא גילה לה את צפונותיה ודרכיה.

פעם, מספרים, הגיע רבי אהרן לקלויז, ניגש לרבי אשר צבי ואמר: היום נוכחתי לדעת שאני צודק ולא מר, אין בכל תורת הרפואה אותה למדתי ערך רב, ואספר לכם סיפור: אמש, בערב נקראתי על ידי אשה עניה לטפל בבעלה חולה, הגעתי לביתה, ונחרדתי מהעניות שטרם ראיתי דוגמתה, החדר מלא ילדים קטנים ותינוקות, והבעל שוכב, דופקו נחלש והולך, לבו פועם בקושי ובהפסקות, גוסס לפי כל כללי הרפואה, והאשה, בוכה ומיללת להציל את בעלה, אבי ילדיה כי בלעדו יגוועו עולליה מרעב.

לבי לא עמד לי לגלות למסכנה זו את המצב לאמיתו, לספר לה כי בעלה גוסס, רשמתי איזו תרופה שאין בה ממש ועזבתי את הבית שבור ורצוץ. הבוקר, אמרתי לעצמי, מי ידאג לעוללים הרעבים שם בקצה העיר, שאביהם מוטל בוודאי מת, החלטתי לחטוף מצוה לפני התפלה, קניתי לחם וחלב וחמאה ושמתי פעמי לעבר המשפחה העלובה, להאכיל את היתומים הרעבים. ניגשתי למקום והשקט הפתיע אותי, אין בכי למת, אין יללות, רק קול פעוטים, משחקים. נכנסתי והאשה קפצה ממקומה, לא ידעה את נפשה ולא פסקה תוך בכי מלהודות לי, הצלתי לדבריה את בעלה, ששכב שקט במטה, חלש.

נגשתי אליו ובדקתיו, לבו פועם כהלכה, דופקו רגיל, מראה פניו טובים, מבריא והולך בניגוד לכל כללי הרפואה. שאלתי את האשה: מה נתת לבעלך ?, והיא צוהלת: הרפואה המושיעה שלך. ברוב תמימותה הכניסה את הפתק עליו רשמתי משהו לסיר הבישול שלה, הדבוק משיירי אוכל דל, בישלה את הפתקה ובכל שעה הגישה לו כפית של התרופה, והוא — הבריא, ועתה — טען רבי אהרן — מי צודק, אני או מר, היש ערך לרפואה...

ולמרות התאכזבותו מכל תורת הרפואה לא פסק רבי אהרן מלהגיש עזרה לחולים שפנו אליו. הוא האריך ימים הרבה ועד לשנות זקנה מופלגים עמד על משמרתו. בין קברות גדולי העיר נכרה קברו ומצבתו אומרת: ״פ״נ הישיש הזקן שהלך ושימש חכמים, אשר שימש להרב בוצינא קדישא מ״מ דק״ק מעזריטש, מ׳ אהרן במו״ה שמשון דאקטער גארדא נפטר כ״ו אדר שני תק״ע לפ״ק תנצב״ה״.

פרק עשירי

חסידים וחסידות באוסטראה

שונה היתה אוסטראה מברודי, עמיתה, בעוד וזו האחרונה עמדה בהתנגדותה החריפה לחסידות וסירבה לפתוח שעריה לתנועה זו, נכבשה "אות תורה" במהירות וללא מאבקים חריפים על ידי תלמידי הבעש"ט וממשיכיהם. תאי התנגדות לחסידות נשארו באוסטראה כשם שתאים של חסידים חדרו לברודי חרף עמדת ראשיה ומנהיגיה אבל שערי אוסטראה קלטו בלי קושי את תורת הבעש"ט.

הבעש"ט הרבה לבקר את אוסטראה ולעבור דרכה ובכל פעם, נתקבל שם בכבוד מלכים, כל בני העיר יצאו לקראתו. רבי אהרן מהאראדאק, מותיקי תלמידי הרה"ק רש"ז מלאדי מילידי עיר אוסטראה היה, בשנות זקנותו נוסף לו תואר מיוחד, כי אכן מרואי פני הבעש"ט היה, כילד בן שבע יצא יחד עם כל תושבי אוסטראה, לקבל את הבעש"ט בהגיעו לעיר.

באוסטראה התאכסן בביתו של האב"ד, הג"ר דוד היילפרין, כשעזב הרב את העיר ועבר לזסלב, לפי הוראת הבעש"ט שוב לא לן כמעט בעיר, בה גרו כמה מאריות שבחבורת תלמידיו, ביניהם: א) הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ (וכנראה גם בנו, הרה"ק רבי יחיאל מיכל, המגיד מזלוטשוב ישב מספר בעיר זו. הקצין רבי יוזפא הגדול מאוסטראה הקדיש לו סכום מסוים מעזבונו בצוואתו). ב) הג"ר דוד היילפרין אב"ד אוסטראה וזסלוב. ג) הג"ר מאיר מרגלית, אב"ד אוסטראה. ד) הרה"ק רבי יעקב ברבי חנוך (ידיעות מעטות נשארו ממנו, הוא נפטר באוסטראה ביום ב׳ סיון תקנ"ו ומצבתו אומרת: "פ"נ הרבני איש אלקים קדוש יאמר לו..."). ה) הרה"ק רבי ארי׳ לייב, מ"מ מאוסטראה. ו) הרה"ק רבי פנחס מקוריץ. ז) הרה"ק רבי יוסף יואל אב"ד סטפאן, יליד אוסטראה, ועוד.

בעיר זו פעלו רבים מגדולי תלמידי המגיד הגדול ממזריטש, מהמפורסמים ביניהם: א) הרה"ק רב ייב"י. ב) הרה"ק רבי יונה, ג) הרה"ק רבי יצחק אייזיק אב"ד קוריץ והקלויז הגדול דאוסטראה, ד) הג"ר אהרן שמואל הכהן אב"ד סטפאן, יאמפלה וקלויז דאוסטראה, ה) הרה"ק רבי אשר צבי ראב"ד ומ"מ באוסטראה ובקוריץ ועוד.

אוסטראה הפכה לתקופה ארוכה למרכז לחסידים ולחסידות. הרה"ק מאפטה, בעל "אוהב ישראל" הרבה לבקר בעיר וחיבב אותה. באוסטראה מנוחתו כבוד של הרה"ק רבי יוסף מאוסטילה בהרה"ק רבי מרדכי מנסכיז שבא לאוסטראה לנשואי בנו, רבי ברוך מקונסטנטין עם בתו של הרה"ק רבי יעקב יצחק, נכדו של רב ייב"י וממלא מקומו. לפני החופה חלה ובתוך שבעת ימי המשתה עלה בסערה השמימה בהביעו את שביעת רצונו למצוא את מנוחתו בעיר זו. (מצבתו אומרת: "כאן קנה מקומו כבוד הרב המאור הגדול החסיד המפורסם מטע קדושים גזע ישישים מו"ה יוסף בהרב הגאון מו"ה מרדכי זצלה"ה מבית קצנעלינבויגן שהיה ממש בכתר הרבנות בק"ק לויצק ובק"ק אוסטילע ושאר קהלות קדושות נפטר י"ח אלול שנת תק"ץ לפ"ק").

על ילידי אוסטראה נמנה הג"ר אפרים אב"ד סדילקוב. אביו, רבי לייב ר׳ אנשילס נמנה על חסידי הבעש"ט. המגיד הגדול ממזריטש והרה"ק רבי פנחס מקוריץ, והתחתן בו הרה"ק רבי יעקב שמשון משיפיטובקה בלקחו את רבי אפרים כחתן לבתו. חסיד מובהק ומופלא היה רבי אפרים מנעוריו, למד אצל חותנו הרה"ק

רבי יעקב שמשון עד לעלותו לארץ ישראל ואחרי כן הרבה לנסוע לאדמור״י דורו. בנעוריו סירב להתעטר באיצטלה דרבנן וביכר לעסוק במסחר, שנים מספר שימש כפקיד וכנאמן בחנות בברדיטשוב, אולם כשהדברים הטרידוהו מדי, קבל עליו את משרת אב״ד ומו״צ בקהלת סדילקוב.

הג״ר אפרים האריך ימים והגיע לשנות זקנה מופלגים מאד, בערוב ימיו נחשב לאחד השרידים הבודדים שזכה להסתופף בצל קדשו של המגיד הגדול ממזריטש ותלמידיו ולהכיר את הבעש״ט. מקרוב ומרחוק באו אליו לקבל ברכתו או להתבשם מאור פניו שעוררו הערצה.

מדי שנה, גם בשנות השיבה המופלגים שלו, הלך ובא לאוסטראה עיר מולדתו להשתטח על קברי אבותיו הקדושים, ואכן נמנה הג״ר אפרים על ניני המהרש״א. בעת ביקורו בעיר נהרו אליו נער וזקן כדי לקבל את ברכתו שלא מנע מאיש. עשרות בשנים ביקר בקביעות באוסטראה בחודש אלול, ביום פטירת אביו. בשנה האחרונה לחייו הזמין אליו לסדילקוב את בניו ובנותיו, נכדיו ונינו לפני חג השבועות וברכם ברכה פרידה, וגמר אומר לשבות את חג השבועות באוסטראה.

וביום השני לחג שבועות שנת תקצ״ד חלה וכעבור שעות מספר החזיר את נשמתו הקדושה ליוצרה. קברו נכרה קרוב לקבר המהרש״א, שעל יוצאי חלציו נמנה.

הג״ר דוד היילפרין אב״ד אוסטראה

רבת השפעה ומעמד היתה משפחת היילפרין בתקופה זו בפולין לכל גלילותיה, בעיקר בניו וחתניו של הג״ר ישראל חריף היילפרין אב״ד אוסטראה וזסלב, כולם עשירים מופלגים וגדולים בתורה ובמעש, בעוד ובכור האחים רבי ליפמן ישב במזיביז׳, ונחשב כשר וטפסר ליהודים הקדיש האח השני, רבי דוד את ימיו ולילותיו לתורה ולעבודה. שותף היה לכמה מעסקיו של אחיו הבכור, רבי ליפמן וכן הרבה לבקר במזיביז׳, עירו של הבעש״ט, ושם התקרב למאורן של החסידות והפך עד מהרה לאחד מתלמידיו המובהקים.

אחרי פטירת אביו הג״ר ישראל חריף אב״ד אוסטראה נתפנתה גם משרת אב״ד הקלויז, אחרי שהג״ר יהודא לייב בהג״ר אשר ענזיל עזב משרה זו ועבר לכהן כאב״ד סלוצק, ומשם לפינסק. הון רב פיזר אז הקצין רבי יוזפא הגדול כדי להשיג משרת אב״ד הקלויז עבור חתן בנו, הג״ר אברהם משולם זלמן אשכנזי, בנו של גאון הדור בעל ״חכם צבי״. הדבר היה כנראה למורת רוחם של בני הג״ר ישראל חריף ובעיקר, צאצאי הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק אב״ד אוסטראה ומשקם הקלויז, שבצוואתו שהשאיר אחריו דרש שכרבני הקלויז ישמשו רק יוצאי חלציו, ואם כי רבי יוזפא הגדול היה מחותנו של הג״ר ישראל חריף, ובנו, רבי יעקב, שותף לעסקיו ועשיר מופלג היה חתנו של הג״ר ישראל, נעשה בכל זאת קרע בין הדבקים. ואוסטראה העיר הוכנסה למאבק פנימי שנמשך שנים הרבה והגיע לידי מחלוקת חריפה וגלויה.

בעוד וצד אחד בעיר לא ראה בעין יפה את בחירתו של הג״ר אברהם משולם זלמן כאב״ד הקלויז, עשה הצד השני הכל, למנוע את בחירת אחד מבני הג״ר ישראל חריף כאב״ד העיר והגליל במקומו. שנים חלפו עד אשר נבחר הג״ר דוד היילפרין כאב״ד העיר והגליל, משנת תצ״א ועד לשנת תצ״ח לא היה לאוסטראה אב״ד לעיר ולגליל.

עם בחירתו של הג״ר דוד הוחרפה המחלוקת, כתלמיד נאמן ומסור של הבעש״ט עשה הג״ר דוד הכל להכניס את קהלתו תחת כנפי החסידות. הבעש״ט הרבה לבקר בעיר, להתאכסן בביתו של הרב האב״ד, שהכניע עצמו למורו ועמד לפניו כתלמיד לפני רבו. רבים מגדולי העיר והקלויז ובראשם הג״ר אברהם משולם זלמן לא ראו את הדבר בעין יפה, איש באוסטראה לא יצא למאבק גלוי נגד החסידות והבעש״ט, אבל למעשה, מאחורי הקלעים שימשה בעית התנועה החדשה וההתנגדות לחסידות גורם רציני למאבק האישים.

תלמידי הבעש״ט הרבו לבקר בעיר ותודות לאב״ד הג״ר דוד נתקבלו תמיד בכבוד רב. החברה קדישא, שמלאה את תפקיד הקהל, הקדישה סכומים נכבדים לגדולי החסידות שביקרו במקום, וכה רשום בפנקסי החברה הוצאות רבות למטרה זו, לעתים קרובות מצא רמ״מ בובר כפי שהוא מביא בספרו ״מזכרת גדולי אוסטראה״ סעיפי הוצאות למטרה זו ״...ח״י זהובים להמפורסם הנקרא ר׳ דוד פירקס״, או ״להרב המוכיח המפורסם מק״ק פאלאנאי ח״י זהובים״, ״תשעה זהובים להרב המוכיח הגדול מוהר״ר יצחק״ ״להרב ר׳ נחום מטשערנאביל ט׳ זהובים״ ועוד.

הג״ר דוד פעל לפי דרכו, ברוב קדושתו, פרישותו וגם ענוותנותו הרבה. רב היה עושרו והוא לא נזקק כלל לקהלת אוסטראה ולמשכורתה ובעוד ומתנגדיו פיזרו הון רב אצל השלטונות (כפי שמספר הקצין רבי יוזפא עצמו בצוואתו שם הוא כותב בין השאר: ״...אהובי חתני [למעשה חתן בנו] הרב הגאון מ״ו משולם זלמן הלא ידעת כמה ממון נשתקעתי עבורך על רבנות דקלויז ועל רבנות דקהלה כמה וכמה רבבות ואלפים...״ (נדפס בהוספות למזכרת לגדולי אוסטראה), שמר מאידך הג״ר דוד היילפרין בקפדנות על צוואת אביו הג״ר ישראל חריף שכתב: ״...ואתם בניי יהיו מעשיכם בנחת עם הבריות ואל תסתכלו למעלה מכם לעלות לגדולה ע״י כספכם כי סוף הכבוד לבוא וה׳ יהי׳ בעוזריכם, וחלילה ליתן הונו ורכושו עבור רבנות ולבוא שם בידים רקניות...״

דברי הג״ר ישראל חריף לא היו מליצות בלבד אצל בניו המופלגים (כפי שהדבר בא למעשה לידי בטוי בצוואתו של הג״ר דוד היילפרין שנדפסה בספר ״דרכי ציון״), ואחרי התיעצות עם מורו הבעש״ט ולפי הסכמתו והוראתו החליט הג״ר דוד אחרי 10 שנות כהונתו כאב״ד העיר לנטוש את הרבנות באוסטראה שהיתה חביבה ויקרה לו, לעזוב את כל המחלוקות מאחוריו ולעבור לזסלב הקרובה לשמש שם כאב״ד ור״מ בלי הפרעות ודברי ריב וזאת, למגינת לבם של תומכיו הרבים ונאמניו, שהשפעתם היתה מכרעת בעיר. וגירסאות שונות נשארו באוסטראה סביב צעדו זה של הג״ר דוד היילפרין, לפי גירסה אחת, הרי שבגלל המחלוקת החריפה שוב לא היתה כל אפשרות ששני המאורות הגדולים, הג״ר דוד והג״ר אברהם משולם זלמן ישארו יחד בעיר, ולפי החלטת הבעש״ט נטש הג״ר דוד את תפקידו, והבטיחו שתמורת זאת יזכה וממנו יצא מאור גדול, ואכן, אחד מניניו היה השרף הגדול, הרבי הזקן מקוצק, מאריות שבגדולי החסידות. לפי גירסה אחרת חייבה המציאות אז גם את תומכי הג״ר דוד לפזר הון רב כדי לשחד את השלטונות, דבר שהג״ר דוד וגדולי החסידות התנגדו לו בכל תוקף ועוז. (יתכן והד למאבק באוסטראה מצא בטוי בספריו של הרה״ק רבי יעקב יוסף הכהן בעל ״תולדות יעקב יוסף״ מראשוני החסידות המגנה בחריפות את תפיסת הרבנות בכוח, ותלמידו של הצדיק והקדוש הג״ר דוד היילפרין, הרה״ק רב ייב״י חיבר קונטרס בשם ״עין משפט״ בו יצא בחריפות יתירה נגד כל אלה המשיגים רבנות בכסף).

אחרי שהג״ר דוד נטש את הרבנות בעיר נבחר במקומו הג״ר אברהם משולם זלמן כאב״ד העיר והגליל, אולם רבי דוד לא נתק את קשריו עם אוסטראה, הרבה לבקר בה ורבה השפעתו על תושביה. בניו, המשיכו בדרכו, ונמנו על תלמידי הבעש״ט המובהקים. בנו הבכור, רבי ישכר בעריש (חתנו של הג״ר יחיאל אב״ד קובלה, מתלמידי הבעש״ט) נמנה על גדולי החסידים, גדול בתורה ובקדושה (צוואתו וכן כמה ליקוטים מתורתו נדפסו יחד עם צוואת אביו בספר ״דרכי ציון״). בנו השני, רבי יצחק אייזיק וחתנו הג״ר צבי הירש (נזכרים פעמים מספר בספר ״שבחי הבעש״ט) נמנו על גדולי החסידים המובהקים. במיוחד החשיב הג״ר דוד את בתו הרבנית רייצה שנפטרה בעודו בחיים בזסלב ופקד בצוואתו לקברו ליד קברה ואם לא — הוא ביקש לא

לקבור שום אדם תוך ארבעה אמות מקברו.

ח״י שנה ישב הג״ר דוד בזסלב, ונפטר בעת ביקורו אוסטראה, ומנוחתו כבוד בעיר זו, ליד קבר דודו־זקנו הג״ר יואל הגדול היילפרין אב״ד אוסטראה, ולמרות הוראתו המפורשת לכתוב על קברו רק ״הרב מו״ה דוד בהרב מו״ה ישראל שהי׳ אב״ד זה ובק״ק אוסטראה״ הרשו עצמם גדולי העיר לשנות קצת לכבודה של תורה ומצבתו תשא אמריה: ״פ״נ ה״ה הרב המאור הגאון מוהר״ר דוד בהרב המאור הגאון מו״ה ישראל ז״ל שהי׳ אב״ד ור״מ דק״ק זסלב ואב״ד דפה נפטר בערב שבת קודש ט״ז תמוז שנת תקכ״ה לפ״ק תנצב״ה״.

ומענינת צוואתו, והרי קטעים ממנה: —

״לאחר שאני רואה שבכל יום נתמעט כותי, והימים ידברו אשר זקנתי מהיות לאיש אמרתי לכתוב צוואה איך שיהי׳ הנהגה עם המעות שלי (ואחרי שהוא מפרט את עזבונו ואת אשר ינתן לזוגתו הרבנית הוא ממשיך) ... מזה שייכים לצדקה ארבעה אלפים זהובים בעד נשמתי, תשעה מאות זהובים להלוואה לק״ק בראד מעות עולמית והפירות יהיו שייכים לעניים קרובי וקרוב קרוב קודם ועל זה יתן קוויט בני הרבני מו״ה יצחק אייזיק נ״י ויבוא עה״ח עוד אחד מבני. וסך ת״ק זהובים יהי׳ שייך לעשרה אנשים שיתפללו כל השנה בביתי לכל אחד חמשים זהובים ולבן דודי הרב המגיד דפה״ק מאה זהובים. להרב המוכיח מפולנאה ולהרב המגיד ממעזריץ ולהרב המגיד מזלאטשוב ולהרב מו״ה פנחס מקארעץ ליתן לכ״א מאה וחמשים סך עולה שש מאות זהובים. לרבי וואלף קוציס ממעזבוז ולהרב המגיד מק״ק באר ולהרבני מו״ה זלמן ממעזריטש [הוא הנזכר למעלה] ולאחיו הר״ר לייב לכ״א מאה זהובים, ס״ה אלפיים וחמש מאות זהובים. עבור עניי ארץ הקדושה לשלוח להרב ר׳ מענדיל מפרעמישלאן מאתיים זהובים, ולה״ר נחמן מהארידיינקע ולה״ר פרידיל לכ״א מאה וחמשים זהובים, לה״ר דוד (חתן הרב) מסטעפאן ולה״ר צבי בן הרב הבעש״ט לכל אחד מאה זהובים. לאחי הרב ר׳ יעקב ולאחי הרב ר׳ אייזיק לכל אחד מאתיים זהובים, וסך ארבעה מאות זהובים יהיו לעניים היינו בעת החולשה ולפני המטה יחלקו הסך הנ״ל מזה לעניי קרובי ה״ר אורי מאוסטראה ולהרב המגיד מאוסטראה [הוא הרה״ק רבי אריה לייב] לכל אחד שלושים זהובים, והאנשים האלה שצויתי ליתן להם כאמור לעיל המה ילמדו אחר תפלת שחרית כל אחד שיעור לזכור נשמתי ויאמרו קדיש. גם מנין שיהי׳ בתוך ביתי ילמדו פרק משניות אחר התפלה, ואחד מבני יאמר קדיש, והעיקר כל שלשים יום אחר פטירתי ילכו עשרה אנשים שהתפללו בביתי על קברי ויתפללו התפלה שבסידור שער השמים שתיקן הגאון מו״ה ישעי׳ זצ״ל [השל״ה הקדיש] בכוונה גדולה ועבור זה ליתן לכ״א סך (מסוים). מקום קברי אצל בתי הרבנית מרת רייצה ובלא״ה אין שם רק דרך לילך ובאם יבקשו החבורה מקום להרחיב הבית חיים שלהם אז אעפ״כ תוך ארבע אמות שלי הנני גוזר בחרם בל להניח שום אדם אצלי, ולכתוב זאת בפנקס החבורה הקדישא וחלילה לשנות בזה״. [מענינת צוואתו אביו, הג״ר ישראל חריף שלא השאיר אחריו שום הון, אולם בניו היו עשירים מופלגים ביותר והוא רק מבקש מבניו ״ליתן איזה צדקה לעני הגון בכל יום מימי השלושים״ אבל את הוצאות בעד קבורתו הוא דורש שישלמו מכספו ״לחבורה קדישא דג״ח יתנו הלאכטער שלי שיהי׳ בבית הכנסת שוה שמונים זהובים ומזומנים ג״כ עשרים זהובים ובקשתי מהם שלא יקחו יותר מהנכסים המעטים שלי שאי אפשר לצאת ידי חובתי נגד כתובת אשתי ומכ״ש נגד בני הקטנים].

והלאה מצוואתו של הג״ר דוד: ״זופצי לבן שלי ליתן להרבני המופלג חתן החזן ובקשתי ממנו לילך על קברי כל שלושים יום להתפלל. טוזליק שלי ליתן להרב המוכיח מפולנאה בתוך מעותיו, כובע שקניתי מחדש בעד סך (מסוים) יותן להרב מו״ה פנחס מקארעץ בתוך מעותיו. בעת שאהי׳ גוסס ישבו עשרה אנשים טבולי יום וילמדו בספר מוסר וספר

מעבור יבק. בעת טהרה ינהגו כאמור בספר הנ״ל ויטבלו אותי ט׳ קבין פעם אחר פעם שני פעמים [ואביו הגאון בצוואתו כתב: ״ובשעת הטהרה ישפך עלי בפעם אחד אף משני כלים רק השפיכה תהי׳ בפעם אחת ח״י קווארט מים שהם ט׳ קבין] ולא יגביהו המטה רק להיות פחות מעשרה טפחים לארץ ובין אנשים [ואביו בצוואתו כותב ״נשיאת המטה יהי׳ למטה מעשרה טפחים לארץ ואנשים המלווים אותי יהיו מחוברים למיטה מכל הצדדים רק הנושאים יהיו טבולי יום״] וגוזר אני בחרם שחלילה לזוגתי או בני או בנותי לילך אחר המיטה [כצוואת אביו] רק כשיהי׳ המטה על בית החיים להגיד קדיש וחלילה לשום איש או אשה לנגוע בי או במטה בלי טבילה, אף אותם אנשים שיטבלו קודם מיתתי ויהיו בעת המיתה, יטבלו שנית כשירצו להתעסק בי [דומה לצוואת אביו הגאון] וחלילה לשום אשה בעולם ללוות את המטה, ולא לעמוד בחוץ רק כל אחת בביתה ולא בשווקים וברחובות אף אחותיי ובנותיי לא ילכו אחרי כלל רק תיכף אחר המיתה לא תהי׳ שום אשה בחדר זה אף זוגתי ובנותי, אחר כלות שבעה ביום השמיני יעשו גדר סביב קברי [אביו הגאון כתב בצוואתו: ״ביום השביעי לעשות גדר סביב לקבר ושלא לדחות אף יום אחד, והיינו ארים צאמען דוקא ביום שביעי״], התכריכין יהיו הכל של פשתן אף הכובע, הספסל אשר אני יושב בבית המדרש שלי מקום ארוך אמה מהעמוד, ליקח ולנסר מהספסל אמה מקומי והשטענדיר לעשות מהם ארון וקאפ ברעטיל ומרגלותיו ברעטיל, להקיף אותי ז׳ הקפות כאמור בספר החיים באריכות מה להגיד. וקודם המטה יכריז איש לחיות כל אחד חוזר בתשובה ולהתפלל בעד נשמתי. הספד יהי׳ מדברי מוסר ובל לספוד אותי בשום מקום אם לא בדבר תוכחת ומוסר ואצ״ל פה ג״כ בל לספוד אותי רק בתוכחה ומוסר ולא שום פשט בעולם, מצבה לעמוד בסוף השנה. ביא״צ ולכתוב רק הרב מו״ה דוד בהרב מו״ה ישראל שהיה אב״ד פה ובק״ק אוסטראה, כל ימי שבעה חלילה לדבר מעזבון שלי חן זוגתי או בניי רק יתעסקו באבילות, אותם האנשים טובלים שישבו אצלי בעת יציאת נשמתי הם יניחו אותי לארץ תיכף ולא ימתינו על החבורה הקדושה ויניחו אותי בלי שום דבר חוצץ ביני ובין הרצפה רק יכסו כל גופי וראשי שלא יהי׳ שום אבר חוץ לבגד שחור שיכסו אותי, בני הגדול יסמום עיני, יניח אותי בטלית שלי, רק להסיר הכסף. אחר ז׳ הקפות שיעשו כשיגיעו להניח לקברי יקשרו חבל על צוארי ויגררו לקבר וחלילה לשנות בזה, ושני אנשים זקנים ת״ח טבולי יום יניחו אותי לקברי...״

צוואתו של הג״ר דוד היילפרין, הגאון החריף, החסיד המופלא, איש קדוש ומקובל אלקי היא אחת הצוואות המעטות שנשארו לנו מבני היכלא קדישא של הבעש״ט, וחושפת בפנינו טפח מגדלותו, ענוותנותו ועולמו הטהור והקדוש.

הג״ר יוסף יואל היילפרין
אב״ד סטפאן

אחד מגאוני הדור וקדושיו, ממשפחת היילפרין המיוחסת ושארו של הג״ר דוד היילפרין היה הג״ר יוסף יואל היילפרין אב״ד סטפאן ומבני היכלא קדישא של הבעש״ט, אשר אחרי הסתלקות מורו זה, הסתופפו רבים בבית מדרשו והלכו לאורו.

הג״ר יוסף יואל, ובפי בני דורו רבי יואל, נולד באוסטראה לאביו הג״ר יעקב אהרן אב״ד סטפאן ולוצק בהג״ר מרדכי היילפרין אב״ד לוצק ומראשי וגדולי אוסטראה בהג״ר יואל, ״דער גרויסער רבי ר׳ יואל״ אב״ד אוסטראה והגליל, בהג״ר יצחק אייזיק היילפרין אב״ד ור״מ טיקטין בהג״ר אליעזר ליפמן היילפרין אב״ד טיקטין, חתנו של הגאון המהרש״ל. הג״ר יצחק אייזיק אב״ד טיקטין נשא בזיווג שני את בתו של הג״ר מרדכי בהגאון רבי דוד הלוי, בעל הט״ז והיא אמו של הג״ר יואל היילפרין אב״ד אוסטראה (אשתו הראשונה

שמתה בנעוריה היתה בתו של הג״ר יעקב שור אב״ד בריסק בעל ״בית יעקב״ בהג״ר אפרים זלמן שור אב״ד בריסק בעל ״תבואות שור״).

הג״ר יעקב אהרן שימש שנים מספר כאב״ד סטפאן ומשם עבר לכהן כאב״ד לוצק. עת בו כיהן כאב״ד סטפאן, נגנבו פעם בלילה הרבה תכשיטים וכלי זהב מארמונו ־ דוכס, שליט העיר, מלשינים למיניהם, שלא השלי׳ עם הרב שלא חנף לאיש ולא נשא פני אדם, הפיצו עלילה שידי הרב ובנו הצעיר, הג״ר יוסף יואל בדבר, והם, הרב ובנו הסיתו את הגנבים לגנוב את הכל מבית הדוכס ולמכור אותם להם. השליט האכזר, המלא זעם לא חשב הרבה, צוה לאסור את הרב ואת בנו ולקשרם באזיקי ברזל ועמם, שני יהודים פשוטים אשר לדעת הדוכס היו מסוגלים לבצע את הגניבה.

הדוכס מינה שופטים מפקידיו והם פקדו לענות בכל עינויים אכזריים את שני היהודים שנחשדו בביצוע הגניבה כדי ״לגלות את האמת״. היהודים האומללים הללו עונו בצורה כה איומה עד כי שוב לא יכלו לעמוד ביסורי תופת המחרידים, ו״הודו״ במה שלא עשו כלל, כי אכן גנבו הכל ומסרו כל השלל לבן הרב, הג״ר יוסף יואל שימכור את האוצר. עם הודעתם — נפסקו העינויים, כהבטחת ״השופטים״.

מיד ניגשו ״השופטים״ לשפוט את הג״ר יוסף יואל ופסק דינו יצא במהירות, לקשור ידיו ורגליו ולהכניסו לבור צר ועמוק שנחפר, כך יעמוד שם מבלי לאז עד למחרת בבוקר ואז יומת בצורה אכזרית, זולתי אם יסכים הגאון הצעיר להמיר את דתו ולהפוך לנוצרי, אז זכופר ״עוונו״.

כל אותה לילה הכין עצמו הג״ר יוסף יואל למות על קידוש השם ובבוקר, ולפתע נתגלה הגניבה, משרתי הדוכס בוצעו את הגניבה, ניסו למכור את השלל לצורפים מקומיים שלא עמדו על ערכו וסירבו לקנותו. הם הסתובבו עם החפצים עד אשר נודע ליהודים במה מדובר ומיהרו לחשוף הכל בפני הדוכס הצורר גמשרתיו — שופטיו.

הג״ר יעקב אהרן ובנו הג״ר יוסף יואל יחד עם שני היהודים שעונו קשות שוחררו, לזכר הנס השם הג״ר יעקב אהרן את הדברים על מגילה כתובה על קלף המספרת בפרטות, בתרגזים כל המאורע, בשכל חרוז מתחיל באות משמו ״יעקב אהרן בהרב מהר״ר מרדכי״, בסופה, הוא מצוה לבניו ובני בניו עד סוף כל הדורות לעשות להם חוק ולא יעבור להתענות ביום כ״ב בחודש מנחם אב, ביום שאירע הנס, לומר סליחות אחרי תפילת שחרית ולעת ערב להרבות בצדקה ולערוך ״סעודת מצוה״ ולספר אז לבני בנים את כל פרשת הנס.

כשארו, הג״ר דוד, כן הצטרף הג״ר יואל לעדת תלמידי הבעש״ט. כשעבר אביו לכהן כאב״ד לוצק נבחר הג״ר יואל במקומו כאב״ד סטפאן ושם נשאר עד ליומו האחרון. בסטפאן הרבה הבעש״ט לבקר והתאכסן בביתו של הרב, והג״ר יואל הצטרף אז לעדת תלמידי הבעש״ט, כפי שמעיד על כך חתנו, הג״ר אהרן שמואל הכהן, בספרו ״קורא מראש״.

פעם — מספר הג״ר אהרן שמואל הכהן בספרו — התאכסן הבעש״ט בבית חתנו, הג״ר יואל בסטפאן. אז, טרם הצטרף הג״ר יואל לבעש״ט ועדיין לא נמנה בין תלמידיו כשעזב הבעש״ט את העיר, נסע הג״ר יואל עמו, כדי ללוותו בדרך, שהוביל תוך יער, היו האילנות מקשקשין והצפורים מצפצפין אמר הבעש״ט להעמיד את העגלה בהאזינו לרישרושים, האזין רגעים מספר ופנה להג״ר יואל ואמר: ״אומרים לי, ששכחנו דבר הנחוץ לנו בעיר ונצטרך לחזור לשם״, חרה הדבר להג״ר יואל, רבה של סטפאן, חשב בלבו היתכן ובדורות שלנו נמצא איש היודע שיחות עופות ומבין לרחשי אילנות... עברו כמה רגעים ונתברר שהבעש״ט צדק, נשכח מהג״ר יואל דבר נחוץ ונאלצו לחזור לסטפאן כדי להביא את החפץ. כך — מעיד הג״ר יואל — סיפר לי חותני הגאון ומסיים ואומר ״פוק חזי מאן גברא קמסהיד

עליה המלתא המפורסם א"צ האי אשר חותמי הרב הצדיק וצלל"ה עולה לא נמצא בשפתינו ת"ו".

למרות הצטרפותו לעדת החסידים התחתן הג"ר יואל, המאור הגדול עם רבה של אוסטראה, המתנגד, הג"ר אברהם משולם זלמן אשכנזי בן הגאון בעל "חכם צבי" ועם אב"ד דקלויז אוסטראה הג"ר נפתלי הירץ הכהן, בנו של הג"ר אברהם משולם זלמן הג"ר צבי הירש אשכנזי אב"ד ברדיטשוב נקלויז דאוסטראה היה חתנו הראשון והשני, הג"ר אהרן שמואל הכהן בהג"ר נפתלי הירץ מתלמידי המגיד הכהן ממזריטש, ומ"מ חותנו ברבנות בסטפאן. לא ידוע לנו אם היה להג"ר יואל בנים פרט לשתי בנותיו.

אחרי הסתלקות הבעש"ט הצטופפו כנראה רבים בצלו של הג"ר יואל, כפי שרשם על מצבתו "רבים הלכו לאורו". הג"ר יואל, שבספרי בני דורו ומראשוני החסידים מתאר "כמאור הגדול", "הצדיק המפורסם" וכדומה נפטר בשנת תק"ל ומנוחתו כבוד בסטפאן, על מצבתו נשתם: "פ"נ כבוד מורנו הרבנו הרב הגאון המפורסם בדורו, רבים הלכו לאורו, התרין מ' יוסף יואל אב"ד דק"ק סטעפאן בהגאון המפורסם שלשלת היוחסין מ' יעקב אהרן היילפרין אב"ד דק"ק לוצקא נפ' יוד אדר שני לפרט... (נמחק).

<u>הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ</u>

אחד מראשוני החסידות מתלמידי הבעש"ט המכובדים היה הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ, שתקופה ארוכה נמנה על תושבי אוסטראה, למרות חקלותו וגדולי העירה מוצאו מגליציה, אביו, רבי יוסף ספראוודלובר (איש האמת) היה בנו של הג"ר משה, אב"ד סטריה.

נכבד מאוד הוא המקום של הרה"ק רבי יצחק בתנועת החסידות בכל זאת משאדו בידינו פרטים מעטים מאוד על התקופה שקדמה לישיבת הרה"ק רבי יצחק באוסטראה; חמכן למשל הכן בעל ק' האס ילה דרוהוביץ היה או.

שישב שם זמן מה; בנו, הרה"ק ר' יחיאל מיכל, המגיד מזלטשוב ישב אף הוא זמן מה, כנראה, באוסטראה (אם כי אין כל סימן לביקורו בעיר אחרי שאביו נטשה) הוא פעל בסביבה גלא בעיר זו. (כשהייתי פעם באחוזת קהילנו ליד לודמיר, עת בו נפש שם סבי, האדמו"ר הזקן מגור זצ"ל, בא רב או צדיק למקום, מאוסטראה הקרובה לראות את זקני האדמו"ר שעה ארוכה ישב בבית המדרש הארעי שהוקם בקהילנו, וסיפר רבות על תקופה זו באוסטראה. לדבריו — עד כמה שאני זוכר — בשעה שעזב הג"ר דוד היילפרין אב"ד אוסטראה והגליל את העיר ועבר לכהן כאב"ד זסלב, נטשה גם הרה"ק רבי יצחק מדרוהוביץ ועבר להורחוב, לשמש כמוכיח ומגיד מישרים. היה זה, לפי גירסה זו בשנת תק"ז ושלש שנים פעל בהורחוב עד לשנת הסתלקותו, תק"י, וזאת, תוך זהות עם הג"ר דוד, רעו ועמיתו בחבורת תלמידי הבעש"ט הראשונים, ושוב לא ביקר את אוסטראה. מאידך, מצא ר' מנחם מענדיל בובר בפנקס חברה קדישא באוסטראה רשום "תשעה זהובים להרב המוכיח הגדול מוהר"ר יצחק", כסף שנשלח לו בעת ביקורו בעיר, כפי שנהגו ראשי החברה בכל עת בו ביקר במקום אחד מגדולי תלמידי הבעש"ט, ומענין, אין בפנקס זה כל רמז לכסף שניתן לבעש"ט עצמו, שהרבה לבקר במקום ונתקבל בכבוד רב מאד. עד כמה שאני זוכר, סיפר אז הרב או האדמו"ר מאוסטראה, לא התענינתי אז לדעת שמו — משום מה, על היחסים בין הרה"ק רבי פנחס מקוריץ והרה"ק רבי יחיאל מיכל המגיד מזלטשוב ומשום שהראשון ישב בעיר וניהל שם את עדתו, סירב המגיד בזלטשוב לבקר במקום שמעתי אז פרטים שונים, כנראה גירסאות שהתהלכו בין חסידי אוסטראה וזקניה, וכן פרטים מסוימים על מאבק בין שיטות שונות בחסידות שהתנהלו כבר אז, אולם איני יודע עד כמה הפרטים מוסמכים, במקורות אשר בידינו בכתב אין כל רמז לדבר).

מתורתו, שיטתו ודרכו של הרה"ק רבי יצחק

מדרוהוביץ כמעט ולא ידוע לנו, בסיפורי החסידים ובספרי המעשיות על הבעש"ט ותלמידיו מתאר הרה"ק רבי יצחק כצדיק נסתר במרבית שנות חייו ועד להתקרבותו לבעש"ט. מתוך סיפור שהיה נפוץ באוסטראה ברור כי ארי זה בחבורת החסידים הראשונים לא הלך מעולם בתלם הרגיל והמקובל בימים ההם, עשה את דרכו ופעל תמיד כפי הבנתו ורצונו, מבלי להתחשב באיש.

כך, למשל, מסופר באוסטראה שבעת בו חלתה בתו של הקצין רבי יוזפא הגדול, ומצבה החמיר והלך, פיזר רבי יוזפא סכום מסוים בין עשרת הלומדים שהחזיק על חשבונו בקלויז שלו וישבו על התורה ועל העבודה יום ולילה, למען יתפללו ויצומו להבראת בתו.

כשקבל הרה"ק רבי יצחק את הכסף, שגרו לאשתו כי תכין סעודה עם בשר ויין בעוד ויתר הלומדים הרבו בצום. הדבר נודע ליושבי יעב"ץ והם סיפרו על כך לרבי יוזפא שהתרגז עד מאד. כשהבריאה בתו, עשה הקצין סעודת הודי׳ גדולה, לה הזמין את כל גדולי העיר והרה"ק רבי יצחק בתוכם, פנה הקצין רבי יוזפא להרה"ק רבי יצחק ואמר: "בלבי קפידא על כבודו, ביום בו צמו והרבו בתפלה כל יושבי יעב"ץ בקלויז שלי, הכינו בביתו סעודה גדולה עם בשר ויין, האם שמח מר ביום עברה וזעם שפקד את בתי? השיבו הרה"ק רבי יצחק: "נכון, ערכתי סעודה גדולה מכסף שקבלתי ממר, וזאת משום שאמרתי לנפשי: אם אוסיף ואצום גם אותו יום, הרי שהדבר לא יעורר כל תשומת לב בשמים, רגילים לכך שאני אצום, אבל אם אסעד סעודה גדולה, ישאלו בשמים, מה זה פתאום מיטיב יצחק לנפשו, מהיכן לו בשר ויין, ואז יוודע בין העליונים שבתו של רבי יוזפא חולה ואביה מפזר הרבה לעורר רחמים להחלמתה וירחמו עליה בשמים"...

סיפור זה — אם נקבלו לפי הגירסה הנפוצה — מראה על תמימות טהורה של הרה"ק רבי יצחק, תמימות קיצונית, כשם שסיפור אחר מהרה"ק רבי יצחק מלמד על תמימות ופשטות. חסידים מספרים על הרה"ק שפעם אמר: "כשאני יוצא לדרך, להוכיח את ישראל, אורז את חפצי ואת טלית ותפילין שלי, הנני מבחין ביצר הרע העושה כמוני, אורז את חפציו ומתכונן ללוות אותי בדרכי. מה אני עושה? מסביר לו שכל נסיעתי לשם כסף וכבוד היא באה ואז הוא נוטש אותי".

לעומת זאת מתואר הרה"ק רבי יצחק בסיפורי החסידים הראשונים (לפי שבחי הבעש"ט ועוד ועוד) לצדיק נסתר וקדוש עליון אשר עמד על דעתו ולא זז מעולם מעמדתו התקיפה בכל ענין שהוא. כך, למשל מסופר איך עבר פעם הרה"ק רבי יצחק דרך עיר מז׳בוז׳, שמע על קמיעות שמחלק הבעש"ט לפונים אליו והן מצילות אנשים, קם ואמר: בטח פועל הבעש"ט ע"י השבעת שמות קדושים ועל זה צריך לומר "ודאִשתמש בתגא חלף", שיחלוף כוח הקמיעות ולא יביאו לשום תוצאות.

כשנודע לבעש"ט שהקמיעות שלו אינן עוזרות — ממשיך הסיפור — בדק ובחן את הדבר והנה נודע לו מי גרם לכך, עשה הבעש"ט פעולות למען יצטרך הרה"ק רבי יצחק לשבות במז׳בוז׳ בעל כרחו. הלך הבעש"ט לאכסניה שלו וביקשו כי ישבות אצלו בשבת, סירב הרה"ק רבי יצחק, טען, שהאכסנאי טרח והכין בשבילו הכל ועתה יעזבו לנפשו? רק אחרי הפצרות מרובות כשהאכסנאי מחל על כבודו ניאות הרה"ק רבי יצחק לעבור לביתו של הבעש"ט.

בעת סעודת מלוה מלכה שאל הבעש"ט את הרה"ק רבי יצחק, מפני מה מנעתם מקמיעות שלי כל כוח פעולה, אחרי שנתתי אותן לאנשים שונים, ענה לו רבי יצחק שאסור להשתמש בשמות הקדושים, טען הבעש"ט, בקמיעות שלי אין שמות קדושים ושום שבועות, רשום בהן רק שמי "ישראל בן שרה בעל שם טוב" ולא יותר. סירב רבי יצחק להאמין, אמר, איך יתכן ובדורות מאוחרים שלנו עוד ימצאו אנשים אשר יהיו מסוגלים לפעול גדולות רק באמצעות שמם בלבד? אז הביאו כמה וכמה קמיעות.

רבי יצחק פתחון ונכח לדעת שאכן אמת בפִּי הבעש״ט, אז קם ואמר ״רבונו של עולם, החזר נא לקמיעות הללו את כוח הפעולה שלהן, כי מה איכפת לך אם יש לו לאדם פרנסה משימוש בשמו ואף מפזר הוא הרבה לצדקה ולהכנסת אורחים״...

כשעזב הרה״ק רבי יצחק את מז׳ביז׳, נענה הבעש״ט ואמר: ״מה אוכל לעשות, רבי יצחק הוא כיום צדיק הדור, וכל העולמות מתנהלים לפי מוצא פיו״.

לסיפור זה, שהודפס בשינויים שונים ומרובים בספרי סיפורי חסידים יש כדי ללמד אותנו על מדת הערצה ויחס הכבוד לרבי יצחק, וכן מסופר מפי הבעש״ט שאמר שלהרה״ק רבי יצחק מדרוהוביץ העניקו משמים נשמה קטנה מאד, שאין כמעט בדומה לה בקטנותה בדור זה והוא, רבי יצחק, הגביה אותה עד למעלת נשמת התנא רבי שמעון בר יוחאי.

לפי סיפור אחר, שנדפס הרבה פעמים, היה להרה״ק רבי יצחק ברכה נפלאה, ברגע בו אמר ״בידך אפקיד רוחי״ נרדם מיד. והנה, פעם, בלילה, אחרי שאמר ״בידך אפקיד רוחי״ לא נענה, הוא לא נרדם, החל הרה״ק רבי יצחק בדרוהוביץ לפשפש במעשיו, חיפש איזה חטא שעשה, למען יוכל לשוב בתשובה שלימה, חיפש וסקר כל מעשיו אותו יום ומצא רק דבר אחד, הוא שמע איך אנשים התלוצצו מהבעש״ט ולא מיחה בידם, שתק, שתיקה כהודאה דמיא. מיד קם ממטתו, ועשה דרכו למז׳ביז׳, לבקש סליחה ומחילה מהבעש״ט, בבוקר הגיע לבית מדרשו של הבעש״ט כשאיש לא הכיר אותו והוא לא הכיר פני איש, טרם ראה מימיו את הבעש״ט.

היה זה יום של קריאת התורה, נעמד לו הרה״ק רבי יצחק בזוית והתפלל, הגיעו לקריאת התורה, שמע איך הבעש״ט מצוה לקרוא לעליה לתורה את ״מרן מורה מורינו רבי יצחק בן מורה מורינו רבי יוסף״, עלה רבי יצחק לתורה והשתומם על רוח הקודש הגלוי לכל, המופיע בבית מדרשו של הבעש״ט. סיימו את התפלה ניגש אליו הבעש״ט ואמר ״בלל שמיעת ליצנות עלי נאלץ מורנו ורבנו לכתת רגליו עד לכאן״, ורבי יצחק עומד ומבקש סליחה ומחילה מהבעש״ט. מאז — קובעת גירסה זו — התקרב רבי יצחק לבעש״ט ונעשה לאחד מראשי תלמידיו.

סיפורים דומים התהלכו בין החסידים על התקרבות לבעש״ט של בנו של הרה״ק רבי יצחק, הרה״ק רבי יחיאל מיכל, המגיד מזלוטשוב, וכי לראשונה סירב לקבל את מרות הבעש״ט. ואם כי הסיפורים הללו נשמרו מדור לדור בגירסאות שונות, מגוונות ואף סותרות הרי שקו אחד איחד אותם, הערצה ללא גבול לרבי יצחק ולבנו, בכולם מתואר רבי יצחק כקדוש עליון וצדיק יסוד עולם, כמקובל אלקי שהסתיר דרכיו ומעשיו, כאחד ממלאכי מעלה היודע את אשר לפניו ואינו נרתע בפני איש, השומר בקפדנות על מסורת אביו, רבי יוסף ספראווידלובר (איש האמת), שאֵינו חת לעולם להשמיע ברמה את האמת אשר בלבבו.

הרה״ק רבי יצחק לא השאיר לנו בכתב מתורתו, מבנו המגיד, שניהל עדה גדולה של חסידים אחרי הסתלקות הבעש״ט נשארו לנו חידושים ודברי תורה לרוב, שנמסרו מדור לדור ונדפסו בספרי גדולי החסידות לדורותיהם. חידושים שנרשמו מפי השמועה ע״י תלמידיו, לעומת זאת לא נשאר בידינו כמעט מאומה מתורתו של הרה״ק רבי יצחק, משיטתו ודבריו שהשמיע ברבים, עת בו כיהן כמוכיח ומגיד מישרים. אולם מקומו שמור בכותל המזרח של ענקי החסידות לדורותיהם, כאחד מקדושי עליון, מלאכי מעלה שהאירו את שמי ישראל לדורות רבים.

הרה״ק רבי יצחק נפטר ביום ז׳ ניסן תק״י בחורחוב, שם שימש בשנים האחרונות לחייו כמוכיח אחרי שעזב את אוסטראה המעטירה ואת בית מדרשו של הקצין רבי יוזפא הגדול. בנו, הרה״ק רבי יחיאל מיכל, המגיד מזלוטשוב המשיך בשרשרת הזהב של דורות הקדושים וממנו הסתעפו שושלות מפורסמות בתנועת החסידים, המפיצים את תורה זו עד היום.

חתנו, הרה"ק רבי נחמן נתפרסם בין החסידים בשם רבי נחמן ליטוואק (מוצאי מליטה, בנו של רבי ירותם פישל מסלוצק), הוא היה חביב ואהוב על ראשוני החסידים ונמנה על תלמידי הבעש"ט, חתנו השני היה הרה"ק רבי אליעזר כתבן שעלה לארץ ישראל

הרה"ק רבי פנחס מקוריץ

הראשון מבין תלמידי הבעש"ט הגדולים, שהחל לנהל עדת חסידים באוסטראה, ולהפכה למרכז לחסידות ולחסידים שנהרו אליה ממקומות קרובים ורחוקים, היה הרה"ק רבי פנחס מקוריץ, אשר יחד עם המגיד הגדול ממזריטש והמגיד מזלוטשוב שימש כממשיך דרכו של יוצר החסידות הבעש"ט.

מוצאו, משקלוב, העיר הליטאית שברוסיה הלבנה, ובגלל עלילת דם נאלץ אביו, רבי אברהם לברוח עם בני משפחתו מעיר מולדתו ומולדת אביו המגיד רבי פנחס וקבע מושבו במיראפאלי, ספק עיירה בוואהלין. שם נשא לאשה את בתו של רבי יונה ווייל מסלאוויטה, צדיק מפורסם במעשיו. רבו הגירסאות על הצטרפות הרה"ק רבי פנחס לעדת תלמידי הבעש"ט ועל המאמצים המרובים שהשקיע הבעש"ט כדי להכניס לבני היכלא קדישא שלו, את ענק רוח זה, קדוש עליון עד כי נעשה לאחד ממאורות הגדולים של החסידות.

לא כאן המקום להעתיק את הגירסות הרבות על הצטרפות הרה"ק רבי פנחס לעדת תלמידי הבעש"ט, (כי על כן מרובים הם למאד ואין בידינו לדעת כיום מהי הגירסה הנכונה) אולם בעודו במיראפאלי כבר נמנה על תלמידי הבעש"ט הגדולים ומפיצי תורת רבו לפי פקודתו ובהתאם להוראתו עבר לקוריץ, מקום מעבר מרכזי יותר ושם החל להפיץ את תורת החסידות בהתלהבות דקדושה.

גאון מובהק בהלכה וגאון בקבלה, תורת הסוד, היה הרה"ק רבי פנחס מקוריץ, חריף באין דומה לו, המעמיק ללא גבול בכל ענין, לחכם מופלג נתפרסם בדורו, בעל חכמה טהורה וכל דבריו דברי ח"ן.

אמרו, שלשה פירושים ניתנו לתורת הבעש"ט מיד אחרי הסתלקותו פירושו של המגיד הגדול ממזריטש, ממלא מקום רבו, אליו הצטרפו רובם המכריע של תלמידי הבעש"ט והוא אשר כבש את לב גגלת ישראל לשיטת החסידות. פירוש שונה מעט ניתן לתורת הבעש"ט על ידי המגיד מזלוטשוב ופירוש אחר על ידי הרה"ק רבי פנחס מקוריץ, שניהם לא הצטרפו לעדת חסידי ותלמידי המגיד הגדול, אלא החלו לנהל עדות של חסידים בעצמם.

רבו החסידים שנסעו לקוריץ, מקום מושבו של הרה"ק רבי פנחס, מהם גם תלמידי המגיד הגדול, אחרי הסתלקותו החלו רבים מתלמידיו לנהל אף הם עדות חסידים, בקוריץ הקטנה ישב בימים ההם הרה"ק רבי שלמה מלוצק, בעל "דברת שלמה", תלמיד מובהק של המגיד הגדול, ששמר בקפדנות על שיטת רבו הגדול, הוא החל לנהל עדת חסידים לפי דרכו, העיירה היתה קטנה מדי מהכיל שני אדמורי"ם אשר להם גישות שונות ואולי אף שיטות נוגדות בדרכי החסידות.

הרה"ק רבי פנחס אמר, למשל, שיצר הרע הוא מלאך ואינו רודף אחרי כל אדם, השוקע בעניני עולם הזה, האכול כולו גשמיות. להיפך, האדם הפשוט רודף אחרי היצר ואילו הרה"ק רבי שלמה המשיך להטיף לפי שיטת רבו, המגיד הגדול, ולטעון שהיצר רודף אחרי כל אדם; הצריך לא רק לברוח ממנו, אלא גם להרבות בתפלה כדי שינצל מידיו. הרה"ק רבי פנחס טען שגאווה אינה רק נחלת גדולים וטובים ואין אדם זקוק לפעולה כל שהיא כדי להפוך לגאוותן, כצפרניים ושערות צומחת הגאווה מעצמה, שוכב לו הדל במעש ובשכל במטתו ובמחשבתו מרקיע שחקים, וגאווה במחשבה כהרהורי עבירה הקשים מעבירה. הרה"ק רבי שלמה מלוצק — כפי שזה בא לידי ביטוי בספרו — רואה את מדת הגאווה המגונה מנחלת גדולים וטובים, אינו מדבר על

גאונה במחשבה כגורם יסודי אלא כגיאות למעשה ותהופתה בענוה הבאה לידי בטוי במעש, בשבירת המדה. בעוד והרה"ק רבי פנחס ראה את תפקידו של הצדיק כמורה דרך בחסידות ובעבודת ה׳ בלבד הרי שהרה"ק רבי שלמה מלוצק ראה את תפקידו של הצדיק כמשפיע לבניי, חיי ומזוני וע"י כך מורה דרך בעבודת ה׳. בעוד והרה"ק רבי פנחס נזהר מלערבב את תורת החסידות עם תורת הקבלה, את הסוד עם ההלכה וראה תמיד לפניו את התחומים בין שבילי הפרד"ס, הטיף הרה"ק רבי שלמה לפי שיטה אחרת, שהיתה נפוצה יותר בין תלמידי המגיד הגדול ממזריטש, ממשיכי דרכו הקדושה.

קשיש בהרבה היה הרה"ק רבי פנחס מהרה"ק רבי שלמה, ישב בקוריץ זמן רב לפניו, כאדמו"ר ובכל זאת, ברגע בו הבחין בחיכוכים ומחלוקת העלולה לפרוץ בין תלמידיו לבין הרה"ק רבי שלמה, ארז את חפציו ונטש את העיר אחרי יותר מעשרים שנות שבתו בה, שם פעמיו לאוסטראה. (לפי גירסה אחת ברח רבי פנחס מקוריץ בגלל עלילה נגדו, אולם אין יסוד לגירסה זו, כי קוריץ ואסטראה קרבות זו לזו נתונות אז תחת שלטון אחד, אדם הבורח מקוריץ לא היה יכול למוצא מקלט בטוח באוסטראה).

בכבוד רב נתקבל הרה"ק רבי פנחס באוסטראה, בה ישב ח"י שנות חייו האחרונות. הוא קנה לו בית בטבור העיר וקבע את מקום תפלתו בבית הכנסת של הקצין רבי יוזפא, אשר מאז הונהגו שם כל מנהגי הרה"ק רבי פנחס בתפילות, בחגים ובשבתות ובכל ענין קהלת אוסטראה כיבדה אותו הרבה ובפנקס חברה קדישא נמצאו סעיפי הוצאות "עבור א׳ פלאש יין גפן להרב ר׳ פנחס בעת שנכנס לדירתו" ובכל מועד וחג שלחה החברה דבש להרה"ק.

באוסטראה פעלו אז המגידים, רב ייב"י סבא ורבי אשר צבי הראב"ד בעל "מעין החכמה" מתלמידי המגיד הגדול ממזריטש, ישב במקום הרה"ק רבי יונה "דער גוטער" (הטוב) ואחרים, אבל הם לא ניהלו עדות של חסידים, כבוד רב חילקו להרה"ק רבי פנחס ובכל חג ומועד הלכו לקבל פניו.

בעיר זו הפיץ הרה"ק רבי פנחס את תורתו בחסידות ביתר שאת בחרדת קודש התיחסו אליו כל באי שעריה, איש אלקים שרוח הקודש הופיעה תמיד בבית מדרשו. על גדולי תלמידיו נמנו: הרה"ק רבי יעקב שמשון משפיטובקה (מגדולי תלמידי המגיד הגדול), הרה"ק רבי רפאל מברשד, הרה"ק רבי בנימין זאב מבלטה ועוד. ובניו הקדושים, ממשיכי דרכו, רבי יהודא מאיר אב"ד שפיטובקה, רבי יעקב שמשון אב"ד זסלב ורבי משה אב"ד סלאוויטה, ורבי אליהו מוונישניבץ. בניהם ונכדיהם המשיכו במסורת הקודש והפיצו את תורת החסידות בקדושה ובטהרה.

צעיר בני הרה"ק רבי פנחס, רבי יחזקאל, לא קבל משרת רבנות ולא ניהל עדה חסידית. הוא פנה למסחר, חסיד מופלא היה, ענותן, שהסתיר עצמו מעין כל. לרגלי מסחרו היה נודד לעתים לערים רחוקות בפולין וגאליציה ולראשונה לא נזהר מלגלות את מוצאו. כשרבו החסידים במחוזות הללו, ורבי יחזקאל בא לאחת הערים וגילה את זהותו, מיד חרדו כל אנשי העיר לקראתו וחילקו לו כבוד מלכים. מאז, נמנע רבי יחזקאל מלבקר בעיר זו. הרבה לנסוע לרגלי מסחרו אבל לא גילה לאיש את זהותו ומוצאו.

בת יחידה היה להרה"ק רבי פנחס, מרת רחל שיינדיל, שנישאה להג"ר שמואל אב"ד קאלניבלאט. אחרי הסתלקות חותנו החל לנהל עדה של חסידים (אחרי פטירתו מלאו מקומו, בנו, רבי אהרן כאב"ד ואדמו"ר בקאלניבלאט וחתנו, רבי ישראל נחמן הלפרין כאב"ד ואדמו"ר בוונגיראדקה. אשתו רחל שיינדל האריכה ימים, והיתה מפורסמת בצדקתה ובחכמתה, השם "הרבנית מקאלניבלאט" נישא לתהלה בסביבה הקרובה והרחוקה).

בשנת תקנ"א החליט הרה"ק רבי פנחס לעלות

לירושלם עיה"ק, אולם בעודו בראשית דרכו, בהגיעו לשפיטובקה יצאו מלאכי מעלה לקראתו והעלוהו לגנזי מרומים, שם מנוחתו כבוד, בתוך האוהל שהוקם על קברו מצבה אשר תשא אמריה: "פ"נ נפש אדונינו זוהר טמיר כפנחס בין יאיר רוח אפינו מורינו ורבינו רב פנחס ב"מ אברהם שפירא גודר גדר עומד בפרץ תהילתו מלאה ארץ נשמתו יצאה במהרה ע"ש נקבר בקבורה יו"ד אלול לפרט הקבר אש'ר' א'יש אלקים נ"קבר בו".

בבית הקברות החדש בעיר זו, שפיטובקה מצא מנוחתו בנו בכורו וממשיך דרכו הרה"ק רבי יהודא מאיר אב"ד ואדמו"ר בעיר, מצבתו אומרת: "פ"נ, הצדיק, אב"ד לדורו, אהוב למטה ונחמד למעלה, מחמד עינינו ותפארתנו, נעלם מאתנו הרב החסיד המפורסם אוהב נאמן של ישראל, בנן של קדושים, הורתו ולידתו בקדושה, ק"ש הרב מ' יהודא מאיר בהרב הקדוש המפורסם בוצינא קדישא דנהורא מ' פינחס שפירא אשר הדריך ישראל דרך סלולה לעלות במסילה נ' בש"ק כ"ט ניסן תקפ"ט לי".

הג"ר יהודא לייב, מ"מ באוסטראה

על תלמידי הבעש"ט באוסטראה נמנה מ"מ רבי לייב מאוסטראה. יתכן מאד וזהו הג"ר יהודא לייב ברבי משה, אביו של רב ייב"י הקדוש, שכיהן כמגיד מישרים ומורה צדק בעיר, יליד גאליציה היה רבי לייב שהגיע לאוסטראה בנעוריו וישב בה בכל שנות חייו. לדברי ר' מנחם מענדיל בובר בספרו "מזכרת גדולי אוסטראה", סיפרו זקני העיר כי בהגיע הג"ר יהודא לייב לאוסטראה מצא עדיין בקלויז הגדול מספר זקנים, ישישים מופלגים, שלמדו בנעוריהם בישיבת הגאון בעל הט"ז בקלויז הגדול, בטרם נחרב, הם היו מהמעטים שניצלו מפרעות שנות ת"ח—ת"ט. הג"ר יהודא לייב חקרם ושאלם על מנהגי מורם, רבן של ישראל ועניני הנהגתו. (ר' מ"מ בובר מבטיח לכתוב הדברים בהוספות לספרו, הוא הדפיס הוספות אבל לא כתב שם בכלל על הנהגת הט"ז ועל הדברים שאסף הג"ר יהודא לייב מפי תלמידי הט"ז. בספרו השני, יקר המציאות שהוציא ר' מנחם מענדיל בובר, בשם "ילקוט מנחם" הוא מקדיש פרק מיוחד בשם "מגן דוד" לסליחות שחיבר הגאון בעל הט"ז לזכר הפרעות ונס כ' בסיון ומוסיף ביאורים והערות משלו, וגם שם אינו מזכיר כלל את הג"ר יהודא לייב, מ"מ באוסטראה או דברים שלקט ושמע מתלמידי הט"ז).

למרות היותו גאון וצדיק ונמנה על גדולי גאוני העיר, ואף שימש בשני תפקידים כמגיד מישרים וכמורה הוראה חי חיי צער ועוני רב עד כי בערוב ימיו פנה בקובלנה לקהלה כי מטה ידו מלפרנס את עצמו מהשכר הדחוק שהוא מקבל, וכך רשום בפנקס חברה קדישא דאוסטראה "...באזנינו שמענו קול קובלנא של ה"ה הרב הישיש המופלג מ' יהודא לייב מגיד מישרים דקהלתנו כי מטה ידו זעיר שם דחיקה ליה שעתה טובא ולא ספיקא ליה בכדי חייו לעת זקנתו ואלמלא לא נכתב הדין נותן להחזיק ידו בכדי מן קופת הקהל אך מטה יד בעלי בתים מתמוטטים מנכסיהן למעבר ליה פסיקא דציבורא ונזרקה מפי החבורה לא נצרכה אלא להעדפה מקופת החבורה יתנו לו מעתה בכל חודש ארבעה זהובים ועל גבאי חודש חיובא רמי לסלק דבר חודש בחדשו ארבעה זהובים להרב המגיד וזה קבלנו עלינו בחיוב גמור באין לשנות מעתה ועד עולם השומעים שלום בריא אולם כ"ד אלופי גבאי ח"ק דפה ק' אוסטראה מצד האדונית הדוכסה יר"ה היום יום הושענא רבה תקכ"ו לפ"ק" (הדברים נכתבו כשבוע ימים לפני הסתלקות הג"ר יהודא לייב...).

הג"ר יהודא לייב, השאיר אחריו כתבים רבים, חידושים וביאורים בתורה אשר בנו הרה"ק רב ייב"י אמר להדפיסם אבל לא אסתייע מילתא. בחלקם הדפיסם אחרי כן נכדו, רבי אליקים געציל, בראש הספר "רב ייב"י" בפרקים המוקדשים לביאורים ופירושים לתורה

מאביו, רב ייב״י. רבי אליקים געציל מציין ליד כל קטע מתורתו של הג״ר יהודא לייב ״בשם אבי מורי זקיני״, הוא כותב בהקדמתו לספר ״רב ייב״י״ שאלה הם רק חלק מחידושי תורה של זקנו זצ״ל.

בקטעים המרובים הללו מזכיר הג״ר יהודא לייב, בפרשת תרומה פירוש וביאור ע״ד קבלה וכותב ״שמעתי מפי מורי ורבי מהו׳ אפרים מק״ק בראד״, רבי אפרים זה מוזכר פעמים הרבה בספרי הרה״ק רבי יעקב יוסף הכהן, ב״תולדות יעקב יוסף״, ב״בן פורת יוסף״ וב״כתונת פסים״. בפרשת משפטים הוא מפרש פסוק ״שמעתי בשם הרב המוכיח המנוח מו״ה נטע מדובנה״, ובפרשת ואתחנן ״והקשה הרב המופלא מה״ו דוד אב״ד דק״ק אליק״, אולם אין הוא מזכיר בשום מקום את הבעש״ט. מתורתו שנדפסה אנו למדים לדעת שהיה גאון מופלג, מקובל מובהק ודרשן מעמיק אבל אין בתורתו זו כדי להעיד על הצטרפותו לעדת תלמידי הבעש״ט וקבלת שיטת החסידות על ידו.

כאמור, נפטר הג״ר יהודא לייב בשנת תקכ״ו, על מצבתו הצנועה לא הרבו בשבחים, בהתאם לבקשתו, היא תשא אמריה: ״פ״נ, הר״ר יהודא לייב במוהר״ר משה שהיה מגיד מישרים פה ק״ק אוסטראה נפטר כ״ה תשרי תקכ״ו לפ״ק תנצב״ה״. הג״ר יהודא לייב השאיר אחריו רק בן יחיד, הרה״ק רב ייב״י ובת, נשואה להג״ר מרדכי ברבי אברהם לעמיל, מחכמי קלויז ויושבי יעב״ץ, ששימש שנים הרבה כ״ספרא ודיינא דפה ק״ק אוסטראה״. הסכמות מהג״ר מרדכי מתנוססות על עשרות ספרים שנדפסו באוסטראה והסביבה. (בהסכמה ליורה דעה שנדפס באוסטרה בשנת תקס״ב חתום ״הק׳ מרדכי ספרא ודיינא אוסטראה והראב״ד דק״ק אלעקסניץ״, יתכן וזהו הג״ר מרדכי חתן הג״ר יהודא לייב ובערוב ימיו שימש גם כראב״ד אלעקסניץ ויתכן וזה היה ממלא מקומו כסו״ד, ששמו כשמו).

הרה״ק רב ייב״י סבא

אחד מעמודי האש של החסידות באוסטראה ובוואהלין כולה בימים ההם, היה הרה״ק רבי יעקב יוסף, בנו של הג״ר יהודא לייב, שנתפרסם בכינויו ״רב ייב״י״ ובשם זה נדפס ספרו (ראשי תיבות: רב י׳עקב י׳וסף ב׳ן י׳הודא). הוא נולד בשנת תצ״ח באוסטראה, בנעוריו הכיר את הבעש״ט ואחרי הסתלקותו נמנה על גדולי תלמידי המגיד הגדול ממזריטש, גאון וצדיק, מקובל ועומד על משמרת הקודש, מגיד מישרים באוסטראה מיום פטירת אביו ועד להסתלקותו, חצי יובל בשנים, דוברה ודברה של הקהלה המעטירה. הוא לא ניהל עדה אבל ביראת רוממות הקיפוהו כל מכיריו, כאיש אלקים אשר רוח הקודש לא משה ממנו, וסיפורים נפלאים ממש ספרו ממנו בני אוסטראה ותושבי וואהלין עד לדור האחרון. ענוותן באין כמוהו ומאידך לפיד אש שלא חת מאיש ולא נשא פני אדם כשהגיעו הדברים לכבוד ה׳.

רב ייב״י, המגיד הקדוש לא הסתפק כלל בתפקידו כמגיד מישרים בבית הכנסת, הוא העמיס על שכמו את התפקיד לעמוד בפרץ ולשמור על חיי הטוהר והקדושה של אוסטראה, בדק את המשקלות בכל החנויות בעיר, וקנס כל אדם שנמצא עוול במדתו, או במשקלו, איש לא העיז להמרות את מוצא פיו ולהתנגד לו.

עשיר יהודי אוסטראה בימים ההם, היה רבי אבא הכהן זוסמן, ממרום היחס ותלמיד חכם, שתורה וגדולה התאחדו על שולחנו. אוהב חסד וצדקה ומקורב למלכות, פארה של אוסטראה וביתו כארמון נסיכים, משרתיו מרובים ומרכבות מהודרות לו.

פעם, ביום השבת, החליט אחד ממשרתיו הנוצרים לנקות את אורוות הסוסים הגדולה של רבי אבא, מבלי לספר על כך לאיש. ניקה המשרת את האורווה, העמיס את הזבל על עגלה והובילו מחוץ לעיר. הלכו אנשים וסיפרו לרב ייב״י שראו בעיניהם את אחד המשרתים של רבי אבא העשיר מוביל בעגלה השייכת לרבי

אבא זבל, עוברת בעצם יום שבת קודש, דרך חוצות אוסטראה לעיני עם ועדה.

ביום ראשון בבוקר, ניגש רב ייב"י לביתו של רבי אבא זוסמן ומספר לו על המקרה המעציב. רבי אבא נחרד, מאומה לא ידע על מעשיו של גוי זה. טוען וחוזר וטוען שאין לו כל מושג על הנעשה באורוות הסוסים וכי לעתיד יתקן את הדברים, ידאג למנוע מכשלה אבל המגיד הקדוש סירב לקבל כל תירוץ, הוא לא ירשה לחלול שבת ולחלול השם באוסטראה, דרש ערבות מתאימה לעשיר שבעשירים, כלי כסף וכלי זהב, שימסרו לידו כפקדון לזמן קצוב לבל יקרה מקרה דומה גאת הכלים — החליט רב ייב"י — יעמיסו על עגלה שתסובב על פני העיר כולה, ולפניה ילך שמש בית הדין ויכריז "הנה הכלים שנלקחו כערבון מהעשיר רבי אבלי, בל יחללו יותר את השבת באורוותו".

התחנן רבי אבלי לפניו כי ימנע ממנו בזיון כזה, מוכן היה לשלם קנס כספי שיושת ע"י ע"י המגיד הקדוש, ורב ייב"י נרעד לשמע הדברים, אמר: "הלא אתה מציע לי לחלל שם שמים ברבים, מה יאמרו הבריות? דין אחד לרבי אבלי, העשיר ודין אחר ליהודי עני, חס וחלילה".

ולא יצא רב ייב"י את ביתו של העשיר עד כי קבל כלי כסף וכלי זהב לרוב, כערבון, הלך והעמיסם על עגלה ושמש בית הדין צעד לפניה ומכריז "כאן כלי כסף וכלי זהב שנלקחו על ידי המגיד מביתו של הגביר רבי אבלי זוסמן, כערבון בל יחללו בארוותו את השבת, שלא בידיעתו".

ובכלל, לא נשא רב ייב"י פני עשירים, בספרו "רב ייב"י" (עמוד ל"ח בפרק י"ג) על הפסוק "עד אנה אשית עצות בנפשי" מסביר רבי ייב"י בשם הבעש"ט שזכות מיוחדת לאדם אם עניות היא מנת חלקו ולכן הוא זוכה לדבר יום יום עם הקב"ה, ומה מר כו לעשיר, שמזונותיו מובטחות כו ואינו חושב שזקוק הוא לחסדי שמים יום יום. שם הוא מפרט מה מגונה ומסוכנת היא העשירות ומה טובה העניות המזככת את האדם ומובילה אותו לחיי הנצח ומונעת ממנו פיתויים קשים ומשוכנים מצד היצר. ספרו זה, שנדפס ע"י בנו, רבי אליקים געציל, מכיל חידושים על התורה ופירושים על נ"ג פרקי תהלים הראשונים (כמספר שנות חייו) ועוד כמה פירושים על תהלים וחידושים על סוגיות שונות בש"ס, בעמקות וחריפות מבריקה ביותר.

בביאוריו לתורה ולתהלים הוא מרבה לצטט את הספר "תולדות יעקב יוסף" ומזכיר לעתים תכופות את הבעש"ט, כן הוא מביא בכמה מקומות פירושים מבעל התולדות, ויש והוא כותב "כפי ששמעתי בשם הריב"ש" כן הוא מזכיר את הרה"ק רבי מנחם מענדיל מבאר. בדף ל"ב ע"א על הפסוק "יגעתי באנחתי" (תהלים פרק ה') "כמו ששמעתי מרבי ומורי שעצבות הוא לשון עצבים והוא קליפות עבודה זרה כי אין השכינה שורה מתוך עצבות כיון שהשכינה מסתלקת מעצבות אזי שורה סטרא אחרא עליו כמ"ש בספר מגיד מישרים". זהו למעשה הדבר היחידי שהוא מצטט בספרו בשם מורו ורבו, המגיד הגדול ממזריטש.

והספר, כמחברו הקדוש, מלא התלהבות אש ויראת שמים טהורה השזורות בכל חידוש ובכל הארה, מתוך דבריו מבחינים איך להטה נפשו באהבת השם ותורתו, מלא השתוקקות למסירות נפש והקרבה למען השי"ת. מתורתו של המגיד הקדוש רב ייב"י נשארו לנו ספרו "רב ייב"י" על התורה, תהלים וחידושים בש"ס, ספרו "עין משפט" נגד רכישת כס רבנות בכסף (נדפס בקוריץ תקמ"ב) והקונטרס "מורא מקדש" שהדפיס בחייו. בהסכמתו לספר "רב ייב"י" כותב הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב "... מה נכבד היום בהגיע התור אלקים חשבה להרבות טובה לישראל ויקם עדות ביוסף שמו, ותורה שם בישראל, ה"ה כבוד המנוח הרב החסיד המפורסם, איש אלקים, קדוש יאמר לו מוהר"ר יוסף ז"ל מגיד מישרים דק"ק אוסטראה יצ"ו, יסד עוז להנחיל למנחלי תעודה, חמדה גנוזה וחמודה, חתום היה באוצרותיו, שעשועי אמרותיו,

ויתן חכמה מפיו דעת ותבונה, להבין לבב נמהרים לדעת אמרי בינה, רבים שתו מימיו, מים המעוררים לבבות בני אדם לתורה ולתעודה, ואגדתו על ארץ יסדה...", ורעו ועמיתו של רב ייב"י, הרה"ק רבי אשר צבי מ"מ דאוסטראה כותב בדברי הסכמתו לספר "...המפורסמים א"צ ראיה. מהני דפקיעי שמיא, בפרט ביודעי ומכירי מיום דעתי אותו, הצדיק מעיקרו ועד סופו, מוכיח עליו חזותו ויפיו, ה"ה כבוד הרב הגדול המפורסם איש קדוש מבטן, מוהר"ר יוסף מ"מ דפה ק"ק אוסטראה בוודאי לית דין צריך בשש וא"צ להסכמתי להסכים להדפיס את ספר הנ"ל שכולו יראת שמים תחלתו וסופו ותוכו ותוך תוכו רצוף אהבה ויראה ה'..."

סיפורים נפלאים על המגיד הקדוש רב ייב"י ידעו בני אוסטראה לספר עד לדור האחרון לקיומה של העיר. בשנת נאק"ת נתבקש רב ייב"י לישיבה של מעלה בהיותו בן נ"ג, היה זה ביום ד' לחול המועד של סוכות שנת תקנ"א.

רבי אליקים געציל ואחיו רבי פנחס

שלושה בנים מופלגים ובת יחידה השאיר אחריו רב ייב"י. הבכור, רבי אליקים געציל עליו מיחד את דברנו להלן, השני, רבי יהודא לייב שהתישב בברדיטשוב ונעשה לעשיר מופלג (הוא קבע לעצמו שם משפחה "ייבין", ושם זה נשאו בניו ונכדיו, בעוד יתר בני המשפחה כינו עצמם, בשם "ספרד" כשם משפחתם). והשלישי, רבי פנחס, המופלא והמופלג.

בתו היחידה של ייב"י נישאה לרבי אברהם בהקדוש רבי צבי הירש מפאוולוביץ, מחשובי העיר ונכבדיה (קדושי פאוולוביץ שמסרו את נפשם על קדושת השם נספדו על ידי גדולי הדור וביניהם הג"ר יהונתן אייבשיץ בספרו "קשת יהונתן" הכותב: "...ואחרון הכביד אשר שרף ה' את בני ציון היקרים עת שלטו בהם ידי זרים וזדים, הרב החסיד הקדוש והטהור בק"ק פאווליוויטש אשר בפולין בגליל אוסטראה עם שמונה חבריו כולם צדיקים ישרים ותמימים אשר זה הקיץ בעו"ה נהרגו על קדוש שמו על אלה אני בוכיה...") רבי אברהם נפטר ביום כ' חשון תקע"ב.

רבי אליקים געציל הצדיק, הקדוש והטהור, ברח מכל כבוד ומכל שררה ואף סירב לקבל את משרת אביו וסבו, כמגיד מישרים באוסטראה, לה היה ראוי מכל הבחינות. זקני אוסטראה לא פסקו מלהלל ולספר בשבחו של חסיד מופלא זה, היחיד ומיוחד בעירו. כל ימיו עסק במעשי צדקה, מבוקר עד ערב כיתת רגליו לקבץ נדבות מתושבי העיר ובאי שעריה ומכסף שאסף פרנס עניים והלביש יתומים ודאג לכל מר נפש.

מעשה ברבי אליקים געציל שאירח עני בן גדולים, שלבש לבנים כמנהג הצדיקים בימים ההם אולם מעיל המשי שלו כבר היה קרוע מכל עבריו, ביקשו רבי געציל כי יסור לחייט שיתפור לו מעיל חדש על חשבונו, סירב הלה, אמר, די לי במלבוש זה, הזמין רבי אליקים געציל חייט ופקד עליו כי יתפור לעני מעיל, לפי ראות עיניו. תפר החייט את המעיל וכשהאורח בן גדולים הלך לישון לקח רבי אליקים געציל את המעיל הישן, החביאו באיזה מקום ותלה במקומו את המעיל החדש. בבוקר, בקומו משנתו והאורח אומר ללבוש את מעילו והנה תלוי לפניו מעיל חדש ומעילו הישן נעלם ואיננו. החל האיש לחפש בכל מקום את אבידתו ואינו מוצא, פנה אליו רבי אליקים געציל ואמר: אצלי אין גנבים, הם לא יבואו לכאן כי אין כאן מה לגנוב, בטח מעשה נס כאן ומשמים רוצים כי תחליף את המעיל...

מלא אהבת ישראל היה ולא סבל את המקטרגים על עם הקודש. פעם ביקר מגיד נודד בעיר ודרש בבית מדרשו של הקצין רבי שמואל ברבי יעקב מקום שם התפלל אייי ומאז נקרא בפי בני העיר ביה"כ של רב ייב"י (רבי יוסלי'ס שולכין), כשסיים את דרשתו, סירבו המתפללים לשלם לו סכום, אותו תבע, התחיל האיש לקללם בקללות נמרצות, פנה אליו רבי אליקים געציל ואמר: הלא גרוע אתה מבלעם, בעד קללות תבע בלעם כסף מלא ואילו

בעד הברכות שבירך את ישראל הוא לא דרש מאומה, ואתה, תובע כסף בעד הברכות וקללות הנך מפזר חינם אין כסף...

בכל צרה ובכל מקרה קשה בעיר התערב רבי אליקים געציל ועמל למען הנדכא, וכך אנו מוצאים בשו"ת מים חיים (אבן העזר סימן ל"ח) מהגאון רבי חיים הכהן רפופורט אב"ד אוסטראה והגליל תשובה בענין אשה שנשתטתה, וכה דבריו: "בדבר אשר נדרשתי מן כבוד ידיד השם ויקירי הרב המופלג החסיד המפורסם כבוד ש"ת מו"ה אליקים געציל מפה"ק יצ"ו לברר דינא דנשתטית..., והנה הגם שהשי"ת יודע שאין רצוני לתקוע את עצמי בדבר הלכה זו... רק מחמת אהבת כבוד ידידי הרב המופלג החסיד הנ"ל ולפי שאמרו חז"ל אין מסרבין לגדול כי"ב בטלתי רצוני מפני רצונו".

כאהבתו הגדולה לכל אדם מישראל, כן ענוותנותו המופלגת שלא היה לה דוגמא. רבי אליקים געציל נמנה על חברי חבורת הלואות חן (חברת גמילת חסדים), ולפי תקנון החברה, הוטלו שמות כל חברי החברה לקלפי ושני שמות שהוציאו, שימשו כגבאים עד לבחירות חדשות. פעם יצא שמו של רבי אליקים געציל עם סבל עני, חבר החברה, התישב רבי אליקים געציל בקום המיועד לגבאי והסבל העני ויתר האנשים עמדו ותוהים, איך יושיבו סבל לידו של החסיד המופלג, בעל רוח הקודש: הבחין רבי אליקים געציל בדבר, מיהר לסבל, חברו לגבאות והושיבו בראש, אמר: למה תעמוד מרחוק, הלא מן השמים רוצים כי נכהן ביחד כגבאים...

ואם לאחרים דאג כל ימיו, הרי לעצמו לא היה זקוק לשום דבר, גר בדירה עניה ועלובה, מסתפק בלחם צר מים לחץ, וכשאמרו תושבי העיר, מעריציו שחרדו לכבודו לבנות לו בית יפה לפי כבודו סירב בכל תוקף, טען שאין רצונו בבית קבוע בחוץ לארץ...

כאביו, כן הוא בדק את המשקלות והמדות של סוחרי העיר ורוכליה, בל ירמו אנשים. פחדו אלה מרבי אליקים געציל ואיש לא התריס נגדו מעולם, אפילו נוצרים ונוצריות, איכרים ואיכריות שבאו העירה למכור תוצרתם החביאו את המשקלות שלהם בעת בו עבר החסיד לידם, מרוב פחד, כי על כן נחשב רבי אליקים געציל לאיש מופת, שבכוחו לחולל פלאות וסיפורי מופתים לרוב היה בפי בני אוסטראה על רבי אליקים געציל ,איש קדוש שסירב בכל שנות חייו לתפוס כל עמדה רשמית של כבוד ושררה.

הוא הדפיס את ספרו של אביו "רב ייב"י" וכתב הקדמה נפלאה לספר, מלאה חן וענוה, יראה טהורה ותמימה. בנים לא היו לו, כי אם בת אחת. רבי אליקים געציל הגיע לשנות שיבה ונפטר בעיר מולדתו, אוסטראה. על מצבתו כתבו: "פ"נ איש ירא אלקים במצותיו חפץ מאד, אשר עסק במצות צדקה לפרנס עניים ואביונים הרב מוהר"ר אליקים געץ בהרב מוהר"ר יעקב יוסף מ"מ ומו"צ דפה נפטר כ"ו אלול תקפ"ד לפ"ק תנצב"ה".

אחיו הצעיר, רבי פנחס, בן זקינים של הרה"ק רבי ייב"י, לא האריך ימים הרבה, בפנקס חברא קדישא דאוסטראה רשום מיד אחרי פטירתו של רב ייב"י "...אדות החוב המגיע להרב המגיד המנוח המפורסם מוהר"ר יעקב יוסף ז"ל מהחבורה זו ואין ידינו משגת לסלק כל החוב ונתפשרנו עם יתמא המנוח שיסולק לבנו הקטן ה"ה הרבני מוהר"ר פנחס נ"י סך תשעה זהובים מדי חודש בחדשו עד תשלום סך מאה וחמשים זהובים והחוב הנ"ל נאמר בפירוש שהוא מוקדם לכל החובות ולכל הצדקות ועד שלא יסלק הנאמן הסך הנ"ל מדי חודש בחדשו אין לו רשות ליתן שום דבר עד שיסלק התשעה זהובים הנ"ל, היום יום ו' עש"ק ז' ימים לחודש מרחשון תקנ"א לפ"ק".

קדוש וטהור ופרוש מכל הבלי העולם היה רבי פנחס משחר נעוריו. ימים ולילות הקדיש לעבודת השם והתנזר מכל הנאה שהיא. כאחיו הבכור, הצניע לכת, עמל לעשות הכל בחשאי, מתבודד מרבית היום יחידי, בעלית הגג של בית הכנסת הגדול שהיתה ריקה מאדם. נפטר בטרם מלאו לו ארבעים שנה וארונו נטמן ליד

קבר סבו, הג"ר יהודא לייב, מצבה אחת הוקמה לסבא ולנכדו, האומרת: "פ"נ נכדו האברך בשנים מ' פנחס ז"ל בהרב המגיד המנוח המפור' מו' יעקב יוסף ז"ל מגיד מישרים דק"ק אוסטראה נפטר בש"ק כ"ב כסלו תקס"ו לפ"ק תנצב"ה".

הרה"ק רבי יעקב יוסף וממשיכי דרכו

שני בנים השאיר רבי פנחס, שני יתומים קטנים אחרי הסתלקות אביהם, חונכו שנים מספר בביתו של הרה"ק רבי ברוך ממז'בוז', נכדו של הבעש"ט. הבכור, רבי יעקב יוסף, הוא רב ייב"י השני שניהל עדה גדולה בשובו לאוסטראה עיר מולדתו והשני, הרה"ק רבי משה, הצדיק מאורזיסצוב שנתפרסם כפועל ישועות ונמנה על תלמידי הסבא משפולי, בניו, רבי אברהם ורבי יעקב יוסף המשיכו במסורת המפוארת, ושמם נישא ברבים כצדיקים מופלגים ונערצים.

הבכור, הרה"ק רבי יעקב יוסף השני פתח מיד עם שובו לאוסטראה את בית מדרשו והמונים החלו לנהור אליו, להתבשם מתורתו ולקבל הדרכה וברכה ממנו. הוא הקים תנועה חזקה של חסידי אוסטראה, בחלקם חריפי מוח ובעלי מעשה שעמלו יום ולילה בעבודת ה' בהתלהבות דקדושה.

שונה היה בדרכו ובשיטתו מדרך סבו הרה"ק רבי ייב"י סבא, שונה מאחיו הרבי מאורזיס-צוב, הוא קבל למעשה את דרכו ושיטתו בחסידות של רבו ומחנכו הרה"ק רבי ברוך המלאה חריפות, התלהבות, תקיפות דקדושה, החותרת לשלימות. חסידים נאמנים ומרובים הלכו לאורו, עד כי רבים ראו בהם דומים במובנים מסוימים לחסידי פולין הנלהבים.

פרסומו הגיע למרחקים כאחד מגדולי האדמורי"ם, וכשאסרו שלטונות רוסיה את הרה"ק רבי ישראל מריז'ין ואת הרה"ק רבי אברהם המגיד מטריסק נאסר גם הרה"ק רבי יעקב יוסף. לבית הסוהר שבאוסטראה הובא המגיד מטריסק ויחד עם רב ייב"י השני, ישב כלוא כששה שבועות באשמת "מרידה במלכות". אחד המלשינים מסביבת אוסטראה, יהודי ממוצאו, הגיש כתב "אשמה" בו טען שהרה"ק רבי יעקב יוסף מרבה להשמיע דברים קשים נגד שלטונות רוסיה ומסית נגדם.

קצין גבוה הגיע במיוחד לאוסטראה, שהרבה לחקור את שני הצדיקים, החסידים עשו מאמצים מרובים כדי לשחרר את האדמורי"ם, לבטל את כתב העלילה, בעוד והרה"ק רבי ישראל מריז'ין נאשם גם במתן הוראה להרוג מלשין מפורסם, שירד לחיי קהלות שלימות נאשמו שני הצדיקים שישבו כלואים בכלא אוסטראה רק באשמת הסתה למרידה במלכות, אשמה אשר לפי "חוקי" רוסיה דאז איימה בהגליה לסיביר לתקפה של 15 עד 20 שנה.

אחרי הקירות ממשוכות הצליחו החסידים לגלות שהמלשין העיקרי תבע סכום הגון מהחסידים, אחרת איים בהלשנה, כשלא השיג את מטרתו, שלח דילטוריה לשלטונות. הקצין החוקר שוכנע בצדקת הצדיקים, שיחרר את שני האדמורי"ם המפורסמים ממאסרם וביטל את כתב האשמה, ופקד לאסור את המלשין, כסחטן ובודה עלילות. אסור בכבלים הובל מלשין זה לזוויהל, שם נערך משפטו.

ארבעה בנים מופלגים השאיר אחריו רבי יעקב יוסף השני. הבכור, רבי אליקים געציל, ממשיך מסורת אביו באוסטראה. השני, רבי אברהם, הרבי מקוניוב (ליד אוסטראה), השלישי, רבי אייזיק, שניהל עדה באסטראה והרביעי, רבי נחמן, חסיד מופלג וצדיק תמים שברח מכל שררה וסירב להנות מעולם הזה. אמרו, כי במקום כר הניח תמיד אבן למראשותיו וכך ישן.

הרה"ק רבי יעקב יוסף השני התחתן עם גדולי אדמור"י ורבני דורו, חתניו הראשון היה רבי ברוך מקונסטנטין בנו של הרה"ק רבי יוסף מאוסטילה בהרה"ק רבי מרדכי מנסכיז, חתנו השני היה הרה"ק רבי משה מקריסטישוב בנו של הרה"ק רבי מרדכי מצרנובל, בת הזקינים

של רב ״יב״י השני נישאה להג״ר דובער אב״ד לכובין.

אמרו, בשנת תר״ט החל הרה״ק רבי יעקב יוסף השני לרמוז לבני ביתו על פרידתו הקרובה מהעולם, כדרכו מדי שנה, יצא באמצע חודש תמוז ליאמפלא מעודו היה חלש וידע מחלות והרופאים שבקרוהו התפלאו איך הוא חי, למרות חולשתו חי בפרישות יתירה ועשה עבודתו, עבודת הקדושה בהתלהבות, הסתפק במיעוט שבמיעוט וחי חיי עוני מרצון, דרך אבותיו. בהגיעו בנסיעתו האחרונה ליאמפלה, בטרם הספיק לקבל שלום מבני העיר שיצאו לקראתו חלה את מחלתו האחרונה, וביום ששי, כ״ג תמוז תר״ט החזיר את נשמתו הקדושה ליוצרה. מנוחתו כבוד בעיר זו, ליד קבריהם של המגיד מזלוטשוב הרה״ק רבי יחיאל מיכל ובנו הרה״ק רבי יוסף מיאמפלא.

בבית מדרשו של רבי יעקב יוסף השני המשיך בנו הבכור, רבי אליקים געציל לנהל את עדתו שנתפלגה, כשבחלקה הלכה אחרי אחיו, רבי אברהם שהקים את חצרו בקוניוב. רבי אליקים געציל, חלש וידע חולי היה ענוותן ושפל רוח, נוח לבריות ומחבבן. אחרי פטירתו ירש את כסאו בנו יחידו רבי אלטר מרדכי, ״רבי אלטרוני״ בפי בני העיר הרבי האחרון מאוסטראה. הוא פעל כאדמו״ר למעלה מחמשים שנה. חסידים הקימו לו בית במעלה עיר עם בית הכנסת, שם התפלל בשבתות ובחגים, בימות החול נסע בכל יום במרכבתו היפה הרסומה לסוסים לבית הכנסת של רב ״יב״י הזקן, לשמוע ״ברכו״ ו״קדושה״.

רבי אלטרוני נהג לקום בחצות הלילה לתורה ולעבודה, וביום יש והתהלך ברחוב, משוחח בנחת עם כל אדם שנזדמן לו, רק פעם אחת ביממה סעד את סעודתו. רבים מחסידיו וחסידי אביו, שהיגרו לאמריקה והתעשרו שם, פירנסו אותו בכבוד ושוב לא היה תלוי בבני העיר והסביבה.

בשבתות ובחגים הזמין כל אורח שנקלע לאוסטראה לשולחנו, גם חסידים וידידים שבאו אליו סעדו בביתו. לחג הפסח הזמין את כל החיילים היהודיים ששרתו באוסטראה ובסביבתה, ולעתים הגיע מספרם למאה ויותר. בשנות השיבה נפטר ביום ג׳ דחוה״מ סוכות שנת תרצ״ה באוסטראה עיר מולדתו.

רבי אברהם, בנו השני של הרה״ק רבי יעקב יוסף, המשיך במסורת אביו בקוניוב, בנו, ממלא מקומו, רבי יעקב יוסף נתפרסם ברחבי וואהלין בשם רבי יוסלי קוניובר אחריו נמשכו חסידים רבים מעיירות קרובות ורחוקות. ברבות הימים העתיק רבי יוסלי את מושבו לאוסטראה, עיר מוצאו ומקום אבותיו. אחד מחסידיו העשירים, ר׳ חיים יואל ליוונדה מזוואנטשיק בנה מכספו בית מגורים יפה ורחב ידים לרבו ולידו בית מדרש גדול ברחוב קרסנוגורה באוסטראה. מרבית בני משפחתו ניספו בשואה, רק אחד מבניו, רבי אברהם פנחס ספרד היגר לארה״ב ושם פעל כאדמו״ר מקוניוב, הוא נפטר בניו־יורק.

הרה״ק רבי יונה הטוב (דער גוטער)

על תלמידי המגיד הגדול ממזריטש באוסטראה, נמנה הרה״ק רבי יונה, שנתפרסם בעיר ובסביבה בשם ״רבי יונה הטוב״ (רבי יונה דער גוטער). מתוך תוארו זה, המיוחד במינו נוכל לעמוד על טיבו ומדותיו של הרה״ק רבי יונה, מהותו ומעשיו.

רבי יונה היה כנראה מרואי פני הבעש״ט, ונחשב כצדיק נסתר, אחד מל״ו צדיקים עליהם עומד העולם. מסתורין אפף את מעשיו של קדוש זה, שעמל להסתיר דרכיו מעיני אדם. ואם הוא עצמו הצליח להסתתר, הרי שפעולותיו ומעשיו לא ניתנו להסתתר לאורך ימים. לא היה חולה וסובל באוסטראה ובסביבתה שלא נהנה מעזרתו של רבי יונה הטוב, באורח פלאי ידע מכל מקרה עצוב, מכל צרה, שפקדה את העניים ואביונים ובמיוחד עמל למען פדיון שבויים. בימים ההם, ימי התרוששות ומחסור, לא היה בידי רבים מהיהודים, יושבי הכפרים שחכדו בתי מרזח ואכסניות לשלם את דמי החכירה. בעלי האחוזות, שליטים בלעדיים

בשטחים בהם השתרעו אחוזותיהם, כא הזדקקו לבתי משפט, לערכאות, ערכו "משפטים" והוציאו פסקי דין לפועל כראות עיניהם וכרצונם מבלי לתת על כך אין וחשבון לאיש, לעתים תכופות הרגו, חמסו ושדדו, ביצעו מעשים אכזריים ביותר ללא מצפון ורסן. הקרבנות, לרוב, היו יהודים, ובעיקר תושבי הכפרים, בעד חוב כספי או עלילה אסר בעל אחוזה את היהודי בשרשרות, ולפעמים עם אשתו וילדיו, הכניסו לאיזה בור אפל אחרי עינויים קשים תוך החלטה נחושה לא לתת לו לצאת חי מהבור עד אשר יקבל השליט את המגיע לו, לפי דעתו, כסף או החיים תמורתם — תבעו השליטים האכזריים, המשתוללים.

לעתים הגיע הד סבלם של המוכסנים הכפרים, לאזני היהודים בקהלה הקרבה והם עשו הכל כדי לשחרר את אחיהם האומלל. בפנקסי הקהלות אנו מוצאים לעתים תכופות הוצאות לפדיון שבויים, אבל לא חסרו מקרים, שידי הקהלה הקרובה, העניה, לא השיגה לפדות את השבוי ובני משפחתו, היו מקרים לא מעטים ואנשי הקהלות הסמוכות לא ידעו כלל על סבלו ואסונו של היהודי הכפרי אשר בסביבתם, ועל הסכנה המרחפת על ראשו ועל משפחתו ויש, ובעלי אחוזות לקחו בכוח הזרוע ילד מילדי החוכר "כערבון" לתשלום דמי חכירה במועד. תוך איומים, שבמקרה ולא יקבלו את המגיע להם בזמן יאלצו את הילדים הפעוטים להמיר את דתם. אסונות לרוב פקדו את היהודים הכפריים ולא מקרה אחד נסתיים באורח טראגי.

בעבודת קודש זו, של פדיון שבויים השקיע הרה"ק רבי יונה את כל כוחו. כרעו ועמיתו וחברו הקרוב הרה"ק רבי לייב בן שרה, שלעתים בא לאוסטראה והרבה להמתיק סוד עם הרה"ק רבי יונה מבלי שאיש ידע במה עסקו הצדיקים המופלאים הללו, סודותיהם הכמוסים נשארו סתומים ונעלמים מעיני אדם. לעתים ביקר אצלו הרה"ק רבי זוסיא מאניפולי והמתיק עמו סוד.

בבית קטן ועני, המט ליפול ישב הרה"ק רבי יונה, הצדיק אשר לפי עדות בני דורו, היה סמל והתגלמות הרחמים והטוב בעולם. לעצמו, לא היה לו צורך במאומה גם קב חרובין היה מיותר עבורו, אבל למען הזולת היה מוכן לעשות הכל.

סיפורי מופתים, גלוים לכל התהלכו באוסטראה ובסביבתה הקרובה והרחוקה על מעשיו ופעליו של רבי יונה. לעתים תכופות יצא את אוסטראה מבלי שאיש ידע לאן פניו מועדות, מיסתורין אפף את מעשיו והליכותיו. כא פעם ביקר בחצריהם של רעיו וידידיו, תלמידי הגדול ממזריטש שניהלו עדות גדולות, המתיק סוד עם גדולי החסידות והלך לדרכו, ולא מוכסן אחד ידע לספר איך בצר לו, ביושבו אסור בכבלים בכלא או בבור, הופיע לפתע הרה"ק רבי יונה, שילם לבעל האחוזה את המגיע לו ושיחרר את היהודי האומלל — ונעלם. לא מוכסן אחד ראה עצמו כאסיר תודה עבור חייו לרבי יונה הטוב, שהצילו לעתים, באורח פלאי. זקני אוסטראה ידעו לספר איך שיחרר הצדיק המופלא אסירים ואיפשר להם להמלט מידי בעלי האחוזות על אפם ועל חמתם, איך הראה מופתים גלויים לעין כל, בעמלו למען פדיון שבויים כשנתקל בבעל אחוזה אכזר, צמא דם.

ופעם. בעת נדודיו הגיע לעיר באהסלוב ושם נתבקש לישיבה של מעלה. באוסטראה השאיר את בנו, רבי לייבוש, שבפי בני העיר כונה "ר' לייבוש פראדילס", על שם אמו. כאביו, היה גם רבי לייבוש ענוותן הבורח מכל כבוד ושררה, הסתיר מעשיו מאנשים מבלי שהם יבחינו בעבודת הקודש שלו ויעמדו על טיבו. עני מדוכא ביסורים, ואף לחם צר ומים לחץ לא היה לו כמו לאביו, ואת היסורים קבל באהבה מבלי להתאונן ומבלי להוציא אנחה קלה ביותר. התפלל בבית הכנסת של רבי שמואל ר' יעקב'ס, מקומו ליד הפתח, בספסל אחורי, בין פשוטי עם.

עברו ימים רבים וחסידים מאוסטראה שהרבו לנסוע ללובלין, כהסתופף בצל קדשו של

"החוזה", רבן של החסידים, חזרו לביתם ובפיהם סיפורים על שבחים והפלגות ששמעו מפי הרה"ק מלובלין על רבי לייבוש פראדילס. הוא הרבה לשאול לשלומו, להלל את תורתו, צדקתו, חסידותו וקדושתו.

החסידים בעיר ובסביבה החלו מאז לחלק לרבי לייבוש כבוד רב, שוב לא נתנו לו להסתיר מעשיו, לא הרפו ממנו, בניגוד לרצונו הקימו בית כנסת מיוחד עבורו, שכונה בפי בני העיר "בית הכנסת של רבי יונה" (רבי יונה'ס שולכין), שהתקיים עד לחורבנה של העיר. זהותו של צדיק בן צדיק זה נתגלתה ברבים כאיש קדוש, פועל ישועות ורבי לייבוש עצמו, המשיך בדרכו המליאה ענוה, לא לבש לבנים כמנהג צדיקים ולא ניהל שולחנות, המשיך לחיות בעוני ואת השפעתו ניצל למען עניים ואביונים ומרובים סיפורי מופתים שידעו בני העיר לספר מרבי לייבוש.

באוסטראה עיר מולדתו נתבקש לישיבה של מעלה ועל קברו מצבה פשוטה אשר תשא אמריה: "פ"נ, איש פועל צדקות, ודובר מישרים, רב פעלים, הרב המופלג, ירא השם מנעוריו, כבוד שמו מו"ה אריה יהודא ליב זצ"ל במוהר"ר יונה נפטר ט"ז שבט תקפ"ט לפ"ק תנצב"ה".

אחד מנכדי של הרה"ק רבי לייבוש, רבי פנחס בר' יונה ניהל כעבור שנים רבות עדה של חסידים באוסטראה, בית מדרשו נשאר עד ליומה האחרון של אוסטראה ונקרא בפי בני העיר, המנין של ר' אפרויקה ר' פיניס ברחוב ווילבינר גרעבליע.

הרה"ק רבי יצחק אייזיק אב"ד קוריץ ואב"ד ור"מ דקלויז אוסטראה

אחד מאריות שבחבורות תלמידי המגיד הגדול ממזריטש היה הגאון האדיר, שר התורה, המקובל האלקי, קדוש עליון רבי יצחק אייזיק הכהן, בנו של הג"ר יואל אב"ד אנטאנין וסטניסלבוב בן הג"ר יצחק אייזיק הכהן אב"ד ור"מ דקלויז אוסטראה בן הגאון רבי בצלאל הכהן אב"ד אוסטראה והגליל בן הגאון רבי נפתלי כ"ץ אב"ד אוסטראה, פוזנה ופרנקפורט דמיין.

עלוי מובהק ומפלא היה הרה"ק רבי יצחק אייזיק בעודו ילד פעוט, קדוש מרחם עמו — כפי שמעידים עליו אחיו הגאון רבי משולם הכהן ראב"ד לבוב בעל עיקר תוי"ט והגאון רבי אפרים זלמן מרגליות מברודי בהקדמותיהם לספרו "ברית כהונת עולם" ולדברי אחיו: "בן שמונה החל לדרוש לפני גדולי דורו אשר התפלאו על רוחב שכלו, בינתו וחריפתו כאחד מן הגאונים".

כשנתקבל אביו הג"ר יואל לאב"ד סטניסלבוב, ובדרכו לעיר זו מאנטאנין עיר מושבו נטבע בנהר סוער באשמת עגלונו, בעודו צעיר לימים ובהשאירו אחריו שלושה יתומים קטנים, הרה"ק רבי יצחק אייזיק הבכור, בן י"ב שנה, אחיו הגאון רבי יהודא לייב ששימש אח"כ כאב"ד סטרי ונתפרסם כגאון אדיר, וצעיר האחים, הגאון רבי משולם הכהן אב"ד קוריץ ואח"כ ראב"ד לבוב.

בתום ימי השבעה התאספו ובאו לבית האבלים גדולי הרבנים, להספיד את הגאון שנסתלק באבו ולדאג למעמד היתומים הפעוטים, אשר ממרום היחס באו. קם הרה"ק רבי יצחק אייזיק, העלוי בן שתים עשרה ועלה על בימת בית הכנסת במעמד גדולי רבני הסביבה ובראשם הג"ר חיים הכהן רפופורט אב"ד לבוב ועמד להספיד את אביו הגאון, פתח העלוי המופלא "ואתא מיא וכבה לנורא" (רמז לטביעת אביו בנהר) ואחרי שעמד על גדלות אביו החל לדרוש שעתיים בסוגיה "אבידתו ואבידת אביו". ההספד הדהים את כל שומעיו ועד למרחקים נרעדו גדולים וטובים לשמע העלוי היתום והספדו. אז סמכוהו הג"ר חיים הכהן אב"ד לבוב והג"ר אהרן הלוי איטינגא אב"ד ריישא לדון ולהורות הלכה בישראל. כעבור שנה, עת מלאו לו י"ג שנה נשא לאשה את בתו של הג"ר צבי הירש מרגליות אב"ד מזריטש, המפורסם בדורו. רק שנה ישב בבית חותנו, הגאון המובהק, בן ארבע

עשרה היה עת הופיעו במזריטש אנשי קהלת קוריץ ובקשו ממנו לקבל את משרת אב״ד ור״מ בעירם, הרה״ק רבי יצחק אייזיק ניאות להם, עבר לקוריץ ופתח שם ישיבה גדולה ממנה יצאו תלמידים למאות וביניהם הגאון המפורסם רבי אפרים זלמן מרגליות מברודי, הגאון המופלג רבי מרדכי אב״ד מוהילוב ושידלוב ועוד.

בימים ההם, עת בא הרה״ק רבי יצחק אייזיק לקוריץ, בנה מחדש הקצין העשיר רבי שמואל שמעלקא כ״ץ, נינו של הג״ר שמואל שמעלקא ז״ק, את הקלויז הגדול באוסטראה שמט ליפול מרוב ימים ושנים. התכנסו ראשי קהלת אוסטראה וגמרו אומר לבחור בהגאון המופלא שכוכבו עלה אז לתהלה כאב״ד ור״מ דקלויז, כדי להחזיר את העטרה ליושנה, להפוך שוב את הקלויז למרכז לתורה ולקיים את צוואת הרבי ר׳ שמואל שמעלקא ז״ק, אב״ד העיר ומשקמה שאחד מיוצאי חלציו ישב תמיד על כס הרבנות בקלויז הגדול.

אולם הרה״ק רבי יצחק אייזיק סירב לעזוב את קוריץ מושבו ואחרי הפצרות מרובות הסכים לקבל באורח רשמי את המשרה לכבוד אבותיו בתנאי שהוא יבוא לאוסטראה רק פעמיים־שלוש בשנה, ידרוש וישמיע את דבריו בקלויז ויחזור אח״כ לקוריץ. מאז חתם לרוב ״הק׳ יצחק אייזיק בהרב המאה״ג ר׳ יואל הכהן זללה״ה חונה פה ק״ק קארעץ יצ״ו ומצ״פ בקלויז ור״מ דק״ק אוסטראה יע״א״. (בימים בהם שהה באוסטראה חתם על פסקי דין וכדומה ״הק׳ יצחק אייזיק הכהן החונה בקלויז ור״מ דפה ק״ק אוסטראה״).

בעודו צעיר לימים נתקרב להמגיד הגדול ממזריטש ונעשה לאחד מגדולי תלמידיו, כשבא לראשונה לקבל ברכת שלום מהמגיד, קם רבן של החסידים לפניו במלוא קומתו וחילק לגאון הצעיר כבוד רב, דבר שעורר השתוממות ופליאה בעיני כל באי בית המגיד.

ועם הצטרפותו לעדת החסידים שמר הרה״ק רבי יצחק אייזיק על דרכיו המיוחדים לו, על הקיר מול הכניסה לביתו היה חרות לפי פקודתו ״רשות לדבר עם הרב לצורך הגוף אם הוא דבר נחוץ ולצורך הנשמה כל דהו כי אורחין רחיקין וזוודין קלילין״.

ולפי עדות תלמידיו, פחדו אנשים מלגשת אליו, מראהו כמראה פנה מלאך אלקים, פרוש מכל ענייני עולם הזה ומימיו לא נגע ולא החזיק כסף בידו, תמיד לבש בתכריכים, מוכן בכל רגע להחזיר את נשמתו הקדושה ליוצרה ועובד את ה׳ בקדושה ובטהרה.

יחד עם גדלותו בתורת הנגלה נתגדל שמו כאחד מגדולי המקובלים בדורות האחרונים ועסק הרבה בתורת הסוד ואף למד קבלה עם תלמידיו וכה כותב תלמידו הג״ר אפרים זלמן מרגליות מברודי בקונטרס ״קדושה משולשת״: ״...הן הן הדברים שנאמרו מסיני ועוקר הרים, הגאון הגדול המפורסם החסיד שבכהונה המקובל האלקי, חתן דודי זקני כש״ת מוהר״ר יצחק אייזיק הכהן ז״ל, אלוף נעורי והעתקתי אלה הדברים מכתיבת ידו ממש, אלה אזכרה ואשפה עלי נפשי, נהירא כד הוינא יתיבנא כמיה דרב כהנא והוי נפקין זקוקין דנורא מפומיה ולא ידענא מאי קאמר, כי הייתי צעיר לימים ולא הגעתי לכלל בינה להבין אמרי קודש אשר היה פותח ודורש בדברים לא שמעתן אוזן מעולם ואני לא שמעתי לקול מורי כי אם במקרא מועט והלכות מרובות דאמינא להו בפרקא משמיה...״

בפני הדר גאונו וקדושתו של הרה״ק רבי יצחק אייזיק עמדו בהכנעה וביראת הכבוד גדולי החסידים וגאונים מתנגדים גם יחד, מתוך תשובותיו בהלכה, שבחלקן נאספו והודפסו ברבות הימים (לבוב תרכ״ג) בשם ״זכרון כהונה״ מתברר כי גאוני דור הקשישים ממנו בהרבה פנו אליו בשאלות חמורות וקשות והוא ענה לרוב לכבוד השואלים וזאת תוך ענוה אמיתית ולעתים משתאה לדעת למה להם, לגאוני דורו לשאול דעתו, בהיותו כך צעיר לימים ״ובידי אין מאומה״...

הסכמותיו שנתן לספרים שונים, ניתנו לרוב בראש כל הסכמות ולפני גדולי הדור הקשישים

ממנו. מולי"ם הכתיבוהו בתוארים מופלגים ביותר כגון "הסכמת הרב הגאון הגדול המפורסם נר ישראל, עמוד התורה, פאר הדור" (מתנך הספר "פלח הרמון") וכדנמה. ואילו דבריו של רבי יצחק אייזיק שזורים תמיד בשפלות וענוה. בהסכמתו הראשונה להדפסת הש"ס בבתי דפוס בנובידוואהר ובקוריץ — בשנת תקמ"ד הוא כותב: "... צעיר אנכי לימים, נכסף להתאבק בעפר רגלי חכמים, זעירא דמן חברייא, חבר אני לכל אשר ירא והולך תמים. על כן זחלתי ואירא, מחוות דעי לעלות בהסכמה על שום ספר ומאז נקבע הדפוס פ"ק יצ"ו ידי מסולקת הימנה ואין בה הזכרת שם משמי והייתי אך שמח לקבל שכר על הפרישה ולהיות נחבא אל הכלים..., ואמנם ידעתי ערכי, ערך קטן זה ריק מחכמה, נבער מדעת ומזמה, ובידי אין מאומה, אין זה אלא מן המתמיהים לחתום על זה איש כמוני ולדבר כזה אין חותמין אלא אם כן נעשה בגדול וקטן לית ליה זכיה נפשית מדאורייתא, ובפרטות באתר דתלי זינייהו פארי הזמן ומופתי הדור, ופן יאמרו מעשה ידיו להתפאר אלא קסבר צירוף דרבנן, ושלחו לי ענן ענו, וחס ליה לזרעא דאבא בר' אבא להתהלל במורם ממנו ח"ו ידענא בנפשאי דלא חזינא לאצטרופי אפילו כיהודא ועוד, ובמקום גדולים כא אעמוד, אך כגודל הפצרות..." (והסכמה זו הודפסה ע"י המולי"ם בראש כל הסכמות הרבות שקבלו מגדולי הדור הקשישים ממנו).

בן חמשים ושלש היה הרה"ק עת בו נתבקש לישיבה של מעלה, היה זה ביום הראשון לחג הסוכות, שנת תקמ"ח, מיד אחרי אמירת הלל בקדושה יתירה ובשמחה לא רגילה, החוויר בסיד, תלמידיו ואנשים שעמדו לידו הכניסוהו לביתו והניחוהו על מטתו עטוף בטלית וכדרכו תמיד לפש גם אז תכריכין מאחורי מעיל החג שלו. הבחינו אנשים כי שעת הסתלקותו קרבה ובאה, ושאלו אחד התלמידים מה לעשות עם הכתבים שהשאיר, ענה בקול חלש "אפשר להדפיסם בתנאי שלא תשלוט בהם יד אדם להחסיר או להוסיף אף מלה אחת", ואז שוב התחיל לאמר הלל ונשמתו יצאה עד מהרה בקדושה ובטהרה.

מתורתו נדפס הספר "ברית כהונת עולם", לרוב ביאורים בקבלה (בשנת "רבנו יצחק הכהן", היינו תקנ"ז). וכן שו"ת "זכרון כהונה". על קברו בקוריץ הוקם אוהל בלי דלת כניסה ורק שתי חלונות משני הצדדים לאהלו שם הרבו חסידים לבוא ולהשית את בקשותיהם על קברו של איש אלקים ודרך החלונות הפתוחות הכניסו פתקאותיהם.

הוא השאיר אחריו בן יחיד, הגאון המקובל המפורסם רבי ישראל הכהן אב"ד ליאבה, (גם בנו, ששמעו כגאון חריף הגיע למרחקים ונחשב למקובל גדול שהתנהג בקדושה ובפרישות יתרה הוא הניח אחריו כתבים רבים בנגלה ובנסתר אולם צוה קודם פטירתו לקברם יחד עמו, בארונו וכן עשו אנשי קהלתו. הג"ר ישראל לא השאיר אחריו בנים אלא בנות. אלמנתו של הרה"ק רבי יצחק אייזיק, נישאה אחרי פטירתו להרה"ק רבי זאב מזיטומיר, בעל "אור המאור", מראשוני גדולי החסידות.

הג"ר אהרן שמואל הכהן אב"ד סטפאן ויאמפלה ואב"ד ור"כ האחרון בקלויז אוסטראה

מאחרוני רבני הקלויז הגדול דאוסטראה, ששימש למעשה בתפקיד זה באורח סמלי, היה הגאון רבי אהרן שמואל הכהן בהג"ר נפתלי הירץ אב"ד ור"מ קלויז אוסטראה ואח"כ אב"ד שדה לבן, בן הג"ר חיים בן הג"ר שמואל שמעלקא אב"ד ברעסלאו בן הגאון רבי נפתלי כ"ץ. חתן הגאון הרבי ר' שמעלקא ז"ק, משקמה של אוסטראה ובונה הקלויז אחרי פרעות ש"ות ת"ח—ת"ט.

הג"ר אהרן שמואל הכהן יליד אוסטראה היה גאון וחכם מפורסם, מושלם בכל, ידע לשונות זרים ושנון באין דוגמתו, נמנה על תלמידי המגיד הגדול ממזריטש, מופלא בכל התחומים. בגיל צעיר מאד, בשנת תק"ל נתקבל

לאב״ד סטפאן במקום חותנו הרה״ק רבי יוסף יואל שנפטר אז, משם נתקבל כאב״ד בקלויז אוסטראה ולמעשה שימש כאב״ד ביאמפלה ובערוב ימיו עבר לכהן כאב״ד שדה לבן, מקום שם שימש אביו כאב״ד אחרי נטישת משרת רב הקלויז על ידו, אולם בעוד ואביו, הג״ר נפתלי הירץ שימש בעת שבתו באוסטראה כראש ישיבה בקלויז ומילא תפקיד זה למעשה, הרי שהג״ר אהרן שמואל כהרה״ק רבי יצחק איזיק שארו האחרונים בין נגשאי התואר המכובד שימשו בתפקיד זה באורח סמלי בלבד.

וכבר בנעוריו נתפרסם כעלוי, כשנרשם ע״י אביו בעודו ילד לחברה קדישא דאוסטראה כחבר בחבורה (והדבר נחשב כסגולה לאריכות ימים) מתאר הג״ר אהרן שמואל ״כיניק וחכים טובא״. בגיל צעיר ניהל ישיבה גדולה, הרביץ תורה ברבים והרבה לכתוב מחידושי תורה שלו. ספרים רבים חיבר ורק מעט מאד מתורתו נשארה לנו ויצא לאור בדפוס. עיקר חיבוריו, חידושים בש״ס ושו״ת בהלכה לא נדפסו מסיבות שונות, כפי שנספר להלן.

הג״ר אהרן שמואל, מעיד על עצמו בצוואתו את בניו ואת ביתו ״... מעודי לא רדפתי אחר הכבוד והייתי שונא את הרבנות לנהוג סלסול בעצמי להתנהג ברבנות ולפסוע על ראשי עם קודש״. (כאן הוא מספר איך קמו עליו מסטינים אחרי פטירת אביו ומנעו את מנויו כמ״מ אביו ברבנות בשדה לבן ואם כי רבים עמדו לימינו לא רצה לעשות מה כדי להשיג רבנות זו אז) ״... ובאותן הקהלות שנתקבלתי על כסא הרבנות בק׳ ססטפאן ואחר זה על הרבנות דקלויז דק״ק אוסטראה ואחר זה לק״ק יאמפלי לא עשיתי שום התפעלות רק כששמו עיניהם בי לא זכולתי להשיב פניהם אבל הש״י הוא יודע אשר לא עשיתי שום התאמצות להשיג איזה רבנות להתנשא על עם קדוש...״ (וצוה הכהן).

בצוואתו זו הוא מבקש מבנו להמשיך במסורת אבות של עמל ויגיעה בתורה ״... הלא ידוע ממני ולמעלה יותר מעשרים דורות הגלוגם נידועים לנו כולם היו גדולי וגאוני ישראל וצדיקי עולם ואף אני בעניי אף שאיני ראוי לימנות ביניהם וכדבעי למעבד לא עבידנא עכ״ז תיתי לי שכמעט תמיד היה ת״ל לימודי עיקר ומלאכתי טפל ויגעתי לחדש חידושי תורה... וכי ניחא לך שח״ו אצלך הי׳ נפסק המעין שיצא מתחלה זה כמה מאות שנה שהיתה התורה מחזרת על אכסניה שלה ועתה חיישינן שמא יפסוק החבל נחלתו נחלת אבותיו...״.

כאמור, נמנה הג״ר אהרן שמואל על תלמידי המגיד הגדול, מסור בכל לבו ונפשו לתורת הבעש״ט עליו הוא כותב (בספרו ״וצוה הכהן״ ב״ליקוטי מילי דאגדתא״) ״החסיד האלקי הקדוש מו״ה ישראל הבעש״ט... והנה כבר ידוע ומפורסם אשר דברי האלקי הקדוש כל דבריו כגחלי אש ואפילו שיחות חולין שלו היו סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומילין לצד עילאה ימלל...״.

את הבעש״ט הוא מזכיר מספר פעמים בספרו ״וצוה הכהן״ אולם כנראה שמע הדברים בשמו, ולא מפיו, לעומת זאת הוא כותב ״ושמעתי מהרב החסיד האלקי מו״ה דוב בער זללה״ה מ״מ דק״ק מעזריטש גדול, כי בילדותי הייתי מצוי לפניו ב׳ או ג׳ שבועות בכל שנה בהיותו מקום כבודו בק״ק טוטשין ובק״ק ראווני סמוך למקום דירתי בק״ק סטעפאן שהייתי שם כמה שנים וישבתי על כסא הרבנות״.

הג״ר אהרן שמואל נמנה גם על באי ביתו של הרה״ק רבי פנחס מקוריץ ומביא משמו כמה וכמה חידושים, הוא כותב בספרו ״וצוה הכהן״ הנ״ל ״... בשם הרב החסיד המפורסם איש אלקי מו״ה פנחס מקארעץ זללה״ה אשר שמעתי מפיו זכותו יגן עלינו כי בהיותו חבב אותי מאד והייתי מצוי אצלו״, ושם הוא כותב: ״... פעם אחת באתי לבית הרב החסיד הנ״ל בתענית אסתר בהיותו דר בק״ק אוסטראה להשתעשע עמו לאפוקי צערא

דתעניתא ומצאתיו לומד הלכות מגילה והראה לי..." כן הוא מזכיר בספרו זה חידושים מאביו הג"ר נפתלי הירץ, מבן דודו הרה"ק רבי יצחק אייזיק אב"ד קוריץ, סבו הג"ר אריה לייב אב"ד פינסק ומה שנשא ונתן עם הרה"ק רבי זאב מזיטומיר (בראש הספר חידושים שחידש ומה שראה בחלומות הלילה).

כשם שבחל בכבוד, בחל בכסף והון (כפי שהוא כותב בצוואתו "...לא היה לי שום פרנסה קבועה וצרכי ביתי היו תמיד מרובים...") יחיד ומיוחד בדורו, מושלם בכל המעלות וידע שפות, הנדסה ולפיקחות שלו לחכמתו יצאו מוניטין, וכה הוא כותב בספרו "וצוה הכהן" בבארו את מאמר הגמרא מנעו בניכם מן ההגיון: "...ואכן יש ספרים חיצונים שהמה קצת לתפארת ללומדי תורה שיהי' להם בהם ידיעה כמו ספרי קורות מלכים הקדמונים הנקראים "קרוניקש" או לידע מקום המדינות ונהרות וכדומה בכדי שלא יאמרו האומות אשר בני עמנו אינן יודעים כלום בעסקי העולם ולבהמות יחשבו בעיניהם לכן זה מותר לקרוא אך כמו שכתב הירושלמי כיונא בעלמא, הנה גם אני ידוע לכל אשר יש לי ידיעה באלו הדברים ויכול אני לקרות ולכתוב בלשונותם לארצותם כמה לשונות ויש לי ידיעה בעסקיהם אבל סהדי בשחק שלא למדתי זה כלל בקטנותי רק כשכבר הייתי מובלע בתורה בש"ס ופוסקים אז בשעה שלא יום ולא לילה במקום שם אסור להרהר בתורה ילדות עושה חשקתי להיות לא נופל גם מזה..."

כאמור חיבר הג"ר אהרן שמואל הכהן ספרים הרבה ובעיקר, חידושים בש"ס וכדומה וכה הוא כותב בהקדמה לספרו "קורא מראש" על מדרש "...והנה מנעורי היה לי בים דרך ובמים עזים נתיבה לשוטט בעמקי ים התלמוד והפוסקים וחברתי כמה חיבורים על הש"ס כסדר מה שחדשתי בעת לימודי עם תלמידים מופלגים בתורה וגם חיבורים גדולים על שו"ת שהיה לי פ"פ ומו"מ עם גדולי זמנינו אך בעו"ה נשרפו אצלי שלשה חיבורים נפלאים בשריפה חמורה שנתנה לבית כהן הבערה ללהב יצאה ולא לחלק נשרפה כל העיר עד תומה בהיותי יושב על כסא הרבנות בק"ק סטעפאן והיתה בי בעו"ה יד ה' שנית בהיותי לרב ואב"ד בק"ק יאמפאלי ג"כ השיב ה' ידו ונגעה אש התבערה בשכונתי ובשני הפעמים נשרף הרבה מרכושי ולא היה לי צער א' מני אלף מהפסד הרכוש שעלה לסך רב כאשר לבי היה הומה על שריפת החיבורים אשר טפחתי ורביתי ולילה כיום יאיר לי לא נתתי שינה לעיני ולסוף בין לילה היה ובין לילה אבד. גוילים נשרפים ואותיות פורחות אבל בחסדי ה' עלי נגמר אצלי חיבור גדול אחר השריפות הנ"ל ת"ל מלא וגדוש מפלפולים גדולים בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים ושו"ת שהיו מריצין אלי גדולי זמנינו והיה בינינו ויכוחים גדולים ת"ל ראוי לעלות על שולחן מלכי רבנן מכונה שם "אבן הראשה..."

אולם ספרו זה, שכבר הכין לדפוס (ובין המסכימים הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב) לא נדפס משום מה. רק שנים מספריו נדפסו, "וצוה הכהן" וכן הספר "קורא מראש", פירוש על מדרש רבה המתחלק למעשה לשני ספרים, אחד בשם "ארש רבה" פירוש על דברי המדרש, מעמיק וגם מובן לכל, והשני, בשם "ירים ראש", פלפולים וחידושים וביאורים במדרש, שם הוא מצטט הרבה את הוריו ומוריו, הבעש"ט והמגיד הגדול. גם מספרו זה לא נדפס אלא חלק זעיר, על י"ח פרשיות מסדר בראשית. הכתב יד על כל מדרש רבה היה בידי אחד מנכדיו תושב אוסטראה ובעת בו נשרף ביתו — נשרף כתב היד מבלי שנשאר כל העתק ממנו. (זקני אוסטראה, שראו את החיבור השלם בטרם נשרף הרבו להצטער על אבדונו, המופלגים ביניהם הרבו להלל ולשבח את הספר, לדעתם בושם יקר שדוגמתו לא חובר על המדרש).

בשדה לבן כיהן הג"ר אהרן שמואל כאב"ד בערוב ימיו ושם נתבקש לישיבה של מעלה, ביום ד' ניסן תקע"ד.

הרה״ק רבי אשר צבי מקוריץ

יליד אוסטראה היה הרה״ק רבי אשר צבי מקוריץ, מגדולי תלמידי המגיד הגדול ממזריטש. גאון ומקובל, צדיק ואיש מופת שמעטים כמוהו בדורו. אביו, רבי דוד נמנה על פרנסי הקהלה וגבאי דחברה קדישא. סבו, הג״ר משה שימש כאב״ד בוצאץ ואחרי כן נמנה על ראשי קהלת אוסטראה.

בנעוריו שימש הרה״ק רבי אשר צבי כאב״ד ברעזדוב הקרובה לאוסטראה ובשנת תק״מ נבחר כמגיד מישרים באוסטראה, אחרי שהמגיד רבי נחמיה עזב את העיר. תקופה מסוימת שימש כמגיד מישרים יחד עם הרה״ק רב ייב״י, נמנה על גדולי הקלויז ונבחר כראש בית דין ומורה הוראה.

עשרים וארבע שנים שימש הרה״ק רבי אשר צבי בתפקיד זה ובשנת תקס״ד הטיל הדוכס שליט אוסטראה מס חדש על תושבי העיר, מס כבד מנשוא, יהודי העיר הגישו תלונה נגד הדוכס והחלטתו בפני הממשלה ותבעו את ביטול המס החדש. כחוכר מסים ומוכסן כללי של הדוכס, שימש רבי מנחם מענדיל, חתנו של הרה״ק רבי אשר צבי, רבי מנחם מענדיל לא תמך בתושבים שיצאו למאבק נגד הדוכס, לא הסכים לצעדיהם ועמד לו מן הצד סביב לפרשת המסים החדשה.

הדבר גרם לסערת רוח באוסטראה ולמחלוקת חריפה מאד, התושבים האמידים לא הסתפקו במאבקם נגד ר׳ מנחם מענדיל, החלו לצאת במלחמה גלויה נגד חותנו, המגיד הקדוש, שאולץ על ידם לעזוב את משרתו ואת העיר, הרה״ק רבי אשר צבי עבר לקוריץ, מקום שנתקבל ראב״ד ושם נשאר עד ליומו האחרון.

תושבי אוסטראה התחרטו מרה על מאבקם נגד הרה״ק רבי אשר צבי, שמאז כונה בשם ״רבי אשר הוריצר״. בצאתו את העיר פרצה שריפה איומה שהפכה את כל בתי אוסטראה לחלי אפר ומאות אישים שנלכדו במערבולת האש נשרפו חיים. בני המקום היו משוכנעים שהקפדתו של הרה״ק גרמה לאסון המחריד, שהרס את מעמדם לעשרות שנים וגרם לקיפוחם של חיי מאות אנשים, רבים מהם שביקשו את סליחת המגיד, שסירב מאז לחזור לאוסטראה עיר מולדתו ומולדת אביו, אם כי לעתים חתם עצמו כאב״ד ומ״צ אוסטראה, גם אחרי שקבע מושבו בקוריץ (למשל בראש ההסכמות על הספר ״ילקוט הראובני״ שנדפס באוסטראה בשנת תקס״ו נמצא ״הסכמת הרב הגאון האמיתי החריף ובקי בנגלה ובנסתר שלשלת היוחסין המקובל החסיד המפורסם נ״י ע״ה פ״ה איש אלקים קדוש יאמר לו מ״ה אשר צבי נר״י אב״ד ומ״צ דפה ק״ק אוסטרהא יצ״ו״, שם הוא חותם ״הק׳ אשר צבי בהמנוח מ״ו דוד זצ״ל אב״ד ומ״צ דק״ק אוסטראה חונה בק״ק קארעץ״).

לגאון האמיתי ומקובל אלקי נחשב הרה״ק רבי אשר צבי על ידי בני דורו, צדיק מופלג שרוח הקודש הופיע תמיד בבית מדרשו ויחד עם זה מלא ענוה ותמימות טהורה. מאז נתבקש מורו ורבו המגיד הגדול ממזריטש לישיבה של מעלה שוב לא נסע לצדיקי הדור, ימים ולילות ישב בקלויז על התורה ועל העבודה, תמיד משוטט בעולמות העליונים וממעט בשיח ושיג עם אנשים, הסתפק במיעוט והרבה בצומות וסיגופים כשקדושה יתירה אפפה אותו.

הרה״ק רבי אשר צבי חיבר את הספר ״מעין החכמה״ והכינו לדפוס בשנת הסתלקותו, ואכן נדפס הספר בקארעץ עיר מושבו בשנת תקע״ז בהסכמת גדולי הדור ובראשם הרה״ק בעל ״אוהב ישראל״ מאפטה המתארו ״הרב המאה״ג המקובל איש אלקי חריף ובקי בוצינא קדישא כבוד תפארת שמו מהור״ר אשר צבי״. על שער הספר הדפיסו המולי״ם ״ספר — מעין החכמה — שחיבר הרב החסיד המפורסם בוצינא קדישא איש אלקי מוהר״ר אשר צבי שהיה מגיד מישרים דק״ק אוסטראה ולעת זקנתו נתקבל להיות מורה דרך ה׳ פה ק״ק קארעץ הן המה מכתבי קודש מפי קדוש עליון אמרות טהורות משפתי איש טהור נחצבו על חמשה

חומשי תורה ותהלים ופרקי אבות ואגדות לא משפתי בשר ודם כי אם ברוח אלקים אשר היתה עליו ומלתו תטיף על לשונו".

ומענין קטע מדבריו של הרה"ק רבי אשר צבי בתקדמתו לספר זה: "...ועוד שאלה אחת אני מבקש מכל המעיין בספרי זה וימצא איזה דברים הכתובים בו ואינם מובנים יעמוק בהם בדביקות יראת ואהבת אלקים ביותר וימצא שהם דברים של טעם כי סהדי בשמים שכל דברי הספר הזה לא דברתי ח"ו לכבוד עצמי ולא לכבוד בית אבא ולא בשביל שכר עולם הזה ושכר עולם הבא רק לעשות שעשועים לו יתברך שמו וממני תראו וכן תעשו..."

ומרובים המופתים וסיפורים נפלאים מהרה"ק רבי אשר צבי שנמסרו על ידי חסידים מדור לדור, ובהגיעו לשנות זקנה מופלגים נתבקש לישיבה של מעלה. על קברו בקוריץ נבנה אוהל, בפנים מצבה אשר תשא אמריה: "פ"נ אדמו"ר הרב הגאון המפורסם מופת הדור איש אלקים בנן של קדושים נ"י ע"ה פ"ה מוהר"ר אשר צבי שהי' אב"ד ומ"מ דק"ק אוסטראה בהרבני מ' דוד נפטר ט"ז שבט תקע"ז לפ"ק תנצב"ה".

פרק י"א

בתקופת השפל והירידה

התורה נודדת ממקום למקום

כגורל מרכזי התורה הגדולים בגרמניה ובצרפת כן היה גורלם של מרכזי התורה בפולין המזרחית. מאז יצאו בני ישראל לגולה, מאז לקחה השכינה את מקלה ותרמילה ונדדה בלי הרף, מארץ ישראל לבבל, מבבל לספרד ולצרפת, מצרפת לגרמניה, מגרמניה לפולניה, גם בתוכבי כל מדינה נדדה תמיד מאיזור לאיזור, ממחוז למחוז.

וואהלין על מרכזי התורה והיהדות שלה, על קהלותיה המפוארות שהפכו לסמל, למושג בתולדות עמנו חדלה לשמש כמרכז הכובד ליהדות, לתורה, ולחסידות, בערוב המאה הששית לאלף הנוכחי, המאה השביעית כבר פגשה את וואהלין עזובה ונטושה. קהלות קרמניץ ורובנה, לודמיר ולוצק ובראשן אוסטראה חדלו לשמש כמרכזים לתורה, לחסידות, לפעילות ציבורית, ליזמה ולמעש.

אוסטראה העתיקה ירדה מגדולתה. בירתה המזרחית של גולת פולין ששימשה במשך מאות כמוקד משיכה ותל תלפיות בה תלתה גולת ישראל לעתים תכופות עיניה סיימה תפקידה. אוסטראה חדלה לשמש מטרופולין למאות קהלות. בגורל ווארמייזא ושפייר, טולעדו ומיינץ, מץ ופראג, פראנקפורט וניקלשבורג כן היה גורלה של אות תורה.

ירידתה של אוסטראה באה דוקא בתקופה בה גדלה הקהלה מבחינה מספרית, מאלפיים נפשות מישראל בשנת תקנ"ז גדלה האוכלוסיה היהודית בעשרים אחוז ויותר בשנת תק"צ והכפילה את מספר תושביה בשנת תר"ז (7368 יהודים בין 11758 תושבי העיר) והגיעה עד 9208 יהודים בין 144749 תושבים בשנת תרנ"ז (אחרי השריפה הגדולה בשנת תרמ"ט). אחרי מלחמת העולם הראשונה ירד מספר היהודים באוסטראה ובשנת תרפ"א מנתה האוכלוסיה היהודים רק 7991 נפש בין אוכלוסיה כללית שמנתה 12975. בפרוץ השואה מנתה אוסטראה 15 אלף תושבים וביניהם למעלה מעשרת אלפים יהודים.

היהודים היוו רוב מוחלט בין תושבי העיר, שהיו ביניהם בני לאומים ומיעוטים שונים. במשך מאות שנים גרו באוסטראה אוקריינים ורוסים, פולנים וגרמנים, טאטרים ורותנים, משטמה שררה בין בני המיעוטים השונים אם כי מצאו שפה משותפת בשנאתם ליהודים.

שרידים לעבר מפואר

גם בתקופת השפל מרובים היו בתי הכנסת ובתי המדרש בעיר, בחלקם שרידי תקופת הפאר, שהחזיקו מעמד עד לשנות השואה, אם כי העזובה הורגשה בכל מקום. בית הכנסת ע"ש המהרש"א שוב לא נתמלא מתפללים אנשי מעלה, הפך משום מה למקום תפלה וריכוז "למתקדמים", ואלה החליטו לשנות את צורתו, לחדש את אופיו, אם כי בפעלם פגעו במקום קדוש זה, הדביקו בחותם השנוי והירידה את השריד רב הפאר של תקופת הזוהר.

אפילו בימים בהם אכלה החילוניות בכל פה את אוסטראה היהודית, ונתמעטו והלכו בה מספר שומרי משמרת הקודש, לא נסגר אף בית כנסת או בית מדרש. 27 מקדשי מעט הרסו הרוצחים הנאצים עת בו הפכו את העיר לגיא הרוגה:

1) בית הכנסת הגדול ע"ש המהרש"א, 2) בית המדרש הגדול שלידו, 3) בית הכנסת של ההולנדארים, 4) בית הכנסת של הג"ר יעקב

רפופורט, רבה של אוסטראה (בפי בני העיר: ביה"כ של הרב), 5) בית הכנסת של רב ייב"י ("רבי יוסלי שולכין"), 6) בית הכנסת של הקצבים "זבחי צדק", 7) בית הכנסת של הבנאים, (ליד ביה"כ של רב ייב"י), 8) בית הכנסת של החייטים, בסימטת קרסניגורה, 9) בית הכנסת של הסנדלרים, רחוב ההקדש, 10) בית הכנסת של הסמרטוטרים, ברחוב הטאטארים, 11) הקלויז של רבי אלטרוני, הרבי,מצאצאי רב ייב"י ברחוב השלישי במאי, 12) הקלויז של הרבי מקוניוב, רבי יוסלי ברחוב קרסניגורה, 13) הקלויז של הרבי משומסק, רבי שמחהלע, 14) בית המדרש של רבי יונה דער גוטער, 15) בית המדרש של רבי יחזקאלי, בסימטת השוק, 16) בית המדרש של רבי אייזיק (בפי בני העיר "די שבת שטוב" ומרבית האדמורי"ם שביקרו באוסטראה התאכסנו שם, ל"שבת שטוב" התאספו ובאו בשבת מעריציהם וידידיהם להשתתף ב"שולחנות", להתענג משירתם ולהקשיב לתורתם, 17) בית המדרש של "ר' פרויקה ר' פיניעס" (רבי אפרים ברבי פנחס) ברחוב ווילבינר גרעבליע, 18) בית הכנסת הגדול דקרסניגורה ולידו, 19) בית המדרש הישן דקרסניגורה, שבדורות שעברו לא פסקה משם קול תורה, 20) הקלויז הגדול דרבי ר' שמעלקא, 21) בית הכנסת "אונטרן שלאס" (מאחורי הארמון), 22) ביה"כ בישיבה של רבי פישל, 23) בית הכנסת הישן בעיר החדשה, 24) בית הכנסת החדש בעיר החדשה, 25) בית הכנסת של משפחת זוסמן, 26) בית המדרש שליד הגשר, 27) בית המדרש של הישיבה החדשה, ע"ש המהרש"א.

תורה ותפלה

בתי תפלה לא חסרו לאוסטראה ואף לא חזנים יודעי נגן ומקהלות מנעימי זמר, אבל התפילות וקהל המתפללים היה שונה מזה שהכירה העיר במשך דורות. בעבר הרחוק לא חסרו לאוסטראה שצי"ם מופלגים ולעתים רחוקות אנו מוצאים בין המצבות או בפנקסי הקהל מוזכר שמו של ש"ץ אבל אוסטראה העתיקה לא הפרישה מכספה להחזקת חזנים או מקהלות. בתקופת השפל של העיר השתנו פני הדברים, הקהלה שוב לא החזיקה על חשבונה ראשי ישיבה, רבני קלויז, עשירי העיר לא פיזרו מכספם להחזקת יושבי יעב"ץ, לומדי הקלויז, לעומת זאת הובאו לעיר חזנים ממרחקים כדי להנעים את התפילות, על חשבון הקהל הוחזקה מקהלה גדולה של עשרות נערים צעירים וגם מבוגרים, כולם לבושים כיפות מיוחדות וטליתים, נוסח "מתקדם" בראשם מנצח, מארגן.

אמנם גם בתקופה האחרונה שימשו כחזנים בעיר כמה תלמידי חכמים, שבחזותם ובדרכם יצגו את העבר המפואר, אם זה היה רבי נחום סטרוניצר, החזן הקבוע בבית הכנסת הגדול ע"ש המהרש"א, שקולו — שאגת אריה, מתרומם ועולה לאוקטאבות הגבוהות ביותר ונשמע הרחק מעבר לחומות בית הכנסת.

במקומו בא בזמן האחרון רבי יעקב יוסף באראנציק, יהודי בא בימים, בעל הדרת פנים, ובפי בני העיר רבי יעקב יוסי מזריטשר, כי מעיירה סמוכה זו מוצאו, אבותיו שימשו שם במשך דורות כשוחטים וחזנים, לאוסטראה עבר אחרי מלחמת עולם הראשונה, כשקהלת מזריטש הצטמצמה והלכה, ונתקבל כשוחט ובודק, כמ"מ הש"ץ רבי נחום ואחרי פטירת האחרון — בא במקומו בבית הכנסת הגדול. הוא אף שימש בתקופה האחרונה כראש החברה קדישא וניהל בשנות קיומה האחרונות את פנקס אוסטראה שנאבד בשואה הגדולה ואינו. רבי יעקב יוסף נפטר בשיבה טובה זמן מה לפני השואה.

את מקומה של התפלה המתוקה, שנבעה ממעמקי הלב התוססים ובקעה רקיעים תפסה התפלה המתחדשת של חזנים בלווי מקהלות מאורגנות. אבל שמעה אוסטראה הדוויה והמעטירה תפילה אחת גדולה ואדירה, היה זה בתשעה באב שנת תש"ג, יום האחרון לקיומה

— מספרים שרידיה הבודדים של העיר — ועל זה להלן.

הספר והמעיין

באוסטראה ישבו ולמדו בהתמדה יומם ולילה, ספרים לא חסרו בה מעולם, אם כי בתי דפוס של יהודים לא היו בעיר בתקופה הקדומה, מיד עם יסוד בתי דפוס בפולין הקימו נוצרים בית דפוס באוסטראה והדפיסו שם ספרים לא יהודיים לרוב.

רק בשנת תקנ"ב העניק האציל הפולני מלכובסקי, שאוסטראה נחשבה לאחוזתו, רשיון מיוחד "לרבי שמואל ברבי ישכר בר סג"ל ברקוביץ ולרבי אברהם משה ברבי ישראל יהודה (ר' משה'לי דרוקר בפי בני המקום) ורבי אברהם יצחק ברבי אריה לייב" להקים בית דפוס. זמן מה פעל בית הדפוס במקום, נדפסו מספר ספרים אולם כשכבשו חיילות נאפוליון, מלך הצרפתים את אוסטראה, שדדו אלה את בית הדפוס וחמסו כל דבר בעל ערך. המדפיסים נתרוששו, אבדו כל הונם. כעבור כ"ה שנה שוב הוקם בית דפוס בעיר, ע"י ר' אהרן מדפיס ובניו ויהודים אחרים, שלא החזיקו מעמד ימים רבים.

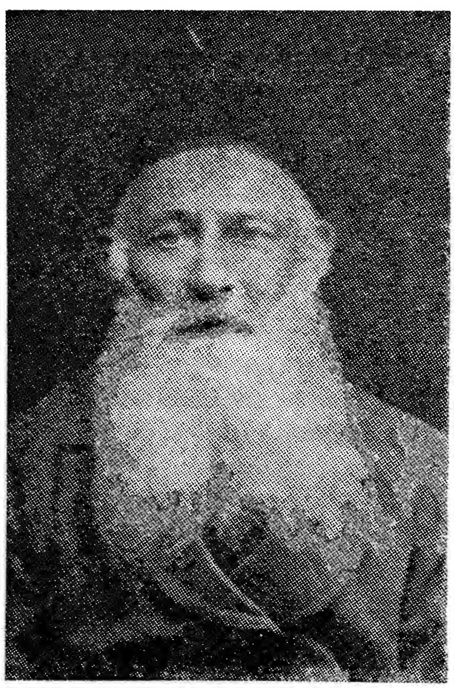
למרות הפעולות הקצרות יחסית, של בתי דפוס יהודיים באוסטראה, הודפסו במקום ספרי רומ"ל וספרי יסוד אחרים, רבי שמואל סגל הקים בתי דפוס נוספים גם בברדיטשוב, פולנאה וקוריץ ולפי גירסה אחת, השתלמה הקמת בתי דפוס בעיירות קטנות יותר מאשר באוסטראה שפועליה תבעו שכר עבודה, גבוה יחסית.

ואם עיירות וערים התפרסמו בגלל בתי הדפוס שלהם, שפרסמו אותם ברחבי פולין ומחוצה לה, הרי שיחסה של אוסטראה ומעמדה לא בא לה בגלל בתי הדפוס, אלא בגלל היותה מרכז לתורה ונקודה מרכזית ליזמה ומעש בכל תחומי החיים היהודיים בדורות עברו, אוסטראה שימשה כבירתה הרוחנית של יהודי וואהלין, וכמגדל אור ליהודי פולין בכלל.

למרות זאת, התיחסו רבנים ואדמורי"ם רבים בחיבה מסוימת לספרים שנדפסו באוסטראה ובמיוחד, ספרים שחוברו על ידי גדולי הדורות

רבי נחום שטרוניצר

רבי יוסי מזריטשר

שפעלו בתחומי העיר הזאת, אם זה ספר של"ה (שני לוחות הברית) שחיבר הגאון רבי ישעיהו הלוי הורויץ, רבה של אוסטראה בטרם עבר לפוזנה או ש"ע עם מט"ז (טורי זהב) מאת הג"ר דוד הלוי, רבה של אוסטראה ולבוב, ועוד, ואם כי נדפסו הספרים הללו בעשרות מהדורות בבתי דפוס שונים, נחשבו הוצאות דפוסי אוסטראה של הספרים הללו כמהדורות מיוחסות.

כס הרבנות המיותם

תקופת השפל של קהלת אוסטראה באה לידי בטוי מלא בירידת קרנה של הרבנות בעיר מעטירה זו. שרשרת ארוכה של רבנים מופלגים ביותר, גאוני הדורות, ששמם ערר הערצה וכבוד בלב המונים נסתיימה למעשה במאה השביעית של האלף הנוכחי. שמונים שנה לפני חיסולה הסופי של הקהלה סיים את תפקידו הרב האחרון שסימל את תקופת הפאר, הגאון רבי יעקב ברבי חיים הכהן רפופורט אב"ד אוסטראה והגליל. מאז, שוב לא שימשה הרבנות בעיר כאבן מושכת לגאוני הדור.

בשנת תרכ"ב נפטר רבי יעקב הכהן רפופורט, אחרי שכיהן כחצי יובל שנים כאב"ד העיר והגליל, במקום אביו הגדול הגאון רבי חיים הכהן רפופורט. אז ידעה כבר הקהלה הותיקה תקופה של שפל. הקלויז הגדול התרוקן מתלמידים המופלגים, האריות שבחבורת גדולי העיר הלכו מזמן לעולמם, לא היו להם ממשיכים. גם תנועת החסידים שערשה עמד בסביבה זו ידעה גיאות ושגשוג עד לימי רב ייב"י השני, אז דעכה ועברו גם עליה ימים של שפל וחולשה וירידת כל מתח, במהירות לבשה אוסטראה צורה של עיר אפורה ומשעממת אשר רק זכרונות עבר מפואר לה.

אמרו חסידים מספר באוסטראה להכתיר את המגיד מטריסק, רבי אברהם בנו של המגיד רבי מרדכי מצרנובל כרבה של העיר, הם קיוו כי האדמו"ר המפורסם, אליו נהרו אלפים רבים נקים את תגרו בעיר, יפתח בה את שערי בית מדרשו ושוב תהפוך אוסטראה לתל תלפיות להמונים, הדרכים המובילים לעיר יהמו המוני חסידים שיביאו גם רווחה ושגשוג לרבים מסוחרי אוסטראה ותושביה, מחוסרי פרנסה.

אולם, בגלל התנגדות חוגים מסוימים, ובעיקר, אלה שלא השלימו עם תנועת החסידות ואמרו לשמור על גחלת ההתנגדות לחסידות באוסטראה, החליט המגיד מטריסק לא להכנס לריב ולמחלוקת וקבע את מושבו בעיירה וואהלינאית קטנה טריסק, אם כי חביבה היתה העיר על המגיד המפורסם, הנערץ על ידי רבבות יהודים, חסידים ולא חסידים מאז נאסר והובל לכלא אוסטראה על ידי שלטונות רוסיה, בתקופה בה נאסרו גם רבי ישראל, הרבי מריזשין, ורב ייב"י השני מאוסטראה.

האחרון לשרשלת הזהב

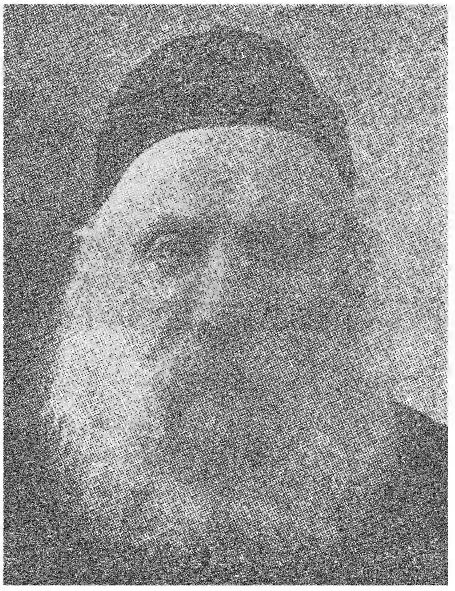
ולמעשה, לא כיהן רב בתפקיד המכובד של אב"ד העיר והגליל מאז פטירתו של הג"ר יעקב הכהן רפופורט. שנים רבות ניהלו דיינים את הרבנות באוסטראה ועד לשנות השואה לא חזרה העטרה ליושנה. התפקיד רב הפאר חוסל למעשה — ולא להלכה — שנים הרבה בטרם חוסלה הקהלה הותיקה.

כשלושים שנה ויותר, אחרי פטירת הג"ר יעקב פעל כרב העיר רבי אליהו חורחוב (או חבר רב), שלא נבחר לתפקידו על ידי אנשי הקהלה אלא משפחת זוסמן העשירה הזמינה אותו לאוסטראה ורבים מהתושבים כינוהו "הרב של הזוסמנים" ולא התיחסו אליו בכבוד לו היה ראוי.

למעשה הוא מלא תפקיד של רב העיר כעשרים שנה, עד לסיומה של מלחמת העולם הראשונה. בני משפחת זוסמן שילמו לו את משכורתו מכיסם, הוא התפלל בבית הכנסת הגדול ע"ש המהרש"א, במקום המיועד לאב"ד ופיקח על עניני שחיטה, על העירוב לשבת, בעוד ורבנים-דיינים מנהלים עניני רבנות בתחומים אחרים. תלמיד חכם מופלג היה רבי אליהו, נולד בשנת תרכ"ד ובשנת תרמ"ט נבחר

כרבה של ברוסילוב, עיירה קרובה לקיוב, בירת אוקריינה. בשנת תרנ״ב עבר לאוסטראה ושם נפטר בשנת תרע״ט.

אז נבחר כרב רשמי באוסטראה הרב יוסף וורטהיים, מרום היחס שהגיע מבסרביה לעיר. שנים מספר כיהן כרב אולם עבר אחרי כן להורביעשוב ומשם עלה לישראל ונפטר בירושלם. באוסטראה התבלט כאיש ציבור והיה מעורה

רבי אפרים גוברמן

בין הקהל, מקורב לחוגים ציונים ובמיוחד לאנשי תנועת המזרחי. הקהלה בימים ההם לא סיפקה לרב פרנסה בכבוד ולכן עבר להורביעשוב. דמות מכובדת מעוררת כבוד היה הרב וורטהיים.

שנים מספר אחרי עזבו את העיר נבחר הרב מרדכי גינצבורג יליד גאליציה כרבה של הקהלה. הרב גינצבורג הופיע באוסטראה לרגל חגיגת ציון מלאות 300 שנה לפטירתו של הגאון המהרש״א, הוא נשא אז נאום לרגל המאורע וראשי הקהלה הוקסמו מהופעתו, משיחו ושיגו.

בישיבת מועצת הקהלה בחורף שנת תרצ״ג נבחר הרב גינצבורג כרב, וכדיינים — רבי אפרים גוברמן ורבי זאב וואלף ספרד, בנו של רבי אלתרוני, אחרון האדמורי״ם לאחת משושלות אוסטראה.

רבי אליהו, בנו וחתניו

רבי אליהו גוברמן, או רבי אליהו דיין, נבחר לתפקידו שנים ספורות לפני פטירתו של הג״ר יעקב הכהן רפופורט, אחרון הרבנים המפורסמים של אוסטראה. אחרי פטירת הרב האב״ד, החל לשמש כראב״ד בעיר וכל ענייני הרבנות ניהלו על ידו. אחרי פטירתו נבחרו שני חתניו המופלגים כדייני העיר, רבי הרצילי לרנר ורבי ברילי קפלן. בנו, רבי אפרים גוברמן היה עדיין צעיר לימים, חונך על ידי גיסיו הבכירים.

רבי הרצילי, דמות חביבה ונערצת בעיר נפטר לפני מלחמת העולם הראשונה. גיסו, רבי ברילי קפלן המשיך לשמש כדיין וראב״ד עד לשנות שיבה מופלגים, הוא נפטר בשנת תרצ״ב בהיותו בן שמונים ומעלה.

רבי אפרים גוברמן, גיסם הצעיר התפרסם כגדול בתורה ובמעשים, בשנת תרנ״ג נבחר כאב״ד מזריטש גדול ושימש שם 8 שנים כרב ומנהיג הקהלה. בשנת תרס״א נבחר כרב באיזור קרסניגורה שבאוסטראה, אז חזר לעיר מולדתו ופעל בה עד ליומו האחרון. יחד עמו נבחר כרב לאיזור העיר החדשה רבי אליקים געציל גלמן.

למרות העובדא שבאורח רשמי לא כיהן רבי אפרים כאביו רבי אליהו כאב״ד העיר, הרי שלמעשה ראו בו מרבית בני אוסטראָה את הרב של הקהלה. בכל כוחו עמל למען השירותים הדתיים, שימש כמורה הלכה בכל שאלה חמורה ועשה רבות למען עניני דת באות־תורה הותיקה.

הוא השמיע שיעור קבוע בבית הכנסת והתענין בכל הנעשה באוסטראה. טרח להשיג אוכל כשר לחיילים יהודיים ואירגן מדי חורף מפעל לחלוקת עצים לעניים שלא יקפאו מקור, ובפרוס חג הפסח טיפל במעות חיטין לרעבים לאביונים, ביתו פתוח תמיד לכל דורש ומבקש

נלבו כאב את כאב ירידתה הרוחנית של אוסטראה עיר מולדתו ומכורתו.

דוגמת המגידים אשר בדורות עברו, פעל רבי אפרים בביה״כ שם השמיע דבריו ערר וקרא לחזור את עטרת אוסטראה ליושנה ובערוב ימיו, לפני השואה הגדולה החל להבחין בניצנים ראשונים של תחיה תורתית, שתי ישיבות פעלו בעיר וקול תורה נשמע למרחקים. בחוצותיה של אוסטראה שוב נראו בחורי ישיבה, אולם השואה האיומה מיהרה לגנוז את חזונו הגדול של רבי אפרים. בשואה החזיר את נשמתו ליוצרה בהיותו בן 77.

חתנו רבי משה גינצבורג שימש כאב״ד דויד הורדוק שליד פינסק, חתנו השני רבי לייב ווייס, מבכירי תלמידי ישיבת מיר הגדולה עבר לגור לבית חותנו אחרי נשואיו, לאוסטראה, ועד מהרה יסד במקום ישיבה גדולה ע״ש המהרש״א, שהתפתחה והלכה ונהרסה בבוא השואה.

זמירות חדשות

אוסטראה במאה השביעית לאלף הנוכחי ידעה שנות שפל תורתיים ורוחניים אחרי דורות של גיאות ושגשוג דתי, ר׳ מנחם מענדיל בובר, תלמיד חכם ואיש ספר, חוקר קדמוניות העיר, ניסה להקים תנועה של מתנגדים לחסידות ולהחזיר על ידה את עטרת אוסטראה ליושנה, אבל ללא כל הצלחה. תנועת החסידים הנחלשת והולכת בעיר לא היתה מסוגלת לפרנס תנועת התנגדות חזקה, מפקח ר׳ מנחם מענדיל בובר על בית תלמוד תורה מטעם משפחת זוסמן, משמיע שיעורים ודרשות מדי שבת בשבתו אבל אינו מעיז להתמודד עם בעית החנוך התורני, הנסוג והולך בעיר כמו בוואהלין כולה, בתי החסידים בפולין מלאים המוני צעירים חריפים היושבים ולומדים יומם ולילה, בליטה משגשגות והולכות הישיבות ובכל הקיסרות הרוסית, הצאריסטית מתנהלים מאבקים המחריפים והולכים בין תנועת ״ההשכלה״ לבין החרדים שגמרו אומר לשמור על גחלת הקדושה שלא תכבה, וואהלין נעזבת למעשה הופכת למחוז פרוץ ועזוב עד אחרי מלחמת עולם הראשונה.

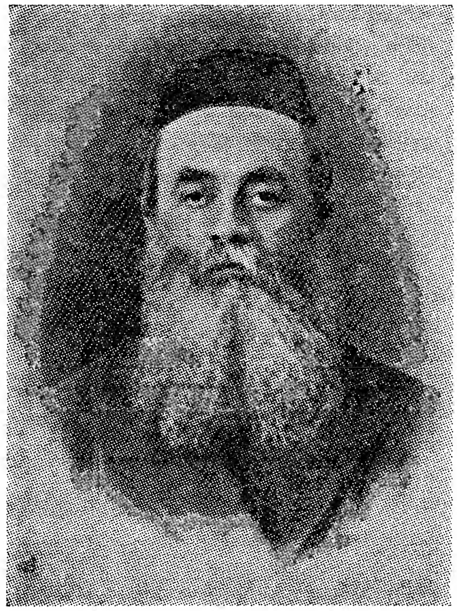

האדמו״ר רבי אלתרוני ז״ל

בשנת תרנ״ז כבר פעל באוסטראה אירגון סוציאליסטי שקדם ל״בונד״, המפלגה היהודית הסוציאליסטית שכולה לוהטת באמונה עיוורת למרקסיזום המהפכני, ״האחים״ כינו עצמם המבשרים הראשונים של מעמד הפועלים היהודי והפכו אחרי כן שמם ל״בונד הצעיר״. הם אסרו מלחמה על כל הקיים ועל כל העבר, לא מעטים האמינו כי אכן תביא קבוצה זו גאולה לעם הנרדף והנדכא עד אשר נתאכזבו.

כעבור שנים ספורות, הוקמה באוסטראה, חברה להפצת השכלה ולידה, חוג ציוני, הקהלה הותיקה פשטה צורה ולבשה צורה חדשה, החרדים המעטים, טרם גמרו אומר להתארגן ולבצר את עמדותיהם, וכשנתארגנו בכל רחבי פולין לא הגיעו לשערי אוסטראה העתיקה. אוסטראה, כוואהלין בחלקה הגדול אבדה את דמותה עליה שמרה במשך דורות הרבה.

בעבר ידעה אוסטראה בית מדרש של חייטים ובית כנסת של קצבים ״זבחי צדק״, בית מדרש

הרב ר' יוסף וורטהיים ז"ל

של בנאים ובית כנסת של הסנדלרים, כל ענף — ומקדש מעט שלו, שיעוריו ומנהגיו ורבנים משלו. בתי כנסת ובתי מדרש הותיקים לא נסגרו, אבל פינו למעשה את מקומם לאירגונים חילוניים שבאו בעקבותיהם.

מלמדים "ושרייברס"

מלמדי תינוקות לפי הנוסח הישן־נושן לימדו תורה לילדי ישראל עד לתקופה אחרונה שקדמה לשואה, "שרייברס", לבנים ולבנות לימדו לילדים לקרוא ולכתוב ליוו את הקהלה במשך דורות והפכו לחלק בלתי נפרד ממנה אולם בתקופה האחרונה באו במקומם מוסדות חנוך חילוניים ומורים לא דתיים. יהדות אוסטראה שינתה בחלקה את אורח חייה, ועמה — החנוך המקורי.

במשך דורות, עת רובם המכריע של ילדי הנוצרים לא ידעו קרוא וכתיב ואיש לא דאג לחנוכם, ללמודיהם, לא נשאר אף ילד יהודי שלא ילמד תורה, שלא ידע קרוא וכתיב.

בתקופה החדשה, עת הוקמו מוסדות חנוך יסודיים לילדי הפולנים ואחרים, קבלו למעשה מוסדות החנוך של היהודים צביון דומה, אם כי תכנית הלימודים היתה שונה במספר מקצועות לימוד.

באמצע המאה השביעית הוקמה באוסטראה תלמוד תורה במיוחד לילדי עניים שידם לא השיגה לשלם שכר לימוד למלמדים פרטיים ול"שרייברס" שקבלו שכר עבור כל שיעור, במרוצת השנים הפך מוסד זה לבית ספר "תחכמוני", מתקדם, את מקומה של התלמוד תורה המקורי תפסה הישיבה — ועליה להלן.

אוסטראה שוב לא הונהגה על ידי לומדי הקלויז או מגידי העיר, הרבנים והגאונים שכהנו בה פאר ועמדו על משמר עניניה, שמרו על צביונה ועל אופיה, אלה, הלכו מזמן לעולמם, פני הקהל השתנו.

ר' קלמן פרנקל המכובד, חתן למשפחת זוסמן העשירה, עסקן שידע מספר שפות שימש שנים הרבה כנציגם של יהודי אוסטראה אצל השלטונות הרוסיים, כסוחר בעל רשיון ממדרגה ראשונה שהקנה לו מעמד מיוחד בחוגים רוסיים ידע להציג בצורה סבירה את עניני הקהל.

החיים בקהלה הותיקה התנהלו באפיק שקט ורגוע, שום מאורעות וזעזועים לא הטרידו את מנוחתה של אוסטראה במאה השביעית שהפכה לעיר רדומה ואפורה, לצל של אוסטראה הקדומה, התוססת והפעילה, הסוערת ומסעירה, אשר מעולם לא שקדה על שמריה.

השריפה הגדולה שפקדה את אוסטראה בשנת תרמ"ט מחקה מהעיר את מרבית בתיה הישנים שהזכירו את עברה, הפכה את פנקסיה ואת ספרי זכרונותיה לאפר, אוסטראה חדשה קמה ומעט מאד זכרה את עברה.

תלאות וסבל

תלאות לרוב עברו על יהודי אוסטראה בשנות מלחמת העולם הראשונה. התמורות במדינה נתנו את אותותיהם בעיר וביושביה נסתמו מקורות הפרנסה, נשמט מטה לחמם של המוני

עמלים אשר בקושי התפרנסו מיגיע כפם. ההגירה לאמריקה ולארצות שמעבר לים גברה והלכה, האוכלוסיה היהודית נתמעטה.

בשנת תרע"ז, עת התקרבה מלחמת העולם הראשונה לסיומה, עברו ימים קשים על יהדות אוקריינה, וואהלין וסביבותיה, ובתוכה קהלת אוסטראה, חיילי פטלורה, המנהיג האוקרייני הרצחני השתוללו נגד היהודים וערכו פרעות לרוב שהזכירו את ימי חמלניצקי הצורר. בעידודם של חיילים רוסיים אמרו אוקריינים תושבי האיזור לערוך פוגרום נגד יהודי אוסטראה, אשר גמרו אומר לעמוד על נפשם ואכן הצליחו לגרש את הפורעים מהעיר, נזק נגרם רק לרכוש יהודי.

בסביבה הקרובה והרחוקה השתוללו כנופיות פטלורה מבלי שאיש יעצור בעדם, רצחו יהודים, התעללו בהם, חללו בתי כנסת וספרי תורה ותשמישי קדושה. אחרי המלחמה הביא יהודי לאוסטראה, עגלה עמוסה ספרי תורה שנקרעו וחוללו וכן תשמישי קדושה אחרים שאסף בעיירות קטנות שנעזבו על ידי תושביהם היהודיים אחרי הפרעות והפרוגרומים נגדם.

רב העיר, רבי אליהו חורחוב גנז את המטען המיותם בבית הכנסת הגדול, כעבור שנים מספר התעוררו רבני המקום, פתחו את הארגזים והצליחו מיריעות קרועות לסדר מחדש שני ספרי תורה, שהוכנסו בשירה וריקודים לשני בתי כנסת, ביה"כ ע"ש המהרש"א וביה"כ שליד בית הקברות הישן. יתר ספרי תורה שחוללו ותשמישי קדושה לא ניתנו לתיקון, הובאו לקבורה במעמד קהל רב בבית העלמין הישן כשרבי אפרים גוברמן השמיע דברי הספד נרגשים על ספרי תורה שחוללו ועל קהלות ישראל, עתיקות ורבות היחס שנעקרו וחוסלו באין יושב שם.

לא עברו שנים הרבה, וספרי תורה המרובים אשר באוסטראה, תשמישי קדושה שנשמרו במשך דורות הרבה במסירות והקרבה חוללו בצורה איומה על ידי הרוצחים הנאציים, יחד עם בני קהלת אוסטראה המעטירה, שעלו על העקידה הגדולה.

בגבולות פולין העצמאית

בשנת תר"פ עברה אוסטראה לשלטון פולין העצמאית, שארית הכנופיות האוקריינית של פטלורה חוסלו, וואהלין חולקה בין פולין לבין ברית המועצות, כשנהרות זיליה והורין שימשו כקוי גבול. אוסטראה הפכה לעיר ספר, קרובה למסך הברזל שהפריד בין המזרח והמערב.

קרוב ל־16 אלף תושבים ישבו אז באוסטראה, רובם יהודים ומיעוטם, פולנים ואוקריינים, גרמנים וטאטרים ולאומים אחרים. בהתאם לחוק הפולני הרי שרק פולני רשאי היה לשמש כראש עיר בקרבת הגבול, אולם בין 24 חברי מועצת העיר נבחרו 16 יהודים, בהתאם למעמדם המספרי. יהודי, מר צבי בוקימר, ואחרי כן מר אביגדור קמרמן נבחר כסגן ראש העיר.

עד מהרה החלו השלטונות הפולניים להתנכל ליהודי העיר, לנציגותם הנבחרת, באמצעות חוקי קיפוח שונים צמצמו מספר היהודים במועצת העיריה, למרות היותם רוב בין תושבי המקום, כעבור מספר שנים שוב לא אישרו שלטונות פולין את בחירתו של יהודי כסגן ראש העיר, במקומו בא אוקרייני.

העובדא שאוסטראה הפכה לעיר גבול, והאפשרות לסחר הצטמצמו רק לצד המערבי של המקום, פגעו בהכנסותיהם ופרנסותיהם של יהודי המקום, האנטישמיות גברה והלכה, תושבי אוסטראה, כיהודי פולין כולה, חלמו על עליה לארץ ישראל או על הגירה לארצות שמעבר לים, כשרק מעטים קבלו רשיונות עליה לארץ, ובעיקר אנשים המקורבים להנהגה הציונית. ליהודי הפשוט, בעל מלאכה או סוחר לא היתה כל אפשרות להגיע לשערי ארץ ישראל ובידי משפחות גדולות לא היו האמצעים הכספיים האלמנטריים לנסיעה.

עננים קודרים החלו לכסות את שמי יהדות אירופה כולה, האנטישמיות ידעה שנות שגשוג ופריחה בעקבות התפשטות תנועת הנאצים בגרמניה. יהודי אוסטראה, כיהודי פולין החלו לטעום מטעמם של נגישות ורדיפות, קיפוחים

והרעבה בחסות הממשלה, תופעות מצערות שבישרו את בואם של הימים הטרופים והקשים.

מוסדות ומפעלים מוזנחים

בתנאים לא קלים המשיכו יהודי אוסטראה בקיומם, תקציבה של הקהלה הרשמית והמוכרת היה מצומצם ואוזן בקושי בעזרת התמיכה ששלחו לעיר מוצאם, בני אוסטראה שהיגרו למדינות שמעבר לים והצליחו לבסס את מעמדם הכלכלי. מאז הוקמה הקהלה הנבחרת, עם הקמת פולין העצמאית ועד לחיסולה בימי פלישת הרוסים, בפרוץ מלחמת העולם השניה ניהל את הקהלה למעשה מר חיים דוידסון מזכירה הכללי.

מוסדות שונים באוסטראה היהודית המשיכו בפעולותיהם עד לשואה. בית יתומים יהודי, ובית חולים יהודי, שהחזיק בקושי מעמד, בית חולים ממשלתי שהוחזק בכספי האוצר הפולני היה מיועד לשרת את האוכלוסיה הלא יהודית, בית חולים זה צויד במיטב המכשירים החדישים ולא עמד לעולם בפני בעיה תקציבית. לעומת זאת התקיים בית החולים היהודי מתרומותיהם של יהודים, ציודו היה לכן דל, ובעיות תקציביות הכבידו על עבודתו הסדירה, את החסר השלימו הרופאים היהודיים במסירות ובהקרבה למען החולים. לצדו של בית החולים פעלה חברת "לינת הצדק" שתפקידה באוסטראה הקדומה היה בידי החברה קדישא, אשר למעשה עשה כל עבודה בה מר שמואל גוכמן, ממקצועו "שרייבר", מורה לקרוא ולכתוב לילדים ולילדות. "לינת הצדק" דאגה לספק כלי רפואה שונים לחולים וכן לארגן מתנדבים או מתנדבות שהיו ערים בלילות ליד החולים הקשים ואיפשרו לבני משפחת החולה העייפים לנוח.

שני מוסדות סעד נוספים, שהוקמו ע"י נדבנים בעיר, "מושב זקנים" ו"מטבח זול" למחוסרי לחם חדלו למעשה להתקיים, בתקופה האחרונה לפני השואה ושני בניינים שהוקמו למוסדות הללו, הזכירו לתושבי אוסטראה את טוב לבם של עסקנים ונדבנים. בנין "מושב זקנים" הפך למעשה לבית הכנסת אורחים, מוזנח ביותר, בו מצאו מחסה חלכאים ואורחי פרחי. בנין "מטבח זול" שימש אכסניה לדברים שונים ורבים אבל לא למטבח זול לעניים שנזקקו לכך.

הישיבה של רבי פישל

בשנת תר"ע, קרוב למאה שנה אחרי שהקלויז הגדול באוסטראה חדל לפעול כמרכז לתורה, החליט רבי אפרים פישל גרינברג (בפי בני העיר: רבי פישל ברבי איצי לייזר וואלפ'ס), תושב העיר

ועד הקהלה באוסטראה בשנת תר"צ

מזה דורות לחדש שוב את המסורת שנשמרה במשך דורות הרבה, ליסד בעיר ישיבה לנערים מהמקום ומהסביבה. חלם רבי פישל על ישיבה גדולה, על מרכז תורה מתאים למסורת הגדולה של אוסטראה אולם הסתפק בהתלהבות בישיבה קטנה, לנערים ובחורים צעירים לימים.

מסירות והקרבה רבה השקיע רבי פישל במפעל חייו זה, ליקט סביבו לראשונה מספר נערים צעירים גומרי ת"ת והחדרים והתחיל ללמוד עמם בבית הכנסת של ה"הולנדרים". כמעט בלי עזרה ניגש לשנות את המציאות הקשה, לדאוג להמשך תורני לילדים, לנערים, בל יפנו עורף לתורה מיד אחרי סיימם את לימודיהם.

אוסטראה אמנם שמרה גם אז ובתקופה שלאחריה על מנהגים שונים, שנשתרשו במשך דורות, בעיקר בחגים ובמועדים, ביום שמחת תורה למשל, נתקבצו ובאו רבים מילדי העיר לרחבה שליד בית הכנסת של הקצבים, גבאי ביה"כ עלה על הגזוזטרה ועמו שקים מליאי תפוחים, זרק תפוחים לעבר הילדים שחטפו אותם בצהלה ושמחה. לידם, בחצר נמצא תמיד יהודי בגילופין שקרא בקול: "צאן קדשים" והילדים ענו לעומתו במקהלה: "מ־ה־ה־ה", צהלת הילדים הגיעה למרחקים והשרתה אוירת חג בעיר כולה.

אבל, להמשך למודם של הילדים הללו לא דאגו רבים, רבי פישל החליט לפעול ולעשות, הוא אסף ילדים מהעיר והסביבה, דאג לכל דבר, כקטן וכגדול ושימש כמורה ומגיד שיעור, שפקח על התנהגות התלמידים וסיפק כל מחסורם. דירתו של רבי פישל שימשה אכסניה לתלמידים שמחוץ לעיר ואשתו של רבי פישל שרתה את הבחורים שלא על מנת לקבל פרס. כנהוג בימים ההם, אכלו התלמידים "ימים" בבתי תושבי העיר וגרו בביתו של ראש הישיבה או במקומות שהוא סידר למענם.

רבי פישל עמל לאסוף כספים, לאזן את התקציב הדל, להשמיע שיעורים, לפקח על לימודי הנערים, במסירות ובהקרבה עשה רבי פישל את הכל. עם גידולה של הישיבה החלה לנדוד ממקום למקום, מבית כנסת אחד לשני עד אשר נמצאה נדבנית, אלמנתו של מר שמאי שיינברגר שבנתה מכספה בנין לישיבה, מול בנין תלמוד תורה, שהוקם על ידי אשתו של ר׳ קלמן פרנקל, ראש הקהל, בת למשפחת זוסמן העשירה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה עברו על הישיבה תקופה קשה, זעזועים חמורים פקדו אותה בגלל סערת הימים אבל זכה רבי פישל לראשות ימי זוהר ושגשוג לישיבה, מפעל חייו, בה השקיע את מיטב שנותיו וכוחותיו. בנו רבי אברהם שימש כמורה הוראה ושוחט בעיר, תלמיד חכם מופלג היה, הוא נהרג בשואה על ידי הנאצים יחד עם כל בני העיר.

הישיבה ע"ש המהרש"א

שנים מספר לפני מלחמת העולם השניה, בטרם ירד מבול של אש שחיסל סופית את הקהלה העתיקה הוקמה באוסטראה ישיבה שניה. ישיבה גדולה לפי המתכונת של ישיבות ליטה המפורסמות, וקול התורה התחיל להדהר בעיר הרדומה והאפורה.

באוסטראה התישב אז רבי לייבל ווייס, מבחירי ישיבת מיר הגדולה ומגדולי תלמידיה, בנושאו לאשה את בתו הצעירה של רבי אפרים גוברמן, מרבני העיר, מלא מרץ והחלטה נחושה להפוך שוב את אוסטראה למקום תורה ניגש רבי לייבל להקים ישיבה, שנקראה על שם המהרש"א, גאונה ותפארתה של יהדות פולין. מרחוק, מליטה הגיעו לאוסטראה מספר צעירים, מופלגים בתורה שעזרו לרבי לייבל לבצע את משימתו. בראש הישיבה עמד הגאון רבי יוסף ברקוביץ שנספה בשואה.

תלמידי הישיבה ע"ש המהרש"א לא אכלו "ימים" בין תושבי העיר, בביתו של ר׳ אהרן ברק, תושב אוסטראה הוקם חדר אוכל מיוחד לתלמידי הישיבה, רק בשבתות התאכסנו אצל תושבים והשפעתם גדלה מיום ליום. עצם פעילותן של שתי ישיבות שהתפתחו במהירות, נהירתם של צעירים רבים לאוסטראה כדי ללמוד

במקום, החלה לשנות את צביונה של העיר, מאות צעירים נלהבים שצמאו לתורה הגיעו לאוסטראה. עד כי היה ונדמה שאות־תורה העתיקה שוב תשנה את דמותה ואת צביונה, תחדש כנשר נעוריה תחזור את העטרה ליושנה. ברחובות העיר נראו תלמידי ישיבה שהוסיפו גוון חדש למקום, קול התורה שוב בקע ממקדשי מעט המרובים, לשם באו תלמידי הישיבה ללמוד ללא מפריע.

אבל, התקוות היפות של שוחרי תורה באו־סטראה, שקיוו כי אכן הגיעו ימים בהם תוחזר העטרה ליושנה, לא האריכו ימים הרבה. פרצה מלחמת העולם השניה ועמה־ השואה האיומה.

פרק י"ב

אוסטראה עולה בלהבות

בית הכנסת שרוי באבל

מסורת רווחה באוסטראה: בית הכנסת הגדול בעיר שרוי באבל על חורבן בית המקדש, לכן הוא מסיר את הטיח מעל כתליו, זכר לחורבן, ככל שלא הרבו בני העיר להטייח ולתקן אחד הכתלים ומיד נתקלף הטיח, נתגלה הכותל במערומיו. זקני אוסטראה סיפרו לבניהם שלא פעם היו עדים לחזון מופלא זה, גבאי בית הכנסת תיקנו את הקירות, שסירבו להתכסות, הטיח מיהר לנשור, אמרו אלה: בוכה בית הכנסת הגדול על גלות ישראל.

הגיעו שנות השואה והחורבן, שנות ההרג וההרס, שרידי אוסטראה היהודית על מקדשי המעט שלה עלו בלהבות, עתה בוכות חורבות בית הכנסת כולן לחורבן האיום, עתה שוב לא נשאר מאוסטראה זו, אבן שלא תקונן על קהלה מעטירה זו, שאחרי שלושים דורות של פעילות ועמל, שגשוג ופריחה, סבל ותלאות, יצירה וביסוס שתתה את כוס התרעלה עד תומו, ביסורי איוב עלתה לשמי רום בסערה.

על כל גזירה שפקדה את אוסטראה, על כל אסון שקרה בשעריה, על כל נס שהתחולל בתחומיה רשמו בני העיר מגילות עלי ספרי וסיפרו לדורות הבאים אחריהם את אשר עבר עליהם. כשפקדה את אות־תורה החורבן הגדול והאחרון, לא נשאר בתחומיה אדם שיספידה, שיקונן על שברה הגדול, בסערה עלתה קהלה מעטירה זו לשמי רום מבלי להשאיר אחריה עד וסימן שיספר לדורות יבואו את אשר עוללו לה הרוצחים צמאי הדם ונעדרי כל מעצורים. העליות המרובות והעזרות אשר בבית הכנסת הגדול, שהמו במשך דורות מהמוני עם, בתי הכנסת והמדרש, הקלויזים והישיבות של אוסטראה, שקול תורה בקע מתוכם יומם ולילה, ספרי תורה עתיקים לימים, תשמישי קדושה רבי פאר, כלי כסף וכלי אומן שהתבלטו ביופיים הלא רגיל, המנורות הגדולות שהאירו את חשכת הגלות — כל אלה נעלמו, יד זדים, אכזרים וקשוחי לב פגעו בהם.

כעשרת אלפים נפשות מישראל נפלו בחרבו של היטלר באוסטראה. פעם בשנות הפרעות ת"ח—ת"ט נתלו אבות ובנים על עצים, הפעם נהרגו אבות ובנים מכדורים. שוב רוותה אדמת בירת וואהלין דם יהודי טהור ונקי. אולם כמו בעבר מלאו צעירים וזקנים בורות ענק שידי רוצחים חפרו למענם.

חיי היהודים באוסטראה העתיקה באו לסיומם. נחתמה אפופיה נפלאה שנמשכה דורות הרבה. חיי היהודים בוואהלין כולה הגיעו לקיצם, ועמם, תקופת התחיה הדתית והתורתית שהחלה שנים מספר לפני השואה, ננעלו על מסגר ובריח 10 ישיבות חדשות למעשה שפעלו בוואהלין בדור האחרון לפני השואה, באלכסנדריה (60 תלמידים), ברובנה (250 תלמידים), בלוצק (280 תלמידים), בלודמיר (140 תלמידים), ביאשנוביץ (50 תלמידים), בדוברוביצה (55 תלמידים), בסארנה (40 תלמידים), בקוריץ (160 תלמידים) ושתי הישיבות המשגשגות אשר באוסטראה, הישיבה ע"ש המהרש"א והישיבה הקטנה.

קרוב לאלף שנה נשזרו חיי פאר בקהלה מעטירה זו, כמה מאות ימים ולילות נמשכה הגסיסה הקשה עד אשר עלו בלהבות הנפשות המעונות של שרידי "אות תורה", ביזע ובעמל נמלים בנו יהודים את אוסטראה בדם ודמע סיימו את חייהם במקום.

הסובייטים כובשים את אוסטראה

עם פרוץ מלחמת עולם האחרונה, עת בו פלשו קלגסי הנאצים לפולין, החלה נדידת המונים לעבר וואהלין, המרוחקת מקווי החזית העקריים, 60 אלף פליטים מכל מחוזותיה של פולין הגיעו לאוסטראה תוך ימים ספורים, ותוהו ובוהו כללי השתרר במדינה כולה.

ימים ולילות נראו שיירות ארוכות נעות מזרחה, ממשלת פולין המובסת העתיקה כבר בראשית המלחמה את מושבה מווארשה ללובלין וטרם התבססה במקום ונדדה לוואהלין המרוחקת, איוותה לה למושב זמני את קרמניץ הוואהלינאית, אולם היה ברור ופולין לא תחזיק מעמד זמן רב. חרדה גדולה אפפה את קהלות ישראל בפולין, בפי כל עמדה השאלה: מה חבוי בעתיד הקרוב, מה מסתתר מאחורי העננים הכבדים הפולטים בלי הרף אש וגפרית וזורעים חורבן.

במחוזותיה המערביים של פולין זרעו הגרמנים מות והרס, ערי פולין המערבית, הופצצו בלי רחם יום ולילה, מחוסרי הגנה היו נחשפו בפני פצצות קטלניות שניתכו עליהם בלי הרף. במחוזותיה המזרחיים — דרומיים של פולין שרר התוהו ובוהו בכל. שיירות ארוכות של פליטים, ברובם מחוסרי כל השחירו את הכבישים ואת הדרכים. 60 אלף יהודים מלאו את בתיה ואת סימטאותיה של אוסטראה, מצאו מקלט ומחסה בחצרות ובמרתפים ובכל מקום פנוי, אוסטראה לא התכוננה לקלוט את המוני הפליטים ולא היה בידיה לעזור להם, אם כי מרבית בתי היהודים נפתחו לרווחה והכניסו פליטים לדירותיהם הקטנות.

הימים ימי של פחד ובהלה, הגייסות הנאציים חצו את הגבול כבשו בסערה את פולין המרכזית, דהרו לעבר וואהלין. הצבא הפולני המובס המשיך במלחמת היאוש שלו' במספר כיסים מכותרים מכל עבר, הדרכים המובילות לוואהלין היו פתוחות למעשה בפני הצבא הגרמני המסתער בזעף.

ולפתע, ב־17 לספטמבר עבר הצבא הסובייטי את הגבול הפולני, חדר למדינה הנאבקת בדמה והמפרפרת ביסורי גסיסה שגילתה התנגדות חלשה ביותר לכובש המזרחי, ידי הלוחמים הפולניים רפו, נתגלה כי קיים הסכם חשאי בין ברית המועצות לבין גרמניה הנאצית לחלוקת פולין הכבושה על ידי שתי המעצמות גם יחד. מוסקבה הקומוניסטית נתנה את ידה למלחמה העולם, צירפה את הסכמתה החשאית להתנפלות גרמנית על פולין תמורת סיפוח איזוריה המזרחיים לברית המועצות וחוזה אי התקפה בין רוסיה גרמניה.

דרך אוסטראה זרמו גייסות סובייטים שספחו לברית המועצות את וואהלין ואת פולסיה, את ליטה הפולנית ואת גאליציה המזרחית, הגרמנים פינו שטחים נרחבים שנכבשו על ידם והעבירו אותם לידי הרוסים, ההסכם החשאי בין מיניסטר החוץ הסובייטי מולוטוב לבין מיניסטר החוץ הנאצי, ריבנטרופ קבע בצורה מדויקת את הגבול בין שתי המדינות הכובשות, אם כי לתקופה די קצרה, יחסית, כי כעבור 21 חדשים הסתערו גייסות הרצח של הנאצים לעבר שותפיהם הסובייטיים.

השלטון הסובייטי

שבועיים אחרי פרוץ מלחמת עולם האחרונה הוכנסה אוסטראה תחת כנפי הקומוניסטים.

הכיבוש הרוסי אמנם הציל את יהודי אוסטראה לזמן מה מצפרני הרוצחים הנאציים, סכנת הטבח שעמדה מאחורי הדלת נדחתה לזמן מה, אבל היהודים ברובם המכריע לא שמחו על הפדות, לא צהלו להצלה זו, פרט לקומוניסטים מעטים יבודדים לא הרימו יהודים את ראשם ולא הסתירו את כאב לבם.

שלטונות הכיבוש הסובייטיים מיהרו להנהיג משטר של רעב ומחסור, החרימו כל הבא ליד, הלאימו כל מפעל רציני, אסרו מתנגדים פוליטיים וסתם חשודים אם כי האיזורים הכבושים בפולין נשארו כיחידת ממשל מיוחדת ומשמר הגבולות שמר על הגבול הסובייטי הישן ולא הרשה לאיש לעבור לפנים ברית המועצות ולא לצאת מתחומיה לאיזורי הכיבוש בפולין.

כראש עירית אוסטראה נתמנה יהודי, נאמן כנראה לקומוניסטים, מרדכי גורין, 16 יהודים נתמנו למועצת העיר בת 24 חברים, שכיהנו בתפקיד זה עד לכיבוש הנאצי. אדישים היו הרוסים למעשה לעניני העיר והאיזור, לא הקדישו שום מאמץ לבוא לעזרת התושבים, אם כי כפו עליהם לקבל את הנתינות הסובייטית ואלה שסירבו נאסרו או הוגלו לערבות סיביר.

תושבי אוסטראה ידעו מאז תקופה של התרוששות ופחד, מהו ההבדל בין כיבוש נאצי לבין כיבוש סובייטי? — על שאלה זו ענו היהודים: הכיבוש הנאצי־גרמני פירושו מבול של אש, המעלה את היהודים בלהבות ואילו הכיבוש הסובייטי פירושו מבול של מים המטביע את היהודים הנמצאים בתוכו.

בתקופה הקצרה של שלטון הכיבוש הסובייטי פסקה למעשה הפעילות הציבורית בין היהודים. כל עסקנות שמעבר לתחומי המפלגה הקומוניסטית היתה צפויה לנגישות ולמאסר, כל יזמה סיכנה את שלום מבציה. משטר של ריגול והלשנות, עלילות וחשדות הטיל את חותמו על הכל.

בתי הכנסת ובתי המדרש היו ברובם פתוחים אבל נתמעטו הבאים שעריה, אם מפחד ואם מחוסר אפשרות. רק הזקנים לא היססו מלהמשיך במסורת הנצחית ומספר יהודים צעירים שסיכנו את נפשם ואת עתידם.

הסוחרים היהודים ידעו תקופה של התרוששות, הוחרם מהם ללא תמורה כל רכוש של ממש, צל של מסחר התנהל בחשאי, מאחורי הדלפקים ונתון ללחץ ולאיומים בלתי פוסקים. העניים, החולים, תשושי כוח שלא היו מסוגלים לעבודה פיזית קשה נדונו למות איטי ברעב ובמחסור. שלטון הכיבוש הרוסי לא תרם מאומה תוך קשיחות עקבית להקלת המצוקה הגדולה.

השבת הפך להלכה ולמעשה ליום עבודה רגיל, ולעונש היה צפוי כל יהודי שהתחמק מעבודה בשבתות. יאוש ופחד לבאות אפף את פני הכל, בחרדה שגברה והלכה ציפו יהודים לעתיד, אם כי לא העלו על דעתם שימי שואה איומים מתקרבים והולכים במהירות והרוצחים הנאציים משחיזים סכיניהם וכלבי טרף גרמנים צמאי דם אורבים לקרבנותיהם.

ההסתערות הגרמנית

היה זה ביום ששי, בשלהי תמוז שנת תש"א, 22 ביולי 1941, מטר של אש ניתך משעות הבוקר המוקדמות על איזורי הכיבוש הסובייטים בפולין. הצבא הנאצי חצה לפתע את הגבול ודהר לעבר ברית המועצות בזעם ובסערה, נפתח מבצע "ברבוסה" להשמדת רוסיה הסובייטית, שתיכנן על ידי הגרמנים במשך שנה ויותר ונשמר בסודיות רבה.

נדהמים קבלו הרוסים את בשורת האש, הם לא היו מוכנים להתקפה הגרמנית שנהנתה מיתרון ההפתעה. בקפדנות רבה קיימו הרוסים אחרי כל סעיפי חוזה אי ההתקפה עם גרמניה, נמנעו מכל צעד שהיה בו כדי להרגיז את הנאצים, אסרו כל פעולות שלא היו לרצון הרוצחים ההיטלראים, עתוני רוסיה פרסמו בהבלטה את הביולטינים של המטה הכללי הגרמני ולעגו להודעות בריטניה, תיארו את המלחמה כהרפתקאה של מחרחרי ריב מהמערב הקאפיטאליסטי, מנעו לדבר על זוועות הנאצים ואף נימות אנטישמיות לא נשמטו כלל מהפירסומים הסובייטיים.

בדייקנות סיפקו הרוסים דלק ומצרכים אחרים לגרמנים למרות המחסור ברוסיה עצמה. נאסר על טייסים רוסיים לטוס במרחק של 70 קילומטר מהגבול הגרמני־רוסי, בל להרגיז את הגרמנים, לא לגרום לטענות ומענות, אבל כל אמצעי הזהירות המרובים, שפגעו לעתים ביהודים באיזורי הכיבוש — לא הואילו, בשעה שהרוסים שקדו בהתמדה על מלוי פרטי החוזה ונתנו אימון מלא בנאצים, האמינו בעוורונם. כי גם הם יקיימו את ההסכם כלשונו, עשו הגרמנים הכנות להתקיף את רוסיה.

במהירות ניצלו הגרמנים את כל היתרונות של התקפת פתע. 800 מתוך 1200 מטוסים הרוסיים אשר בשדות התעופה הרוסיים שהשתרעו עד לקיוב ולמינסק, לניגרד ומוהיליוב הושמדו כבר

בשעותיה ראשונות למיתקפה הגרמנית. דיביזיות שלימות חוסלו בטרם הצליחו להשיב מלחמה שערה, חיילים אוקריינים בהמוניהם ערקו ועברו לגרמנים, התארגנו תוך יום־יומיים ביחידות לוחמות בפיקודו של הפושע בנדרה והסתערו עם הגרמנים על הקוים הרוסיים.

חיסולו המעשי המהיר של חיל האויר הרוסי העניק לגרמנים שלטון מלא בשמי האיזורים המותקפים. בלהקות גדולות טסו המטוסים הגרמניים על פני ערי איזור הכיבוש הסובייטי וערים רוסיות שליד הגבול וזרעו הרס וחורבן ללא מפריע, הנמיכו טוס וירו לעבר אנשים במכונות יריה.

אוסטראה, כערים אחרות באיזור הופצצה ללא רחם. הטייסים הנאציים הרבו להטיל פצצות דוקא באיזורים צפופים וביכרו תמיד לפי תדריך איזורי ערים המיושבים על ידי יהודים. ברציפות כמעט הופצצה אוסטראה משחר יום ששי, עת פרוץ המלחמה החדשה ועד ליום שלישי, 26 ביוני, עת בו הופיעו הקלגסים הנאציים בעיר, אחרי שעברו בדהרה מאות קילומטרים ומאות ישובים. אוסטראה הפצועה נפלה טרף לידי המרצחים הנאציים, צמאי דם. למעלה מעשרת אלפים יהודי העיר מצאו את עצמם במלכודת מות איומה, ללא אפשרות להחלץ ממנה.

בין צפורני המרצחים

היה זה ביום שליש בבוקר ויהודי אוסטראה נחרדו למראה עיניהם, הקלגסים הנאציים נראו ברחובות העיר, היחידות הראשונות נכנסו בסערה, אחריהם נהרו המרצחים שהפכו לשליטי המקום. חמש מאות יהודים שנפלו בהפצצות זה אך הובאו לקבורה ותשעה אלפים תושבי אוסטראה היהודית הוכנסו תחת צפורני הרוצחים.

רק מעטים הספיקו להמלט, אלף מתוך עשרת אלפים. משמר הגבולות הסובייטי שמר על הגבול הסובייטי — פולני הישן ומנע כל הסתננות לרוסיה פנימה, שלא הוסר עד לרגע האחרון לשלטון הרוסי והפך לרועץ ליהודים שחפשו מחסה ומקלט מאימת החרב הנאצית. המעטים שהצליחו לברוח עשו זאת בשעה שהקרב על אוסטראה היה כבר בעיצומו וחיל החלוץ הגרמני נראה כבר במרכז העיר.

ואם לאורך מאות קילומטרים מגבול הכיבוש הגרמני — סובייטי, לא נערכו קרבות של ממש, גילו הרוסים התנגדות רצינית ליד אוסטראה, לחמו בעקשנות וזאת כדי למנוע את כיתורם המלא של החילות הסובייטיים שנמצאו עדיין באיזור לבוב. הגרמנים גמרו אומר לכבוש את איזור אוסטראה בכל מחיר ולסגור בעד הצבא הרוסי את דרכי הנסיגה מגאליציה המזרחית לרוסיה הפנימית, ואילו הרוסים ניסו לעצור מבעד להסתערות הגרמנית ליד אוסטראה בכל כוחם המובס. הקרב האכזרי שנערך ליד העיר ימים מספר גרם לאבידות כבדות לתושבים, לנזקים חמורים, מאות בתים עלו באש ועשנן השחיר את שמי אוסטראה.

ובטרם הצליחו הגרמנים להתבסס ערכו הרוסים התקפת־נגד כבדה בעזרת טנקים רבים שפלטו אש ללא אבחנה, הם הדפו את הגרמנים אחורנית לזמן מה, אולם בהסתערות נגדית אדירה, נהדף כוח המחץ הסובייטי בסבלו אבידות כבדות. הגרמנים הצליחו לכבוש את הקוים המבוצרים שליד אוסטראה וסביבתה בעוד והרוסים מגינים בעקשנות על דובנה ועל קוי הנסיגה הצדדיים מלבוב.

ביום רביעי שככו הקרבות באוסטראה העיר, קו החזית עבר לסביבה הקרובה. מראה פני אוסטראה נשתנה; חרבות, הריסות, הרוגים מוטלים בכל צד ועבר, פה ושם בקעו לשונות אש, בתים עדיין בערו אולם התושבים שניצלו יצאו לאט לאט לרחובות, רעבים, מפוחדים, צמאים וגם פצועים לרוב, עד מהרה הרגישו היהודיים מטעמו של שלטון הרוצחים, כבר ביום חמשי, ה־3 ביולי פרסמו השליטים החדשים הודעה לתושבים לפיה נתחייבו היהודים לענוד על זרועם סרט לבן ועליו רקום מגן דוד בצבע כחול, כל יהודי אשר יעיז לעבור על פקודה זו, עונשו מות — נאמר בהודעה רשמית.

לפי פקודה נוספת הוכרז עוצר צבאי בעיר, אסור היה לתושבים לנוע אחרי השעה 9 בערב עד עלות השחר ואילו על היהודים נאסר להמצא מחוץ לבתיהם החל משעה 7 בערב. גם פקודה זו איימה בעונש מות לכל אחד שלא יקיימה. שלטון המרצחים הגדולים הוחל, להלכה ולמעשה.

עבודת כפיה ועינויים

וכה מספר מר אהרן וולדמן, מניצולי העיר ב״פנקס אוסטראה״ (ספר זכרון שיו״ל ע״י ארגון עולי אוסטראה בעריכת מר בנציון ח. אילון): כשוך הקרבות בעיר והסביבה, אם כי הדי רעמי התותחים הכבדים עוד נשמעו באיזור וכבר הקימו הנאצים מועצה זמנית לעיר, מורכבת מרוסים ואוקריינים, כולם צוררי יהודים מובהקים, אנטישמים מושבעים ממש, באמצעותם פורסמה הוראה שעל כל היהודים בגיל שבין 16 עד 60 להתייצב לעבודת כפיה, על כל נסיון להתחמק מגזירה זו איימו השליטים בעונשים כבדים ביותר. מיליציה אוקריינית, שהורכבה ממשתפי פעולה עם נאצים, רוצחים אכזריים ואנשי העולם התחתון הוסמכה לבצע את הגזירה. פורעים הידועים לשמצה, צמאי דם ורכוש יהודי הפכו לשליטים על היהודים האומללים ועל רכושם.

אנשי המיליציה ששו לתפקידם החדש, הרבו להתעלל ביהודים, לפרוע פרעות, לשדוד מכל הבא ביד. היהודים הנדכאים פחדו לצאת לרחוב, פחד מות נפל על הישוב היהודי, שנלקח תוך מכות אכזריות, לעג וקלס לעבודה, אשר בתקופה הראשונה התרכזה בנקוי העיר מההריסות, בפנוי הגופות השרופות והשסועות, זכר לקרבות ולהפצצות, בהוצאת חיילים שרופים מטאנקים וכדומה. העבודה בוצעה תוך עינויים והתעללות כשהמרצחים צועקים ״אתם היהודים רציתם את המלחמה ועליכם לשאת בתוצאות״...

בטרם נסתיימה עבודה זו וכבר החלה עבודת עינויים. יהודים זקנים וישישים, רבנים בעלי הדרת פנים אולצו לשכב ברחובה של העיר ולרחוץ במו ידיהם מכוניות גרמניות תוך כדי התעללות בלתי פוסקת מצד המיליציה האוקריינית, שעלתה לעתים באכזריות שלה על הגרמנים עצמם.

יהודים אולצו לשעשע את המרצחים, על אחד הוטל, תוך מכות רצחניות, לצוד אלף זבובים, למעכם ואחרי כן לאכלם. מחזות תופת ליוו את עבודת הכפיה האיומה, תשושים כצללים התהלכו היהודים אחרי ימי עבודה־עינוי קשים מנשוא, רעבים וחולים.

משחק אכזרי זה נמשך כחודש ימים, כשחיי היהודים באוסטראה הפכו לתופת שלא תתואר. היהודים עודדו איש את רעהו, האמינו שימי הסבל יחלפו עד מהרה וכי הגאולה קרובה לבוא ועוד מעט והשלטון של הרוצחים יתפורר, ייעלם, הצוררים יבואו על ענשם, ומה נשאר להם, ליהודי אוסטראה פרט לתקוה ולבטחון בה׳ כי יושיעם בצר להם.

יחד עם עינויי התופת האכזריים והמרים, ניהלו הנאצים פעולה מאורגנת של שוד וגזל, בהנהלת קצין ס. ס. ד״ר בער, שפיקד אחרי כן על הוצאתם להורג של עשרים אלף יהודי רובנה. למעשה הפכה הקהלה העתיקה לעניה ומחוסרת כל תוך תקופה קצרה, המעט שנשאר מימי השלטון הסובייטי נשדד באכזריות על ידי הנאצים.

הטבח הראשון

יום תשעה באב שנת תש״א חל בשבת, הצום נדחה לפי ההלכה ליום ראשון, עשירי באב. במוצאי שבת התישבו יהודי אוסטראה על דרגשים, תשושים וחולים, רעבים ונפחדים, באוירה אפלולית פתחו את מגילת איכה, השמיעו קינות כפי שלא עשו זאת מעולם. בימים הקשים והמרים הללו נתעוררו רגשות דתיים עמוקים ביותר אצל כל תושבי העיר, צעירים כזקנים, חופשיים כחרדים. המעונים האומללים ברחו מהמציאות לעברם הגדול, שפכו שיחם ושיגם בפני בוראם ויוצרם, חזרו בתשובה שלימה וטהורה.

בליל הצום ומבתי היהודים השבורים וההרוסים בקע קול בכי מר, שנבע ממעמקי הלב הפנימיים. נפתחו סכרים של הנשמה היהודית הגדולה,

שהיו סמויים וגם נעולים בעבר, אנשים ששכחו מזמן מדתם, מיהדותם, מתוכנם הפנימי, מיעדם בחיים כיהודים הפכו בין לילה למאמינים בני מאמינים "כל יהודי אוסטראה, כדתיים וכחפשיים, צעירים וזקנים נתקפו ברגשות דתיים עמוקים" — מעידים שרידי העיר, אודים מוצלים מאש בספרי זכרונותיהם.

ויום הצום הנדחה, הפך משום מה ליום חופשי מעבודה. יהודי העיר קבלו לפתע שחרור מבלי לדעת את פשר הדבר. אולם למחרת נתגלה הכל. בשעה 4 לפנות בוקר, הקיפו כוחות רשע את אוסטראה היהודית, יריות הדהדו מכל עבר, קלגסי הס. הס. התפרצו לבתים וגירשו משם יהודים מבוהלים ונפחדים לרחובה של העיר.

ילדים וזקנים, חולים ותשושי כוח נסחפו בכוח מבתיהם חצי ערומים וחצי לבושים, הרוצחים לא הרשו להם לשהות אף רגע בבית, בבקתות רובים ובמגפיהם פגעו בכל נפש שלא רץ החוצה. הרחובות נתמלאו עד מהרה יהודים מבוהלים, בכיים של ילדים ואנחת חולים נשמע למרחקים. למראה יהודי עטור זקן יצאו כלבי הדמים הגרמנים מכליהם, בצעקות פראיות פרצו "יהודי טיפוסי" והרבו להתעלל ביהודי כזה ולא הרפו ממנו עד כי נפל מתבוסס בדמו.

מבתי חולים ומבתי יולדות וממושב זקנים הוצאו כל התושבים בכוח, מטר של מכות רצח ניתך על האומללים והנכים שמטו לנפול. תוך מחזות זוועה הסתדר מסע המוות הראשון של יהודי אוסטראה, החלה "האקציה הראשונה". תהלוכת האימים יצאה ממרכז העיר ובמדרכות ובצדי הדרכים התיצבו המוני אוקריינים, בצהלה ושמחה לאיד הגדול, הם חיכו לרגע בו יוכלו להתחיל בשוד ולא נמנעו מלהכות את האומללים בדרכם האחרונה.

התהלוכה רווית דם ודמע החלה, מוקפים זקיפים גרמנים אכזריים הגיעה למרכז העיר שם התחברה התהלוכה עם טור אחר של אומללים, שנעו ביחד לעבר העיר החדשה. בהגיע המסע לגשר שעל נהר ויליה נעמדו כולם. כלבי דם הגרמנים לבושי מדים עטו במהירות על חולים ותשושים וזרקו אותם למי הנהר הסוערים, לעיני הכל.

המסע זו, מעבר לגשר עמדו שני טורי פורעים אוקריינים, מצוידים באלות ומקלות, מטר של מכות רצח ניתך שוב על ראשי הקרבנות.

כי עליך נהרגנו

פצועים, שותתי דם הגיעו היהודים האומללים ליער שליד העיר החדשה, שם קדמו פניהם קבוצות של אנשי ס. ס. שצילמו את המסע וספרו את האנשים. בפקודת הרוצחים נפרדו גברים מנשים, ילדים לחוד וזקנים לחוד, ארבעה מחנות הוקמו וביניהן קלגסי ס.ס. מזויינים. אנשי ס.ס. וחברי מועצת העיר התכנסו להתיעצות, איך לבצע את ההשמדה ובינתיים ניגשו חיילי ס.ס. להתעלל בקרבנות. מצאו יהודי זקן, עטור זקן לבן, אדמו"ר מצאצאי בית צרנובל ונטפלו לו: "כהן גדול, ברך נא את עמך הנתון בסכנה גדולה" — פנה תליין ס. ס. לרבי, שעמד גלוי ראש, כשכובעו נאבד בדרך, שותת דם. הרבי לא ענה לו, כעבור רגע פתח בניגון חסידי חודר ללב, כשעיניו דבקו במרומים — היה זה מחזה עילאי שלא ישכח — מספר מר אהרן וולדמן מהניצולים הבודדים.

במרחק לא רב עמדו 150 אוקריינים, נשענים על האתים שבידיהם ומוכנים..., ההתיעצות נסתיימה. המוכשרים לעבודה נשלחו בכוח חזרה העירה, יתרם נשארו במקום. איש שוב לא השלה עצמו לטובה של "הישארות" זו. נשים שבעליהן נדונו למות הצטרפו תוך יללות ליקיריהם, אמהות לילדיהן, סירבו להפרד מהם, הרוצחים "גמלו להם חסד" זה, 3500 נפשות מישראל נשארו במקום 3000 מהם הוצאו אותו יום להורג.

האוקריינים כרו 3 בורות, 100 מטר ארכם, 2 מטר עומקם. רוצחי הס.ס. ניגשו למלאכה, במקלות ארוכים תפסו בצואר הקרבנות, השליכו 20 איש לבור, הועמדו כשפניהם לקבר וכיתת חיילים בנשק אוטומאטי פתחה באש, פצועים או מתים נפלו אלה. האוקריינים כיסו את הקרבנות בשכבה דקה של עפר, ושוב הובאו למקום 20 קרבנות נוספים. עד שעה 9 בערב נמשכה

השחיטה האיומה תוך מחזות אימים שלא יתארו, אז הופיע במקום מפקד הס.ס., 500 נשים ומאה גברים חיכו לתורם. המפקד ציוה לחסל ביריות את הגברים. הנשים הוחזרו לב־תיהם. אוסטראה היהודית טעמה מטעמה של שחיטה ראשונה. אבלה, מיותמת, פצועה ושותתת דם קבלה את פני הלילה. מהבתים בקעה יללת יאוש, יתומים ואלמנות ספדו לקרוביהם, שנחו בקברי האחים הגדולים.

שלולות דם סימנו את שלושת הבורות, לידם, על המגרש הריק היו פזורים נעליים בודדות, חלקי לבוש, טליתות ותפילין שהשאירו הקרבנות ואברים שלא כוסו.

שליש של יהודי אוסטראה עלה למרומים. כששת אלפים יהודי אוסטראה חזרו ל"חיים" של יסורים וסבל, עוני וכאב, עבודת כפיה והשפלה, שוד והתעללות, מחלות ותלאות. כוס היסורים של שרידי "אות תורה" המעטירה עדיין לא נתמלאה. השלב הראשון של השמדת יהודי העיר נסתיים, השלב השני עמד כבר מאחורי הדלת.

הטבח השני

טרם חלף חודש ימים מאז בוצעה "האקציה הראשונה" ופקודה חדשה הוציאו שלטונות הרצח, כל היהודים נתחייבו למסור לשלטון הרשע תוך 3 ימים את כל רכושם בכסף ובזהב, באבנים טובות ומטבע חוץ, אם ימצא בבית יהודי אחרי תאריך זה דבר כל שהוא מזהב או מכסף — אחת דינו של האיש — למות.

בתורים ארוכים התיצבו יהודים, נשים ואנשים, בידיהם סלים ושקים, נעמדו ליד המפקדה הגר־מנית ומסרו כל רכושם. הגרמנים שמרו "על הסדר", מנעו "דחיפות ודחיקות". אוצרות מש־פחתיים שנשארו מדור לדור, פמוטים וטבעות נשואים, גביעי שבת, קופסאות לאתרוגים ולבש־מים עברו לידי הרוצחים. ד"ר בר, איש הס.ס., הממונה על חיסול יהודי רובנה פקד על פעולת השוד, לקח כל חפץ ומששו בידיו המגואלות מדם.

כתרים הורדו מספרי תורה, תשמישי קדושה שנשמרו במשך דורות במסירות ואהבה נפלו שדוד בידי הרוצחים. הגרמנים נתנו "אישורים" לנשדדים, הכל למען "הסדר הטוב", ארזו את החפצים בששה ארגזים גדולים שהוכנו מראש למטרה זו, מטר וחצי מעוקב כל ארגז העמיסו את הארגזים על אוטו משא גדול שנע מערבה, לגרמניה. כלבי דם האריים קיימו "רצחת וגם ירשת". מבצע השוד עבר בהצלחה רבה, ללא תקלות, עתה היו הרוצחים פנויים ומוכנים לשלב השני של השמדת יהודי אוסטראה. "האקציה השניה" התקרבה והלכה במהירות, מבלי שאיש מתושבי העיר ידע עליה מראש.

יום יום נאלצו יהודי אוסטראה הנשארים להתיצב בפני המפקדה הגרמנית. התליינים יצאו, סקרו את מחנה המעונים, חלקו אותם לפי "מקצועות", העסיקו אותם בעבודות מיותרות לרוב, שלא "יתבטלו" חלילה, שלא ירימו ראש, שלא תחזור להם בטחונם העצמי. כך זה היה עד "ליום השני המר", ט' באלול שנת תש"א, ביום בו נטבחו שוב 2500 יהודי העיר בחורשת ניטשין, 12 קילומטר מאוסטראה.

שונה היה הטבח השני מהראשון, יתכן והגר־מנים חששו מתגובת המוציאים להורג. כשהתיצבו כרגיל היהודים לעבודת כפיה בפני המפקדה הגרמנית הם נדרשו בפשטות לצאת לעבודה במנסרה של משפחת זוסמן לשעבר, איש לא צעק עליהם, איש לא היכם, בשקט נלכדו 3000 יהודים למלכודת השטנית. הם הגיעו למקום והתברר שהמדובר אינו במנסרה אלא בבית הבורסקי של משפחת לייבל בחצר מרובעת גדולה, מוקפת גדר גבוה. בדרך הרגישו היהודים שמשהו מתבשל, אמרו לברוח אבל משמרות מזוינים שליוו אותם מנעו מהם זאת.

בחצר המוקפת מכל עבר במשמרות הורגש האסון. רבים החלו לחשוש לבאות אבל היה כבר מאוחר מדי. הגיעו מכוניות, לכל מכונית נדחסו 30 איש בליווי משמר כבד. לקרבנות נאמר שהם נשלחים לעבודה לעשרה ימים ואיש מהם שוב לא חזה, רק 500 בעלי מקצועות מובחרים הוחזרו אחרי מיון העירה ממקום הריכוז.

אכולי ספקות וחששות החלו יהודי אוסטראה לחקור בגורל אחיהם שנעלמו, חקרו ודרשו עד כי נתגלה כי ביער שליד כפר ניטשין, 12 קילומטר מאוסטראה נמצאים 2 בורות גדולים, מכוסים. מסביב עקבות מעשה רצח המוני. איכרי הכפר ידעו לספר שבמשך כל יום השני נשמעו הדי יריות מהמקום. שליש נוסף של יהודי אוסטראה עלה בלהבות, והפעם כמעט בחשאי, בסודיות, במזימה ערמומית של כלבי הדם.

זעקת טבוחים

חג ראש השנה הראשון תחת שלטון הגרמנים עבר על אוסטראה הדוויה כימי חול רגילים. יהודים נאלצו לצאת לעבודה ללא טענות ומענות. כך גם חלפו עשרת ימי תשובה. בערב יום כיפור פנה בא כח "היודענראט" שהוקם, יוסף זפראן, חוכר אחוזת לשעבר למפקד הגרמני המקומי בבקשה לשחרר את היהודים ביום כיפור מעבודת כפיה. "עשו כרצונכם" — השיבו התליין. היהודים נדהמו לשמע הדברים, פירושם: גורלם נחרץ למות דוקא ביום כיפור. אין שוב כל חשיבות לעבודתם ולעמלם הקשה, הדברים ברורים...

מה יכלו האומללים לעשות? לבכות, להתפלל, הדכאון הנפשי גבר והלך עם רדת השמש. שוב לא חשב איש מתושבי אוסטראה לוותר על תפילת "כל נדרי" בצבור. ההתאספות לתפלה היתה כרוכה בסכנת מות, הרוצחים לא הרשו ליהודים ואף ללא יהודים להתאסף ללא פיקוח רשמי, אבל הקרבנות לא הרהרו, ערכו מנינים לרוב בבתים פרטיים, בכל מקום שהוא, אף יהודי לא נשאר לבדו.

בחשאי בכו יהודים, התיפחו, טבלו במעינות דמע כשכל הרמת קול היתה כרוכה בסכנת נפשות. הקולות החרישים בקעו רקיעים, הסעירו כל נפש, זקן ונער, איש ואשה התחננו מעומק לבם "וכל הרשעה כולה תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ"...

החגים חלפו ועברו, מלכות הרשעה הוסיפה להשתולל, באוסטראה הוקם "יודענראט" (מועצת יהודים) לשלושת אלפים השרידים שנשארו לפליטה, בראשה מר אברהם קומדנט, רוקח ממקצועו. "היודענראט" שימש ככתובת לסיפוק צרכי הרוצחים, לביצוע גזירות נגד היהודים ולהסדרת החיים בתוככי היהודים. עם הקמת גיטו באוסטראה, בקיץ תש"ב ברובע קטן וגרוע ביותר של העיר, שסבל הרבה מאש המלחמה, הוקמה גם משטרה יהודית, בת 5 איש שהופקדה לשמור על הסדר בתוך הגיטו. מספר בתים רעועים, לפי המכסה של 10 נפשות לחדר בכמה רחובות צרים יצרו את תחום הגיטו, המוקף גדרות תיל, סגור על מנעול ובריח ומכל צדדי הגיטו התנוססו שלטי אזהרה באוקריינית שאמרו "שטח מיוחד! עזיבת הגיטו תיענש בעונש מוות!". רחוב ראשי חצה את שטח הגיטו, מוקף גדרות תיל דרכו עברו הלא יהודים, החופ־שיים, הביטו לעבר היהודים הכלואים כמו לעבר מחנה מצורעים הנדונים למות, המושפלים ללא גבול.

נאסר להכניס לתחומי הגיטו מצרכי אוכל, מנות זעומות וקצובות הותרו בכניסה, אחרי בדיקה קפדנית. הרעב פרש את חסותו על הגיטו הגווע, על היהודים נאסר להראות בשוק. יהודי היה צפוי לעונש מות במקרה ונתפס בקניית חלב או מצרכי מזון מגוים, אפילו דרך גדרות התיל, פורעים אוקריינים מזויינים הסתובבו ושמרו על "החוק", ירו אם תפסו איש או אשה, רוכש מזון. מחלות פרצו בגיטו, בעקבות הרעב והעדר כל תנאים סניטאריים אלמנטריים. אם נתגלו מקרי מחלה לגרמנים ומיד שיגרו חיילים להמית את החולים, "למנוע מגיפות".

הטבח האחרון

בשלהי הקיץ תש"ב חוסלו למעשה כל שרידי קהלות ישראל בוואהלין. כוס התרעלה עבר על קהלות עתיקות בסלאוויטה, שפיטובקה וזסלב, לודמיר ורובנה, קרמניץ, דובנה וזדולבנוב, ברא־שית שנת תש"ג כבר היתה וואהלין למעשה "טהורה" מיהודים. גיטו אוסטראה הגווע נשאר כשריד בודד בסביבה שוממה. שרידי היהודים במקום שוב לא השלו עצמם באשליות, ידעו שאכן מתקרב קיצם.

שוב לא היו באוסטראה חרדים וחילוניים, האומללים כולם הפכו לדבקים באמונה, למרבים בתפלה, אוסטראה התטהרה והתקדשה לפני היום בו עלו אחרוני היהודים במקום בסערה השמימה.

יסורי תופת זיככו את שרידי הקהלה המפוא־רת, צעירים כזקנים, אנשי היודענראט ומיליציה כחשובי הקהל. מעשה באיש המיליציה היהודית בגיטו שהוביל זקן סומא, בן שמונים, הלך למסרו כבן ערובה לנאצים, הלך אחריו הישיש ברצון, מתפלל בקול: "הלואי ואהיה קרבן וכפרה עבור כל העיר, שלא יגעו עוד בשום יהודי לרעה", ושומר ראשו הולך לידו, בוכה ומתיפח כתינוק...

אולם גם חיי הסבל והכאב בגיטו הגיעו לקיצם המר, נתיב היסורים האיום הלך ונסתיים ליד קבר אחים חדש. בראשית שנת תש"ג הגיע קיצו של הישוב היהודי בעיר. מליאי יאוש ומוכנים לקידוש השם קבלו יהודי הגיטו את רוע הגזירה. ביום שלישי, ב' במרחשון פורסמה הודעה שעל כל היהודים להופיע בשעה 12 בצהרים על המגרש שליד המנסרה, ועל כל יהודי לקחת עמו מזון ליומיים.

ידעו היהודים את פשר הפקודה, הבינו שזהו הסוף. מסע המוות האחרון התנהל למעשה מרצונם הטוב, הורים הובילו את ילדיהם, צעדו "בשקט". מרבית בני המקום עשו צעדיהם מרצונם הורים נפרדו ברטט מילדיהם, צעדו מיאושים, חולים, שבורים וחצוצים, שלדי אדם להלוויתם הם. בשעה 12 קבלו אנשי המיליציה האוקריינית לידיהם את הפיקוד על המבצע. הם פרצו כחיות טרף לבתי הגיטו, ירו לכל עבר, ירו בכל אדם שטרם יצא את הגיטו. התעללו באכזריות בקרבנות.

יומיים עונו היהודים במגרש בו נאספו. שני ימים ושני לילות של בלהות עברו עליהם בטרם הוצאו להורג. אנשי ס.ס. תבעו מהמובילים למות למסור להם את כל דברי הערך שברשותם, אחרת יהיה רע מאד... שוב קיימו כלבי הדם את "רצחת וגם ירשת".

וביום חמישי, רביעי במרחשון תש"ג הובלו שלושת אלפים מאחרוני יהודי אוסטראה ליער שליד העיר החדשה, ושם הוצאו להורג באכז־ריות. אחרוני היהודים נעלמו מאוסטראה. הקהלה היהודית עתיקת ימים ורבת הפאר חוסלה סופית. אוסטראה היהודית עלתה בסערה השמימה.

800 מיהודי העיר ברחו ליערות שבסביבה, מהם ונתפסו על ידי הקלגסים, מעטים הצליחו להנצל, אודים בודדים מוצלים מאש התופת. גם הם שוב לא חזרו לעיר מולדתם. "אות תורה", המטרופולין לרפ"ב קהלות עלתה בלה־בות יחד עם בית ישראל בפולין.

Levin
*Pxw